

Pavol Tišliar

MIMORIADNE SČÍTANIE ĽUDU NA SLOVENSKU Z ROKU 1919

Príspevok k populačným dejinám Slovenska

**STATIS
Bratislava 2007**

INFOSTAT – INŠTITÚT INFORMATIKY A ŠTATISTIKY
Výskumné demografické centrum

MIMORIADNE SČÍTANIE ĽUDU NA SLOVENSKU Z ROKU 1919

Príspevok k populačným dejinám Slovenska

Pavol Tišliar

STATIS
Bratislava 2007

Publikácia sa zaoberá prvým slovenským sčítaním ľudu na Slovensku v roku 1919. Analyzuje prípravný proces, priebeh a výsledky, ktoré porovnáva s nasledujúcim sčítaním obyvateľstva v roku 1921 ako aj s vybranými výsledkami predchádzajúcich uhorských sčítaní od roku 1880.

Autor: © PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Katedra archívnictva a pomocných vied historických
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Lektoroval: **Prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc.**

Odborný preklad resumé: **Mgr. Slavomír Čéplö**

2. doplnené vydanie

STATIS 2007

URL: http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Tisliar_cenzus1919.pdf

Copyright © INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky Bratislava

Obsah tohto dokumentu je chránený autorským zákonom. Nemožno ho meniť alebo z neho odstrániť informácie o správe práv k nemu. Na spracovanie, preklad, adaptáciu, zaradenie do súborného diela, vystavenie, vykonanie alebo prenos dokumentu je nutný súhlas nositeľa majetkových práv. Vyhradené je aj právo na udelenie súhlasu na rozmnožovanie a verejné rozširovanie rozmnožením, predajom alebo inou formou prevodu vlastníckeho práva. Bez súhlasu možno z obsahu tohto dokumentu použiť iba krátku časť vo forme citácie, len na účel jeho recenzie alebo kritiky alebo na vyučovacie účely, vedeckovýskumné účely alebo umelecké účely. Rozsah citácie nesmie presiahnuť rámec odôvodnený jej účelom. Majetkové práva vykonáva INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky Bratislava.

Práca neprešla jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-85659-46-7

EAN 9788085659467

Predhovor k druhému - elektronickému vydaniu

Publikácia *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919* s podtitulom *Príspevok k populačným dejinám Slovenska* predstavuje prvú plánovanú štúdiu k postupnej analýze riadnych, teda pravidelných a mimoriadnych cenzov, ktoré sa uskutočnili na území Slovenska v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. Cenzus z roku 1919, mnohými zatracovaný, mnohými obchádzaný tvorí z pohľadu novodobých populačných dejín Slovenska významný medzník. Zaznamenáva totiž počiatok novej éry, nového života obyvateľstva Slovenska, ktoré sa po roku 1918 stalo súčasťou väčšej populácie, populácie Československej republiky.

Spoluprácou s Výskumným demografickým centrom, ktorý pôsobí v rámci Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave (INFOSTAT) a koordinuje demografický výskum na Slovensku a vydavateľstvom STATIS bolo publikované prvé vydanie tohto príspevku v knižnej podobe. Finančné možnosti však neumožňovali vydať túto publikáciu vo vyššom náklade. Preto sme sa po vzájomnej dohode rozhodli publikovať tento príspevok aj v elektronickej forme, aby bol prístupný všetkým, ktorých zaujíma populačný vývoj Slovenska.

Oproti knižnej podobe v prvom vydaní bola v tomto doplnená jednak príloha, do ktorej boli zaradené aj niektoré údaje dotýkajúce sa územnej rozlohy, hustoty a konfesionalnej štruktúry obyvateľstva, jednak sme doplnili niektoré dodatky do textovej časti, keďže výskum na tejto téme, popri iných projektoch, naďalej pokračuje. Výsledkom ďalšieho výskumu, ktorý sa v súčasnosti realizuje bude podrobná „národnostná mapa Slovenska z roku 1919“ spracovaná v textovej a mapovej časti a analýza časti dochovaných sčítacích hárkov z mimoriadneho cenzu z roku 1919, ktorých údaje boli čiastočne využité aj v tejto publikácii.

Demografický vývoj Slovenska je v súčasnosti stále na okraji záujmu našich historikov. Ústrednou postavou dejín je však človek, ktorý ich vytvára a formuje. Naše dejiny nikdy nebudú kompletne bez poznania vývoja nášho obyvateľstva, jeho demografického správania. Kým v okolitých krajinách demografia prekvitá a dosahuje čoraz väčšie úspechy, Slovensko dobre nepozná ani populačný vývoj obyvateľstva v prvej polovici 20. storočia. Ostáva len konštatovať to, čo už dávno všetci vieme, že „nikto to za nás neurobí...“

Bratislava, 15. novembra 2007

Autor

Úvod

Sčítania obyvateľstva na našom území patria neodmysliteľne už niekoľko storočí k najväčším akciám správneho systému. Počnúc najstarším Jozefínskym sčítaním koncom 18. storočia až po prvé moderné sčítania ľudu v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia predstavovali tieto akcie finančne nákladné a organizačne silno náročné podujatie. Praktický zmysel týchto cenzov, ich využiteľnosť pre štátnu správu, ale aj samosprávu, vojenskú, či ekonomicko-spoločenskú oblasť, predurčili sčítania ľudu na veľmi potrebnú a v modernej spoločnosti nevyhnutnú záležitosť.

Spočiatku bolo hlavným cieľom zistenie počtu obyvateľstva ako daňového základu štátu. K tomuto cieľu sa pridružili praktické vojenské potreby. Pre túto oblasť sa stala nevyhnutnou čo najpresnejšia znalosť počtu mužskej časti populácie, pochopiteľne najmä tej časti, ktorá bola schopná nastúpiť do vojenskej služby. V praxi to znamenalo zisťovať popri iných údajoch aj vekovú štruktúru obyvateľstva a pohlavie. Postupne sa však čoraz viac začali presadzovať aj ďalšie faktory, ktoré sledovali viac spoločenskú oblasť, neskôr aj demografické znaky a charakteristiky obyvateľstva pre vedecké účely.

Za prvé moderné sčítanie obyvateľstva na našom území považujeme sčítanie obyvateľstva v Uhorsku z roku 1869. Od tohto sčítania sa postupne začali cenzu vykonávať pravidelne v desaťročných intervaloch. Možno konštatovať, že tento stav trvá do súčasnosti, keďže vznikom Československej republiky nebola prerušená kontinuita sčítaní. Pravidelné sčítania ľudu boli organizované štátom pod dohľadom štatistického úradu, ktorý zistené údaje priebežne spracoval a napokon aj definitívne publikoval.

Popri týchto pravidelných cenzoch na našom území prebehli aj sčítania, ktoré nemožno zaradiť medzi spomenuté riadne plánované a pripravované akcie. Takým bolo napríklad mimoriadne sčítanie obyvateľstva Slovenska v roku 1919 a neskôr sčítanie obyvateľstva v roku 1938.¹ V oboch prípadoch nešlo o dlhodobu plánované akcie. Vznikli ako dôsledok územných zmien a v prvom prípade aj ako dôsledok novej štátoprávnej situácie. O ich potrebe, či skôr nevyhnutnosti svedčí fakt, že sa uskutočnili prakticky v predvečer oficiálne plánovaných pravidelných sčítaní. Tie sa totiž vykonali tesne po nich. Prvé v Československej republike v roku 1921 a v roku 1940 prebehlo sčítanie ľudu v Slovenskej republike 1939 – 1945. To však bolo vykonané len na území vtedajšieho Slovenska, bez južných a východných častí, ktoré boli v tom čase súčasťou susedného Maďarska a Nemeckej ríše.

Mimoriadne sčítanie obyvateľstva Slovenska z roku 1919, označované aj ako Šrobárovo sčítanie, či Šrobárov popis ľudu, možno charakterizovať ako prvé slovenské sčítanie obyvateľstva po vzniku Československej republiky.² Tento punc prvého sčítania, ktorý sa nesprávne zväčša spája až z pravidelným sčítaním z roku 1921, zvýšil jeho celkovú atraktivitu a zaujímavosť. Cenzus z roku 1919 nám tak prináša vôbec prvé známe základné údaje o prítomnej populácii Slovenska po vzniku Československej republiky.

Predmetom tejto práce je práve problematika mimoriadneho cenzu z roku 1919, a to s cieľom načrtnúť proces príprav a priebehu cenzu, ale aj prehľad základných výsledkov v porovnaní s niektorými vybranými údajmi predchádzajúcich uhorských sčítaní a nasledujú-

¹ Výsledky sčítania ľudu z 31. decembra 1938 za jednotlivé okresy pozri: *ÚZEMIE a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1939.

² HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice mezi Slováký a Karpatorusy*. Bratislava : Prúdy, 1925, s. 96.

ceho sčítania ľudu z roku 1921. Stručným úvodom do problematiky sme sa už zaoberali.³ Keďže pri tomto náčrte výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919 vznikli niektoré otázky, na ktoré bolo problematické bez hlbšieho archívneho výskumu hľadať odpovede, rozhodli sme sa touto formou doplniť viaceré nedoriešené problémy a predpoklady načrtnuté v spomenutej práci. Napriek tomu si nedávame za cieľ podrobnú analýzu tejto demograficko-štatistickej a historickej udalosti. Naším cieľom nie je detailne vyčerpať zvolenú problematiku. Pokúsime sa zhrnúť aspoň tie najdôležitejšie údaje a výsledky a porovnať ich najmä s výsledkami riadeného cenzu z roku 1921.

Problematika sčítania obyvateľstva v roku 1919 nie je úplne nová. Prakticky ešte pred publikovaním oficiálnych výsledkov tohto sčítania bola v dvoch častiach charakterizovaná príprava a sčasti aj priebeh cenzu. Publikoval ich Josef Mráz, priamy aktér prípravného procesu sčítania.⁴ Výsledkami z pohľadu výskumu rusínskeho obyvateľstva sa zaoberali aj Jan Húsek a Alexej Petrov⁵, ktorých vhodne doplnil Peter Švorc, najmä prácou o krajinskej hranici medzi Slovákmi a Rusínmi.⁶ K celkovej skladbe obyvateľstva podľa národnosti sa vyjadril aj Antonín Boháč, zakladateľ československej demografie a štatistiky, ktorý ich stručne porovnal so sčítaním ľudu z roku 1921.⁷

Z pohľadu prameňov sa celkovo o mimoriadnom cenzu z roku 1919 nezachovalo väčšie množstvo archívnych dokumentov. O prípravnom procese a čiastočne aj priebehu cenzu možno zistiť niektoré informácie z dochovaného materiálu v archívnom fonde ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, v gescii ktorého sa toto sčítanie vykonalo.⁸ Viacero informácii, najmä o priebehu cenzu možno excerpovať z archívnych fondov župných a služnovských úradov, ktoré na Slovensku pôsobili do konca roku 1922. Na regionálnej a miestnej úrovni sa vhodným doplnkom stali dochované archívne materiály z fondov notárskych úradov, prípadne miest so zriadeným magistrátom. V rovine praktickej je bezpochyby najhodnotnejším materiálom súbor dochovaných sčítacích hárkov za niektoré okresy a sídla Nitrianskej župy. Žiaľ tento súbor sa nedochoval kompletne. Predstavuje však zaujímavý materiál k podrobnejšej analýze, ako aj vhodný prameň pre poznanie aspoň časti priebehu mimoriadneho sčítania obyvateľstva. Osobitný zdroj údajov predstavuje dochovaná pozostalosť Vavra Šrobára.

Výsledky mimoriadneho cenzu boli publikované v špeciálnom lexikóne obcí, ktorý tak pochopiteľne tvorí základný prameň k danej problematike.⁹ Z jeho výsledkov sme vychádzali po menších úpravách aj pri zostavovaní štatistických kartogramov. Tie sme zostavili v prípade niektorých ukazovateľov a charakteristík aj zo starších uhorských sčítaní a prvého celorepub-

³ TIŠLIAR, Pavol: K sčítaniu obyvateľstva Slovenska v roku 1919. In: *Slovenská archivistika* r. 41, č. 2, 2006, s. 94–122; TIŠLIAR, Pavol: Úvod do problematiky sčítania obyvateľstva Slovenska v roku 1919. In: *Slovenská štatistika a demografia*, ročník 16, 4/2006, s. 41–57; TIŠLIAR, Pavol: Stručná analýza národnostnej a konfesionálnej skladby obyvateľstva Slovenska podľa súpisu z roku 1919 v porovnaní s výsledkami cenzu z roku 1921. In: *Slovenská štatistika a demografia*, ročník 16, 4/2006, s. 19–40.

⁴ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání lidu na Slovensku roku 1919. In: *Československý statistický věstník*. ročník II, sešit 1.-2., prosinec 1920 a ročník II. únor 1921, sešit 3., s. 1–38 a 120–143.

⁵ HÚSEK, Jan: Národopisná hranice..., ref.2. PETROV, Alexej: K otázce slovensko-ruské etnografické hranice. In: *Česká revue* XVI./1923, č. 5 - 6, s. 115–119 a 234–243.

⁶ ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Univerzum, 2003.

⁷ BOHÁČ Antonín: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část textová*. In: *ČSS zv. 9.*, s. 7*–129*.

⁸ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej: SNA), fond Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918 – 1927 (ďalej: f. MPS).

⁹ *SOZNAM miest na Slovensku dl'a popisu ľudu z roku 1919* (ďalej: Soznam miest...). Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.

likového sčítania z roku 1921. Použili sme pritom oficiálne vydané úradné štatistiky, ktoré boli publikované príslušnými štatistickými úradmi.¹⁰

Práca sa člení na tri základné kapitoly. V prvej je načrtnutý celý prípravný proces, ktorý pozostával z niekoľkých porád na úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Druhá obsahuje stručný popis priebehu cenzu, problémy, ktoré počas uskutočnenia celej akcie vznikli, ako aj praktické poznatky sčítacích komisárov, ktorí priamo vykonávali zber údajov. V tejto kapitole sme použili výsledky ankety, ktorú uskutočnil Štátny štatistický úrad v Prahe so sčítacími komisármi. Tretia kapitola predstavuje prehľad najdôležitejších výsledkov mimoriadneho sčítania z roku 1919. V tejto kapitole sme pre porovnanie použili niektoré údaje z predchádzajúcich uhorských sčítaní ľudu, ako aj prvého celorepublikového sčítania z roku 1921. Práve posledne menované je z pohľadu kompletnosti a presnosti, ako aj z pohľadu zisťovaných údajov najvhodnejšie k porovnaniu údajov. Navyše sa uskutočnilo len 16 mesiacov po mimoriadnom cenzu. Tvorí takto vhodný materiál na celkovú komparáciu. Prácu dopĺňa viacero štatistických kartogramov, ktoré považujeme za najvhodnejší spôsob štatistického znázornenia regionálnych disproporcií. Sídla okresov a administratívne členenie, použité k vytvoreniu kartogramov sa nachádza na konci tejto práce.

Zoznamy štatistických kartogramov, tabuliek, obrázkov, ako aj príloha, v ktorej sa uvádzajú základné výsledky mimoriadneho sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 1919 tvoria záverečnú časť práce.

Napriek tomu, že táto publikácia je určená skôr odborníkom z oblasti demografie, štatistiky a histórie, veríme, že si nájde cestu aj k laickej verejnosti.

Na tomto mieste by som sa chcel poďakovať prof. Leonovi Sokolovskému za odborné posúdenie rukopisu a Mgr. Slavomírovi Čéplöovi za preklad resumé.

P.T.

¹⁰ Základné výsledky boli publikované v dielach: *A Magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*. II. kötet (ďalej: Népszámlálás 1880 II.). Budapest : Az országos magyar kir. statisztikai hivatal, 1882. *A Magyar korona országainak Helységnévtára 1892* (ďalej: Helységnévtára 1892). Zost. J. Jekelfalussy. Budapest : Pesti könyvnyomda-részvény-társág, 1892. *A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. I. (ďalej: Népszámlálás 1900). Magyar statisztikai közlemények 1. Budapest : A Magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1902. *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. I. (ďalej: Népszámlálás 1910). Magyar statisztikai közlemények 42. Budapest : A Magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1912. *SCÍTÁNÍ lídu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl*. Československá statistika zv. 9, řada VI., sešit 1. (ďalej: ČSS zv. 9) Praha : Státní úřad statistický, 1924.

I. Príprava mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919

I.1 Myšlienka mimoriadneho sčítania

Podnet pre vznik osobitého sčítania treba predpokladať v slovenskom politickom prostredí, a to už na začiatku decembra 1918. V denníku Vavra Šrobára sa nachádza poznámka datovaná na 7. december 1918, kde sa spomína organizovanie „popisu ľudu“.¹¹

Sčítania ľudu sledovali vždy praktické ciele. V prípade tohto cenzu možno hlavné dôvody rozdeliť do dvoch skupín:¹²

1. Najdôležitejším cieľom bolo zistenie presnej národnostnej situácie na území Slovenska pre mierovú konferenciu, ktorá sa pripravovala na začiatok roka 1919 v Paríži.
2. Druhým dôvodom bolo jeho využitie pre organizáciu správy a správnej oblasti, ktorá sa na Slovensku v tomto čase prakticky ešte len tvorila.

Situácia na Slovensku koncom roka 1918 nebola z pohľadu politickej špičky Československa príliš uspokojivá. Slovensko v tomto čase ešte nebolo celkom podriadené československému správne systému. Vytvárali sa provízorne a dočasné riadiace orgány, ako napríklad Slovenská národná rada, či skalická dočasná vláda (4. november 1918), ktorá mala len epizodický charakter a prakticky žiadnu reálnu moc.¹³ Na nižšej úrovni sa vytvárali miestne národné rady, ktoré sa snažili preberať moc v rámci jednotlivých obcí a miest, ale aj okresné, či župné výbory.¹⁴ Územie Slovenska bolo koncom roka 1918 navyše rozdelené. Na východnom Slovensku sa pod vedením prešovského archívára Viktora Dvortsáka vytvorila Východoslovenská národná rada, ktorá 11. novembra 1918 vyhlásila pod maďarským dohľadom Slovenskú ľudovú republiku. Táto však po obsadení východného Slovenska československým vojskom zanikla.

Najväčším problémom na Slovensku bolo vytýčenie a uznanie hraníc s Maďarskom. To bolo skomplikované uzavretím Belehradského prímeria 13. novembra 1918, ktorým sa ponechal správny systém na celom území bývalého Uhorska v rukách Maďarov. Maďarská vláda túto skutočnosť využila a vojensky postupne vytlačila slabé československé jednotky zo západného Slovenska.¹⁵ Táto pre Československo neprijateľná situácia sa napokon riešila 3. decembra vydaním rozhodnutia najvyššieho spojeneckého velenia, ktoré odovzdal maďarskej vláde podplukovník F. Vyx. Československo sa v ňom uvádzalo ako spojenecký štát, ktorý mal právo obsadiť slovenské územie. Súčasne sa vyžadoval odchod maďarských vojsk. Až

¹¹ SNA, Osobný fond Vavro Šrobár, 1900 – 1948 (ďalej OFVŠ), krab. č. 2, inv. č. 47.

¹² SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

¹³ *DEJINY štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. II. 1918 – 1945 (ďalej: DŠP II.). Bratislava : SAV, 1973, s. 52 a n.; ČAPLOVIČ Dušan – ČIČAJ Viliam – KOVÁČ Dušan – LIPTÁK Ľubomír – LUKAČKA Ján: *Dejiny Slovenska*. Bratislava : AEP, 2000, s. 225 a n.; *LEXIKÓN Slovenských dejín* (ďalej: Lexikón...). Banská Bystrica : SPN, 1997, s. 128–129 a 297; KLIMKO, Jozef: *Slovenská republika rád : Pokus o socialistickú štátnosť*. Bratislava : Pravda, 1979, s. 43.

¹⁴ KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918 – 1920)*. In: *Slovensko v Československu*. Zost. M. Zemko, V. Bystrický. Bratislava : VEDA, 2004, s. 64–65.

¹⁵ Tamže, s. 66.

vytýčením demarkačnej čiary 24. decembra 1918 vznikla situácia vhodná na postupné začlenenie Slovenska do Československa.¹⁶

Obr. č. 1 : JUDr. Josef Mráz

Problém začlenenia Slovenska sa stal jednou z kľúčových úloh československej mierovej delegácie, ktorá sa na začiatku roku 1919 odobrala do hlavného dejiska konferencie do Paríža. Uznanie začlenenia Slovenska do Československa a vôbec obhajoba slovenského územia mala byť podporená práve aspoň základnými údajmi o etnickom, či národnostnom charaktere obyvateľstva v dotyčnom geografickom priestore. Zároveň sa očakávali korekcie výsledkov posledného uhorského sčítania obyvateľstva z roku 1910, ktoré bolo poznačené silnou maďarizáciou.¹⁷ Zistenie národnostnej situácie bolo bezpochyby základnou ideou mimoriadneho sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 1919.

Už 7. decembra 1918 bol vytvorený regionálny vládny orgán, minister pre správu Slovenska s diktátorskou právomocou, ktorý bol poverený konsolidáciou pomerov na území Slovenska. Jeho predstaviteľom sa stal Vavro Šrobár, ktorý predtým stál na čele už spomenutej dočasnej vlády so sídlom v Skalici.¹⁸ Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska zasahoval prakticky do všetkých oblastí verejnej správy.¹⁹ Vybavoval celú rozsiahlu agendu ministra s plnou mocou a postupne prispôboval správny systém recipovaný z bývalého Uhorska.²⁰ To bol ďalší dôvod, pre ktorý sa z praktických dôvodov vyžadoval aspoň najzákladnejší prehľad o počte obyvateľstva v jednotlivých sídlach a sídelných celkoch.

I.2 Minister s plnou mocou pre správu Slovenska garantom cenzu

Vyššie spomenuté dôvody viedli ministerskú radu, aby sa 30. decembra 1918 uzniesla na tom, že je na Slovensku nevyhnutné uskutočniť aspoň predbežné sčítanie obyvateľstva a získať tak základné údaje, potrebné jednak pre československú mierovú delegáciu, jednak pre praktické správne ciele. Organizovaním tejto celoslovenskej akcie bol poverený minister s plnou mocou a jeho postupne budovaný úrad.²¹ Je zaujímavé, že sa prakticky celé podujatie zverilo do rúk v podstate len vznikajúcemu úradu, ktorý nemal žiadne skúsenosti

¹⁶ Lexikón..., ref. 13, s. 129–130.

¹⁷ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

¹⁸ BIELIK František: Vývin kompetencie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. In: *Historický časopis* (ďalej: HČ) IX/1961, s. 636.

¹⁹ DŠP II., ref. 13, s. 57–58.

²⁰ Z. č. 11/1918 Sb. z. a n.

²¹ MRÁZ Jozef: O predbežném sčítání..., ref. 4, s. 2.

s podobnými rozsiahlymi akciami. Navyše ani vnútropolitická situácia na Slovensku neľahčovala úradu ministra s plnou mocou jeho pozíciu.

Hoci bola v januári 1919 samostatným zákonom premenená Zemská statistická kancelár na Štátny štatistický úrad,²² čím vznikla inštitúcia, ktorá sa najlepšie hodila na uskutočnenie tejto akcie a mala celorepublikovú pôsobnosť, úloha sčítania ľudu sa zverila úradu ministra s plnou mocou ako najvyššiemu správne úradu na Slovensku.

Napriek spomínanej plnej moci, ktorú minister V. Šrobár získal, konsolidácia pomerov na Slovensku trvala až do konca januára 1919.²³ Minister s plnou mocou sídlil spočiatku v Žiline, kde sa konali všetky dôležité porady, týkajúce sa mimoriadneho sčítania obyvateľstva.²⁴ Až neskôr sa novým centrom politického života na Slovensku stala Bratislava, ktorá bola obsadená československým vojskom prakticky v prvých januárových dňoch roku 1919.²⁵ Na 4. februára 1919 sa pripravoval slávnostný príchod ministra s plnou mocou pre správu Slovenska s jeho celým úradným aparátom do Bratislavy, kde sa napokon tento úrad aj usídlil.²⁶

Z pohľadu začiatku príprav mimoriadneho sčítania sa prvým impulzom zo strany úradu ministra s plnou mocou stali dva návrhy popisných hárkov. Boli určené pre sčítanie osôb a obcí a zaslal ich minister V. Šrobár ministerskej rade do Prahy. Vznikli už 7. decembra 1918, keď sa navrhlo pri osobách zisťovať meno (aj predchádzajúce), materinskú reč, zamestnanie a miesto narodenia. Ako prezrádza V. Šrobárov denník, v prípade obecného hárku sa mal zisťovať názov sídla, vyučovací jazyk v školách, úradoch a v kostoloch, pritom vždy súčasný a predchádzajúci stav.²⁷ V. Šrobár žiadal prípadné doplnenie údajov, ktoré sa mali sčítaním na Slovensku zisťovať. Predsedníctvo ministerskej rady na tento návrh reagovalo žiadosťou na Zemskú štatistickú kanceláriu, aby vyslala jedného odborníka do Žiliny.²⁸ Stal sa ním JUDr. Josef Mráz, neskorší viceprezident Štátneho štatistického úradu v Prahe.²⁹

I.3 Porady na úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska

Ako už bolo spomenuté, porady, ktoré sa týkali predbežného sčítania boli uskutočnené ešte v Žilinskom sídle úradu ministra s plnou mocou. Na viacerých poradách sa postupne prerokovali základné problémy, dotýkajúce sa priprav, organizovania a predpokladaného priebehu cenzu. Prvé porady metodického charakteru sa uskutočnili v dňoch 22. a 23. januára 1919, na ktorých sa zúčastnili jednotliví referenti ministra s plnou mocou. Na týchto dvoch poradách sa prerokovali najdôležitejšie otázky. V prvom rade sa ujasnil hlavný cieľ, ktorý, ako sme už spomenuli, sledoval zistenie presného stavu obyvateľstva na území Slovenska podľa počtu a podľa národnostnej skladby. Na prvej porade 22. januára, ktorá sa konala od 16,30 do 20,00 hodiny večer, sa dohodli aj základné demografické znaky, ktoré sa mali formou sčítacích hárkov zaznamenávať o každej sčítanej osobe.³⁰

²² Z. č. 49/1919 Sb. z. a n.

²³ Z. č. 64/1918 Sb. z. a n.

²⁴ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁵ Ministerstvo vnútra SR – Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Bratislave (ďalej: ŠA Bratislava), fond Bratislavská župa I., 1398 – 1922 (ďalej: Župa Bratislava), krab. č. 1, sign. č. 228a/1919 prez.

²⁶ ŠA Bratislava, fond Slúžnovský úrad v Trnave, 1856 – 1922, krab. č. 5, sign. č. 202/1919 adm.

²⁷ SNA, OFVŠ, krab. 2, inv. č. 47.

²⁸ MRÁZ Jozef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 2.

²⁹ ZÁVODSKÝ Prokop: *85 let od vzniku státní statistické služby na území České republiky*. Vysoká škola ekonomická v Praze, s. 259. <http://panda.hyperlink.cz/cestapdf/pdf05c3/zavodsky.pdf> (12. 6. 2007). Fotografia J. Mráza bola prevzatá z citovanej práce.

³⁰ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

Základný materiál, z ktorého sa vychádzalo pri prípravnom procese tvorilo posledné uhorské sčítanie ľudu z roku 1910. Tak sa stal východiskovým materiálom sčítací hárok z tohto sčítania. V jeho obsahu sa však urobilo viacero zmien so zreteľom na cieľ nového sčítania. Účastníci porady sa uzniesli na 15 bodoch, ktoré sa mali stať základom nového sčítacieho hárku. Popri základných zisťovaniach ako bolo meno a priezvisko každej sčítanej osoby, sa zhodli aj na uvedení mena pred poslednou zmenou. Týmto sa sledoval „*efekt pomad'arčovania nemad'arských mien*“.³¹ Už v predchádzajúcich sčítaniach sa zisťoval pomer osoby k majiteľovi bytu. Tento údaj patrí bezpochyby z pohľadu vývoja bytovej domácnosti a vôbec rodiny k najdôležitejším. Na základe príslušných údajov je totiž možné zostaviť jednotlivé bytové, ale aj rodinné domácnosti. K tejto problematike sa ešte vrátíme na inom mieste. Nateraz postačí uviesť, že zaradenie tejto otázky sa dohodlo už na prvej metodologickej porade. K ďalším špecifickým znakom, ktoré sa mali zisťovať patrili pohlavie a vek. Vek sa pritom podľa uznesenia mal uvádzať v dokončených rokoch. Tu však treba povedať, že v konečnej, tlačenej verzii sčítacieho hárku, o ktorom ešte budeme hovoriť, sa napokon uviedol vekový údaj s vysvetlením, že: „*Treba tu uvádzať dľa možnosti presný rok narodenia!*“³² V prípade tohto ukazovateľa teda došlo napokon k zmene. Ďalším znakom, ktorý sčítané osoby diferencoval bol rodinný stav s možnosťami: *slobodný, ženatý, vdovec a rozlúčený*.³³ Uvedením rodu sčítanej osoby sa čiastočne sledovala možnosť zistenia vnútorného pohybu obyvateľstva.

Za uvedenými základnými údajmi nasledovali z pohľadu sčítania najdôležitejšie zistenia. Národnosť sa zapisovala do piatich skupín, náboženstvo do šiestich. Doplnkom k zisťovaniu národnosti bola znalosť reči a otázka gramotnosti, teda znalosť či neznalosť čítania a písania. Bezpochyby zaujímavá a netradične pôsobí posledná skupina zisťovaných údajov. Týka sa totiž vzťahu sčítaných osôb k práve ukončenému vojenskému konfliktu, prvej svetovej vojne. Postupne sa mali zisťovať údaje o tom, či je, alebo nie je sčítaná osoba vo vojenskej službe, o jej účasti vo vojne, prípadnej invalidite a napokon otázka o chýbajúcich členoch domácnosti v dôsledku vojny so špecifikovaním, či boli zajatí, zomreli, alebo sú nezvestní.³⁴ Podľa dochovanej správy sa rozvinula väčšia debata pri dvoch bodoch. Prvá sa dotýkala charakteru zisťovania etnicity, o ktorej budeme hovoriť v samostatnej podkapitole. Druhá sa venovala práve poslednej skupine otázok. Otázka zisťovania, či lepšie povedané rozlišovania civilného a vojenského obyvateľstva patrila k štátnym tajomstvám. Konštatovalo sa, že by bolo neprípustné nezapočítavať vojakov do celkového počtu osôb. J. Mráz, zastupujúci štatistický úrad, trval na dôslednom rozlíšení a započítaní vojenského a civilného obyvateľstva s odôvodnením, že znalosťou miestnych, prípadne okresných pomerov nemožno poznať celkový stav „*okupačnej armády*“. Župné a ústredné úrady, kde sa mali výsledky zhromažďovať považoval za dostatočne diskrétna a spoľahlivé. Napokon na základe uznesenia bolo o tejto záležitosti informované aj Ministerstvo národnej obrany, ktoré ohľadom sčítania vojenských osôb nemalo pripomienky.

Už v prípravnej fáze sa upustilo od ďalších štandardne zisťovaných demografických znakov, ktoré boli pre sčítanie obyvateľstva bežné. Vzhľadom k provizórnemu charakteru sčítania sa nezisťovalo najmä zamestnanie obyvateľstva. Práve táto skutočnosť sa stala neskoršie jedným z argumentov o neúplnosti sčítania.³⁵ Ďalej sa nezisťovala dĺžka pobytu a pravidelné bydlisko, štátna a domovská príslušnosť a pod. Vynechanie viacerých zvyčaj-

³¹ Tamže.

³² Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Nitre so sídlom v Ivánke pri Nitre (ďalej: ŠA Nitra), fond Župa Nitra I., 1919 – 1922, dochované sčítacie hárky.

³³ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

³⁴ Tamže.

³⁵ Príkladom je list Ministerstva vnútra ČSR adresovaný MPS 13.12.1919, v ktorom sa odvoláva na vyjadrenie Štatistického úradu ČSR. SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

ných znakov nebolo dôsledkom neznalosti, ale bolo zámerné. Argumentovalo sa totiž zložitou niektorých otázok, ktoré by celé podujatie zbytočne zdržiavali. Zároveň sa tak, hlavne v prípade zamestnania, či postavenia v zamestnaní a štátnej príslušnosti, predišlo viacerým prípadným nedorozumeniam. Pre krátkosť času nebolo totiž možné podrobne oboznamovať obyvateľstvo a žiadať od neho, aby si pripravilo potrebné doklady. Pri sčítacích komisároch sa rovnako počítalo len s jednoduchým a rýchlym školením.³⁶ Isto, tieto dôvody boli namiestne. Mimoriadne sčítanie ľudu bolo totiž aj silno limitované časom.

Tretím dôležitým bodom prvého rokovania bola otázka tlačovín. Vyslovila sa požiadavka neplytvat' drahým a v tej dobe aj vzácnym papierom. Mali sa vytvoriť také vzory tlačovín, aby sa čo najrýchlejšie mohli získať aspoň hrubé výsledky sčítania. To bol dôvod, prečo sa napokon upustilo od myšlienky vytvárania podrobných sčítacích hárkov pre jednotlivé osoby a dôraz sa kládol na vytvorenie prehľadného a funkčného domového výkazu, ktorý by sa vypísal za každý dom. Tento domový výkaz sa mal výlučne orientovať na vyššie spomenuté demografické znaky a nemal sa dotýkať domových pomerov, ktoré sa považovali za podružné. Napriek tomu sa do hotovej predlohy domového výkazu uviedol aj údaj o majiteľovi bytu ako aj pomer sčítanej osoby k majiteľovi bytu.³⁷ Popri domovom výkaze sa uzniesli na vytvorení sumárneho hárku pre sčítací okrskok, resp. pre obec, v ktorom sa mali sumarizovať údaje domových výkazov. Prijala sa zásada, že vyplnenie týchto formulárov bude záležitosťou sčítacích komisárov, poprípade sa vytvorí spoločná komisia komisárov vo väčších obciach, ktoré budú rozdelené do viacerých sčítacích okrskov.³⁸ Okresné a župné sumáre mali zhrnúť výsledky na úrovni slúžnovských okresov a jednotlivých administratívnych žúp. Popri tom sa mali vytvoriť ešte dve inštrukcie. Všeobecná sa mala vzťahovať na celkovú organizáciu sčítania a zvláštna pre jednotlivých sčítacích komisárov ako návod na vypisovanie príslušných hárkov.

Vypracovaním tlačovín bol poverený J. Mráz, ktorý túto prácu zamýšľal vykonať v Prahe, kde sa mali určené tlačoviny a formuláre v štátnej miestodržiteľskej tlačiarňi aj vytlačiť. Na tomto rokovaní sa prítomní zároveň uzniesli, vytlačiť hárky nielen v slovenskom jazyku, ale aj v maďarčine a nemčine. Z tohto dôvodu dostal J. Mráz písomné poverenie na rokovanie s klubom slovenských poslancov v Národnom zhromaždení, aby dostal kvôli korektúram a prekladom poradcu ovládajúceho spomenuté jazyky.³⁹

Posledným, ale o to dôležitejším bodom prvej porady malo byť stanovenie predbežného termínu sčítania ľudu. Celkom pochopiteľne bol záujem všetkých zainteresovaných vykonať sčítanie obyvateľstva a získať tak aspoň hrubé výsledky v čo možno najskoršom termíne. Potreby československej mierovej delegácie stáli v popredí a aj pri stanovení predbežného termínu sa muselo prihliadať v prvom rade na potreby zástupcov na mierovej konferencii. Vzhľadom k tomu, že nebolo na porade 22. januára 1919 ešte známe dokedy potrebuje mierová delegácia aspoň hrubé výsledky, nedošlo v tento deň ani k stanoveniu orientačného dátumu. Plénum sa uznieslo na vytýčení predbežného termínu až po zistení informácií od mierovej delegácie. Tým bol opäť poverený J. Mráz. Napriek tomu, že poslal žiadosť o bližšie informácie do Paríža, v čase vypracovania súhrnnej správy z metodických porad, 8. februára 1919, ešte odpoveď nemal k dispozícii.

Na druhej porade 23. januára 1919, ktorá sa konala od 17,00 do 19,30 hodiny sa rokovalo o dvoch bodoch. Prvým bolo zistenie pripravenosti miestnej správy vykonať takúto akciu. Druhým bodom bol časový harmonogram a rozpočet.

Miestne prípravy vyžadovali v prvom rade prerozdelenie sčítaného územia na sčítacie okrsky. Mala sa teda určiť veľkosť sčítacieho okrsku. Rozdelenie Slovenska na jednotlivé

³⁶ Tamže.

³⁷ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky.

³⁸ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

³⁹ Tamže.

okrsky však vyžadovalo v prvom rade dobrú znalosť miestnych pomerov. Plénum sa uznieslo, že bude nutné žiadať v obciach, aby boli pripravené zoznamy všetkých domov, aby skontrolovali súčasné číslovanie domov a odstránili prípadné chyby. Do týchto zoznamov sa mali dostať aj budovy, ktoré neboli určené na bývanie, ale predsa v nich niekto býval.⁴⁰ Ako základný prepočet na určenie sčítacích okrskov sa vzal do úvahy vzorec z posledného uhorského sčítania z roku 1910. Vtedy na jedného sčítacieho komisára pripadalo priemerne 600 ľudí, žijúcich v 100 domoch na ploche 10 km².⁴¹ To znamenalo približne 5500 sčítacích okrskov. Zároveň však aj takýto počet sčítacích komisárov, respektíve *popisujúcich povereníkov*, ako sa sčítací komisári v tej dobe na Slovensku označovali. Už na tejto porade účastníci konštatovali, že najväčším problémom bude výber osôb vhodných na vykonanie sčítania. Počítalo sa s tým, že v prípade nedostatku schopných kandidátov sa bude žiadať výpomoc aj zo západnej časti republiky. Výber osôb bol napokon prenechaný na jednotlivých županov, ktorí si mali vytvoriť zoznamy kandidátov za jednotlivé obce, na základe odporúčania podriadených službovských úradov, ale aj jednotlivých obcí. Uvažovalo sa aj o možnosti využiť na tento účel vojsko. Pritom sa však úplne zamietla možnosť, aby vojaci vo funkcii sčítacích komisárov chodili vo vojenskej rovnošate. Mohlo sa to totiž považovať za istú formu nátlaku, čo bolo nežiaduce. Preto sa s vojakmi počítalo, ale len v civilnom oblečení. Hoci sa spočiatku uvažovalo o stanovení zásady, že okrskov bude tvorený najviac jednou obcou, rozhodli sa napokon s ohľadom na nedostatok sčítacích komisárov, že okrskov môžu tvoriť aj dve či tri menšie obce.⁴²

Napokon sa účastníci porady uzniesli, že na sčítanie by malo byť do istej miery pripravené aj obyvateľstvo. Organizáciu týchto príprav, ktoré spadali pod Referát administratívnych záležitostí, mal riadiť novoziadený „výbor pre popis ľudu“. Hlavnou úlohou tohto výboru bolo vypracovať osnovu nariadenia o sčítaní ľudu, ako aj návrhy obežníkov a inštrukcie pre obecné, okresné a župné úrady.

V druhom bode rokovania sa prítomní snažili načrtnúť približný harmonogram priebehu sčítania, jednotlivé etapy príprav a organizovania. Z pohľadu cenzu bola dôležitá čo najskoršia znalosť aspoň predbežných výsledkov. J. Mráz vo svojej správe upozornil na neskúsenosť s organizovaním akcií podobného typu. Preto aj samotná predstava o organizovaní a prípravách bola poznačená skôr malými predstavami a podcenením veľkosti celého podujatia. Navyše na Slovensku v tomto čase neboli dostatočne konsolidované pomery, nepanoval tu potrebný pokoj na vykonanie akcie podobného charakteru. Nebola doposiaľ úplne presne určená hranica, veľká časť úradníckeho aparátu bola stále nespoľahlivá, čo sa muselo podpísať aj na výbere a hľadaní dôveryhodných osôb nevyhnutných pre vykonanie sčítania.

Pri harmonograme sčítania sa vychádzalo z etáp, charakteristických pre všetky sčítania: prípravy, samotný priebeh a napokon spracovanie a publikovanie výsledkov.

Prípravy sčítania vyžadovali v prvom rade dostatočné množstvo času, aby sa nezanechal žiaden detail, ktorý by sa napokon mohol odraziť na priebehu a výsledkoch sčítania ľudu. Prípravy k mimoriadnemu cenzu boli rozdelené do niekoľkých častí. Najskôr sa mali vytvoriť jednotlivé tlačé, počnúc sčítacími hárkami a prehľadmi, cez inštrukcie až po obežníky, ktoré by usmerňovali organizačné práce a operatívne zasahovali aj počas priebehu cenzu. Ďalej sa mali tieto tlačé preložiť aj do maďarčiny, prípadne i do nemčiny, aby boli zrozumiteľné pre všetko obyvateľstvo. Táto fáza mala byť ukončená tlačou, rozdelením a rozposlaním jednotlivých formulárov do sídiel žúp, okresov ako aj obcí. Súbežne s touto prípravou mali na regionálnej úrovni slúžni, ale aj župani vytvárať zoznamy vhodných osôb na funkciu sčítacieho komisára. Na obecnej úrovni mali byť zostavované zoznamy domov, spoločne s kontrolou

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ MRÁZ Jozef: O predbežném sčítání..., ref. 4, s. 14.

⁴² Tamže, s. 14. SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

domových čísiel. Následne mali slúžni vytvoriť návrhy vhodných sčítacích okrskov podľa domových zoznamov a pripojiť mená sčítacích komisárov k jednotlivým okrskom.

Na županoch potom malo ostať preskúmanie správnosti výberu okrskov a hlavne vhodných osôb, čo napokon znamenalo, že vybrané osoby by župan menoval dekrétmi do funkcie sčítacích komisárov. Po vymenovaní komisárov sa mali pre nich vytvoriť inštruktážne kurzy, kde by sa podrobne oboznámili s vykonávaním funkcie a úlohy sčítacieho komisára. Logickým záverom prípravných prác mala byť širšia kampaň medzi obyvateľstvom, hlavne formou vyhlášok, prípadných inštrukcií o pripravovanom sčítaní obyvateľstva a o jednotlivých zisťovaných údajoch.

Na základe toho J. Mráz predpokladal ukončenie prípravných prác najskôr na polovicu apríla. Odvolával sa pritom na prípravné práce posledného uhorského sčítania obyvateľstva v roku 1910. Tie trvali po vytlačení jednotlivých hárkov a inštrukcií 4 mesiace v pokojnom čase, s možnosťou vyškoliť režimu spoľahlivých učiteľov a notárov na funkciu sčítacích komisárov. Navyše tieto osoby dokonale poznali miestne pomery.⁴³

Pri výpočte času potrebného na vlastný priebeh sčítania sa musel vziať do úvahy nielen počet ľudí, ktorých mal priemerne sčítací komisár započítať, ale aj čas potrebný na vypísanie okrskového prehľadu. Preto sa uvažovalo, že samotný priebeh bude trvať viac týždňov. Počítalo sa približne 6 dní na samotné vypisovanie hárkov, čo znamenalo asi 100 ľudí denne, týždeň na vytvorenie okrskových a obecných prehľadov. Ak obec tvorilo viacero okrskov, tak bolo samozrejme potrebné vytvoriť prehľad zarátaním všetkých údajov. Tieto výsledky sa mali ďalej postúpiť slúžnym, ktorí mali vytvoriť okresné prehľady, odtiaľ mali ísť tieto na župy, aby sa vytvoril župný sumár. Popri sumarizovaní výsledkov sa mala vykonávať aj sporadická kontrola a zároveň sa odporúčalo porovnávať výsledky s výsledkami posledného uhorského sčítania z roku 1910. Týmto sa napokon vypočítalo, že aj s priebehom by sa ukončili tieto práce v polovici mája. Súčasne sa upozornilo na nedostatočnú revíziu hárkov, ktorú mali vykonať menovaní revízori.

Pre tretiu fázu, keď sa mali výsledky spracovávať a postupne uverejňovať, bola vyslovená požiadavka dodatočnej revízie, na ktorú bolo potrebné rátať s početným personálom. Presne vymedzený čas na dodatočnú revíziu a kompletné spracovanie výsledkov uvedené v správe zo spoločnej porady nebol. Práve v súvislosti s týmto celkovým harmonogramom vznikli aj prvé pochybnosti o celom sčítaní. Malo vôbec zmysel vykonať takúto rozsiahlu akciu, ak sa k samotným výsledkom pravdepodobne mierová delegácia ani nedostane?

Napokon sa prijal názor, že mimoriadne sčítanie na Slovensku by malo prebehnúť aj keby boli priebežné výsledky známe až po ukončení mierovej konferencie.⁴⁴ V tomto prípade sa do popredia dostala potreba výsledkov pre chod správneho systému na Slovensku. Správnosť uskutočnenia sčítania obyvateľstva bola napokon zhrnutá do štyroch bodov:

- a) Bude to prvá veľká akcia, pri ktorej sa uvedie do pohybu celý správny aparát, čím sa overí jeho funkčnosť.
- b) Veľkú cenu bude mať vzniknutý zoznam sčítacích komisárov, z pohľadu novej správy spoľahlivých osôb, rozmiestnených po celom Slovensku rovnomerne, ktorých bude možné zmobilizovať pri podobných veľkých akciách.
- c) Pritom sa obyvateľstvo prispôsobí novým poriadkom a v súvislosti s potrebami sčítania sa vykonajú niektoré revízne činnosti v jednotlivých obciach.
- d) Vzhľadom k blížiacemu sa riadnemu, pravidelnému sčítaniu obyvateľstva sa považovalo uskutočnenie predbežného sčítania v roku 1919 za vhodnú prí-

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Tamže.

pravu, ktorá poskytne množstvo podnetov a skúseností. Mala sa rozšíriť znalosť pomerov na Slovensku, ktorá sa vhodne využije pre nasledujúce sčítanie ľudu.

Výpočet finančných nákladov a bremien spojených s mimoriadnym sčítaním bol na programe ako záverečný bod. Ako vzor k výpočtu finančných nákladov prevzali rozpočet uhorského sčítania obyvateľstva z roku 1900. Dôvodom bolo rozdelenie bremien medzi štát a obce. Obce sa vtedy podieľali financovaním celého výkonu sčítania v obciach a v súvislosti s dopravou hárkov do jednotlivých zberných ústredí. Konštatovalo sa, že aj v roku 1919 by mohli tieto bremená niesť obce, a to ako dopravné, tak aj diéty, teda odmeny pre sčítacích komisárov. Odmeny sa však mali prispôbiť vtedajším pomerom. Vychádzať sa malo na základe určenia odmeny za sčítanie jednej osoby. To malo byť odstupňované podľa pomerov v obci a podmienok práce. K tomu by sčítací komisár mal nárok na cestovné a stravné, pravda, len ak býval mimo okrsku, ktorý mu bol pridelený. Ostatné náklady mal prevziať štát. Týkalo sa to teda hlavne financovania tlače jednotlivých hárkov a ostatných potrebných materiálov, vrátane publikovania celkových výsledkov.

Na základe rozpočtu sčítania z roku 1900 sa potom vypočítal nasledujúci predpokladaný výdaj:

Ak na jedného sčítacieho komisára malo pripadnúť priemerne 600 osôb, tak celkovo sa v rozpočte počítalo s 5550 sčítacími komisármi. Ak by sa vzala ako základ odmena pre komisára v roku 1900, čo predstavovalo asi 52 korún (K), znamenalo by to celkovo 288 600 K, čo však na začiatku roku 1919 bolo potrebné násobiť desaťnásobne, teda 2 886 000 K. Tento predpokladaný náklad by niesli obce. Na jednu obec by tak podľa prepočtu urobeného priamo na porade pripadalo asi 728 K., na jedného obyvateľa približne 87 halierov.

Podiel financovania štátom plne závisel od celkových počtov sčítacích hárkov, prehľadov, inštrukcií, obežníkov a pod. Keďže sa vzal do úvahy rozpočet sčítania z roku 1900, v ktorom sa kalkulovalo s územím tzv. 16 slovenských žúp, v ktorých sa nachádzalo 533 731 domov s 3 328 263 obyvateľmi, žijúcimi v 3 959 obciach, kalkulácia rátala so 650 000 domovými hárkami, 20 000 obecnými sumármi (5 na jednu obec), 34 000 okrskovými hárkami, teda 6 násobne viac ako sa počítalo s celkovým počtom okrskov, 600 okresnými prehľadmi, kde sa samostatne rátalo aj s mestami so zriadeným magistrátom a napokon 100 župnými prehľadmi. Celkovo teda 704 700 tlačených hárkov. K tomuto počtu však bolo potrebné pripočítať všeobecnú (15 000 ks) a podrobnú (17 000 ks) inštrukciu, obežníky (5 000 ks), vyhlášky (40 000 ks), kde sa približne rátalo 10 ks na jednu obec. Celkovo tak bolo potrebné vytlačiť asi 781 700 rôznych tlačí.⁴⁵ Pri prepočte na vtedajšie ceny, ktoré sa podľa informácií miestodržiteľskej tlačiarne v Prahe pohybovali na úrovni 15 – 17 halierov za vytlačený hárok, to znamenalo približne celkový náklad 117 000 – 133 000 K. Išlo o kalkuláciu bez dopravy a balenia. K tomu ešte bolo potrebné pripočítať 50 000 – 60 000 K. na vedľajšie výdavky spojené s prípravou, diétami a cestovným exponovaných úradníkov, náklady na centrálnu spracovanie a publikáciu výsledkov. Evidentne tak väčšiu časť nákladov na mimoriadne sčítanie obyvateľstva mali niesť jednotlivé obce, ktorých náklady prevyšovali štátne viac ako dvadsaťnásobne.

Podľa dochovanej správy J. Mráza sa už 24. januára 1919 konala prvá porada, zaoberajúca sa organizačnými prípravami.⁴⁶ Prvým bodom rokovania výboru pre popis ľudu pri administratívnom referáte bol spôsob formy vyhlásenia cenzu. Kým v predchádzajúcich uhorských sčítaniach boli použité samostatné zákony, na porade sa uzniesli na forme nariadenia ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, s odôvodnením, že sa o tejto záležitosti už rozhodlo na ministerskej rade republiky v Prahe. Obsahovo sa nariadenie zaoberalo rozdelením

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ SNA, f. MPS, krab. č. 277, bez sign. „sčítanie ľudu 1919“.

úloh, postavením sčítacích komisárov, dobou sčítania, vyhlásením jednotlivých zisťovaných údajov a prípadnými sankciami.

V nasledujúci deň 25. januára 1919 sa doriešili otázky stanovenia obsahu jednotlivých obežníkov adresovaných županom, slúžnym, obciam a menovacieho dekrétu pre sčítacích komisárov.

I.4 Štatisticko-technická príprava

Štatisticko-technická príprava sa sústredila do oblasti vytvorenia základných sčítacích hárkov, ktoré sa mali použiť priamo v teréne. Ako sme už uviedli, počítalo sa s niekoľkými typmi hárkov, ktoré kopírovali zároveň organizačnú štruktúru zberu údajov. Popritom sa vytvorila inštrukcia pre sčítacích komisárov (popisujúcich povereníkov).

Z vyššie spomínaného rozpočtu je zrejmé, že príprava, aspoň čo sa týka štatisticko-technickej oblasti podcenená nebola.

I.4.1 Domový hárok

Domový hárok, resp. *Domovný výkaz* bol základným sčítacím hárkom, ktorý zaznamenával všetky predpísané zisťované údaje. Uvedený bol ako vzor I., teda základný vzor. Tento hárok bol preložený aj do maďarského a nemeckého jazyka, podobne ako aj inštrukcie pre sčítacích komisárov a oznámenia pre obyvateľstvo. Viedol sa pre každú samostatnú budovu, ale aj pre skupinu budov, ktoré k sebe patrili (napr. hospodárske budovy stajne patriace k hlavnej obývanej budove a pod.). Samostatný hárok sa vypisoval aj pre iné ľudské prístrešia, ktoré neboli označené domovým číslom, ako napríklad „*plávajúce lode, plte a cestovné vozy cirkusov, túlajúcich sa komediantov, budy cigánov, salaše*“, ak boli v dobe sčítania obývané.⁴⁷ Ak nemal objekt pridelené domové číslo, tak sa to jednoducho v hárku uviedlo, napríklad: „*Búda cigánov, bez čísla*“.⁴⁸

Základný hárok sa skladal z dvoch strán. Na prvej strane sa vypísal názov župy (stolice), názov obce v slovenskom jazyku, ale aj úradný názov, ktorý sa oficiálne používal v roku 1917. Do hlavičky sa ďalej zapísalo číslo domu, meno a priezvisko majiteľa domu a jeho zamestnanie. V prípade, že bol dom vlastníctvom právnickej osoby, uviedol sa jej presný názov, podobne aj ak išlo o nejaký ústav.

V hlavnej časti hárku sa vypisovalo bežné číslo bytu, ktorým sa oddeľovali bytové domácnosti, teda osoby bývajúc v rámci domu, ale v samostatnom byte.⁴⁹ Za týmto údajom nasledovalo meno a priezvisko držiteľa bytu, kam sa zapísala osoba priamej držby, teda napríklad majiteľ bytu alebo priamy nájomník. Nepatril sem však podnájomník, ktorý sa charakterizoval ako osoba, ktorá mohla mať podnájom od nájomníka.⁵⁰ Následne sa vypísalo poradové číslo sčítanej osoby. Išlo o praktickú pomôcku pre sčítacieho komisára. Číslovalo sa zväčša od čísla 1. v každej bytovej domácnosti.⁵¹ Nie každý komisár však presne dodržiaval

⁴⁷ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Košiciach, pobočka v Rožňave (ďalej: ŠA Košice, p. Rožňava), fond Obvodný notársky úrad v Stratenej, 1895 – 1945 (ďalej: Obv. NÚ Stratená), neusporiadaný fond, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm. Podrobné poučenie pre popisujúcich povereníkov – §1, s. 1.

⁴⁸ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky, obec Andač, bežné číslo domového hárku 13.

⁴⁹ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., §21, s.10.

⁵⁰ Tamže, §3, s. 2.

⁵¹ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., napr. dochované sčítacie hárky obcí Babindol, Badice (dnes Podhorany) a i.

toto pravidlo. Napríklad jeden zo sčítacích komisárov v Šali čísloval osoby za celý dom od čísla jedna. Tým si uľahčil vyplnenie sumáru, keďže posledné číslo osoby bolo zároveň celkovým počtom osôb bývajúcich v celom dome.⁵² Potom sa postupne zapisovali jednotlivé osoby, pri ktorých sa uviedlo meno a priezvisko (vtedajšie, súčasné), zároveň v nasledujúcej položke ako sa volala príslušná osoba pred poslednou zmenou mena. Podľa inštrukcie pre sčítacích komisárov sa v prípade tohto údaju malo zistiť, či sčítaná osoba má súčasné priezvisko od narodenia, alebo či si ho dala za *bežný poplatok* zmeniť. Nešlo o zistenie zmeny priezviska na základe vydaja ženy, teda prijatia manželovho priezviska. V prípade „*platenej*“, úradnej zmeny bolo potrebné uviesť predchádzajúce meno. Sčítací komisár mal právo požiadať dotyčnú osobu o predloženie príslušných potvrdení.⁵³ Dotýkalo sa to teda celého obyvateľstva, nielen ženskej časti populácie. Takto sa napríklad dochoval hárok, kde bola uvedená zmena priezviska u muža z Morgenstein na Magyar.⁵⁴ Zaujímavosťou je, že v súbore dochovaných hárkov sa možno vo väčšine prípadov stretnúť s tým, že pri vydatých ženách bolo uvedené pri mene a priezvisku aj pôvodné dievčenské meno pred vydajom, a to aj napriek tomu, že sa malo uviesť výlučne súčasné priezvisko. Pomerne často sa uviedlo len meno pred vydajom, zväčša aj s poznámkou „*rod.*“, teda rodená.

Nasledujúca rubrika sa dotýkala pomeru osoby k držiteľovi bytu, do ktorej sa uviedli vzťahy k „prednostovi“ domácnosti.⁵⁵ Z pohľadu informácií, ktoré nám táto rubrika poskytuje možno konštatovať, že patrí bezpochyby k tým najdôležitejším. Uvedením vzťahu, napríklad manželka, syn, dcéra, otec, matka, vnuk, sestra, brat a pod., k „hlave“ domácnosti možno identifikovať rodinné domácnosti v tej dobe. No nielen to. Neuvádzali sa totiž len pokrvne príbuzné osoby, resp. osoby s rodinnými zväzkami k „prednostovi“ domácnosti ako napríklad zať, nevesta, svokor a pod., ale v tejto rubrike sa identifikovali aj ostatní členovia bytovej domácnosti – slúžky, sluhovia, podnájomníci, ba dokonca i sezónni robotníci, učni, hostia a pod. S ohľadom na predchádzajúce rubriky nám táto navyše pomáha s rozlíšením medzi manželkou a družkou, keď sa do sčítacieho háрку uviedlo len dievčenské meno ženy. Tieto údaje možno použiť na hlbšiu demografickú analýzu a vytvoriť tak základnú typológiu domácností v jednotlivých sídlach. Prekážku tvorí jedine neúplná zachovalosť hárkov a pre túto prácu typická časová náročnosť.

Pohlavie sa vyplňovalo čiarkou a v prípade tohto špecifického ukazovateľa nebolo potrebné špeciálne poučenie. Podobne to bolo aj v prípade rodinného stavu každej zapisovanej osoby. V inštrukcii sa len spresnili prípady spolužitia bez uzatvoreného právoplatného manželského zväzku. V takom prípade sa mali osoby uviesť ako slobodné. Za rozlúčené osoby sa považovali všetky osoby, ktoré boli súdne rozlúčené alebo rozvedené.⁵⁶ Tieto pojmy sa často stotožňovali. Definitívne ukončenie manželstva predstavovala až rozluka.

O veku osôb sme už stručne hovorili. Spomenuli sme, že napriek tomu, že sa na referentskej porade uzniesli vykazovať vek v dokončených rokoch, do domového výkazu sa dostala formulácia o uvádzaní roku narodenia. Kým dokončený vek v praxi znamená, že napríklad deti do jedného roku oficiálne vykazujú nultý vek a napríklad vek 5 rokov a 364 dní sa v prípade dokončených rokov uvádza ako 5 rokov, rok narodenia predstavuje odlišný údaj. Ak sa aj uviedol presný rok narodenia, nie je možné z takéhoto údaju prepočítať presne dokončené roky. V praxi to znamená, že veková štruktúra prepočítaná z roku narodenia predstavuje len približný údaj. Inštrukcia prikazovala zaznamenať deň a mesiac narodenia len v prípade

⁵² Tamže, dochované sčítacie hárky obce Šaľa nad Váhom, bežné číslo domového háрку 23.

⁵³ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 25, s. 11.

⁵⁴ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., napr. dochované sčítacie hárky obce Šaľa nad Váhom, bežné číslo domového háрку 119.

⁵⁵ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 26, s. 11–12.

⁵⁶ Tamže, §§ 27 a 28, s. 12.

detí do jedného roku. V prípade, že mal sčítací komisár nejaké podozrenie z nepresnosti, mohol požiadať o predloženie relevantných potvrdení, napríklad rodného listu, alebo poľovného lístku a pod. Komisári boli v inštrukcii upozornení aj na pomerne časté zaokrúhľovanie veku osôb, ktoré nepoznali svoj presný rok narodenia. V takom prípade sa často zaokrúhľovalo na desaťročia.⁵⁷ V praxi sa skutočne zväčša uvádzal iba rok narodenia. Presný dátum len v prípade spomenutých detí v nulťom veku.

Župa (stolica): _____

Obec (municipálne mesto, _____) **Meno slovenské:** _____
mesto so sriadeným magistrátom: _____ **Úradné meno r. 1917:** _____

Popisné číslo domu: _____

Meno, priezvisko a zamestnanie majiteľa domu (§ 18. odst. II. Poučenia): _____

Domovný

Je-li dom vlastníctvom obce, cirkve, štátu, alebo inej nejakej právnickej osoby, je treba tu uviesť presne jej označenie: _____

Je-li v dome iba nejaký ústav, treba tu udať úplný a presný jeho názov: _____

Meno a priezvisko držiteľa bytu (§ 3. odst. IV. Poučenia) alebo označenie, za ktorého boli v dome popísaný prázny, poprípade, ide-li tu o ústav, jeho pomenovanie (napr.: nemocnica, súrodinca, väzenie, kasárne, kláštor, hotel, hostinec, internát atď., vid' § 4. Poučenia)	Osoby v rozhodnej noci prítomné (vid' § 6., 7. a 19. Poučenia) uvedú sa jednotlivo v tomto poradí: Prednostka domácnosti, manželka, deti, trvale spolubydliači príbuzní, sluhovia v domácnosti, čelad v hospodárstve, obchodní a živnostenski pomocníci, učovia, podnajomníci, nočľazníci, hostia na návšteve atď. (§ 23. Poučenia)	Pohlavie (§ 27. Poučenia)		Stav rodinný (§ 23. Poučenia)				Vek (Treba tu vždy udať aj možnosť presný rok narodenia) (§ 29. Poučenia)	Rodisko (obec a stolica, po prípade mimo Slovenska: obec, okres, krajina — štát) (§ 20. Poučenia)				
		Meno (krstné a podobné) a priezvisko (meno rodinné) terajšie (§ 24. Poučenia)	Ako sa táto osoba volala pred poslednou zmenou mena? (Priezvisko — meno rodinné) (§ 25. Poučenia)	Pamäť tejto osoby k druhej noci (presnosť domácnosti, manželka, syn, dcéra, tetka, sestra, učer, podnajomník, nočľazník, host na návšteve atď.) (§ 26. Poučenia)	mužské	ženské	siročný(4)			ženatý (vdaný)	vdovec (vdova)	rozvedený(4)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
I		1.											
		2.											
		3.											

Obr. č. 2: Predná (prvá) strana základného sčítacie hárku - Domovný výkaz

Údaj o rodisku tvoril posledný stĺpec prednej alebo prvej strany domového výkazu. Už na porade v Žiline bolo dohodnuté, že každá osoba mala uviesť obec a stolicu, kde sa narodila. V prípade, že nebolo rodiskom územie Slovenska, uviedol sa aj príslušný názov štátu.

Posledný riadok prednej strany domového výkazu tvoril sumár údajov. Údaje sa zapisovali číslom, sčítali sa teda počty sčítaných osôb, počet osôb, ktorí si zmenili meno, počet mužov a žien, ako aj počty osôb podľa rodinného stavu. Ostatné údaje prvej strany sa nesumarizovali.⁵⁸

Druhá, prípadne zadná strana domového hárku obsahovala údaje o mestskej štvrti a názvu ulice a prípadné pomenovanie lazov, kopaníc, či pustatiny. Uviesť sa mal slovenský názov, rovnako aj úradný podľa stavu z roku 1917. V tomto prípade sa tak mohlo bližšie špecifikovať o akú časť okrsku išlo. V prípade menších dedín sa prakticky len zopakoval údaj vypísaný na prvej strane, teda slovenský názov obce a úradný názov z roku 1917. Avšak napríklad v Šali sa už uvádzali aj názvy ulíc.⁵⁹ Bežné číslo domového výkazu, ktoré sa vypisovalo po skončení sčítania v teréne, predstavovalo bežné poradové číslo, pričom sa sčítacie hárky, resp. jednotlivé domy mali zoraďovať najskôr od jadra obce, potom jednotlivé štvrte, prípadne ulice. Napokon sa mali vykazovať lazy, kopanice a pod. Ako posledné mali byť vykázané hárky nečíslovaných domov.⁶⁰ Treba však povedať, že prax bola odlišná. Bežné čísla

⁵⁷ Tamže, § 29, s. 12.

⁵⁸ Tamže, § 40, s. 16.

⁵⁹ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky obce Šaľa nad Váhom.

⁶⁰ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 41, s. 17.

sa s najväčšou pravdepodobnosťou vykazovali podľa toho ako sčítací komisár navštevoval jednotlivé domy. Typickým príkladom toho sú dochované hárky obce Andač, kde napríklad pod číslom 13 bola evidovaná „cigánska búda“.⁶¹

Vzorka I. (stránka prvá)

výkaz. Mestská štvrť: _____ Bežné číslo domovného výkazu: _____
 Ulica (trieda, námestie): _____ (§ 31. Poučenia.)

Pomenovanie majera, lazov, kopanice, pusty (vôbec samostatné skupiny budov so zvláštnym pomenovaním, po prípade označenie, že tu ide o komediantsky voz, búdu cigánov, loď, plf atď.) } Meno slovenské: _____
 Úradné meno r. 1917: _____

Národnosť (§ 31. Poučenia)					Ktoré reči	Náboženstvo (§ 33. Poučenia)						Vzdelanie (§ 34. Pouč.)			Ktoľko osôb v domácnosti v byto bývaní v byto bývaní následkom voľby (§ 35. Pouč.) alebo:			Poznámky (§ 39. Poučenia)				
Slovák (= Sl.)	Čech (= Č.)	Rusín (= R.)	Maďar (= M.)	Nemec (= N.)		rozpráva táto osoba? (po slovensky, nemsky, maďarsky, francúzsky atď.) (§ 32. Poučenia)	Rímskokatolícke (= k.)	Gréckokatolícke (= un.)	evanj. augsb. vyzn. (= l.)	evanj. luth. vyzn. (= r.)	inšie (= ž)	Iné a ktoré? (Vypísať slovy: gréckokatolícke, pravoslávne, unitár, baptista, bez významu atď.)	Vie čítať? píšeť?	Vie len čítať?	Novinami čítať ani píšeť?	Ktoľko rokov aktívna vojenská služba? (Aké = mes. (3 26. Poučenia))	Koľko rokov vo vojsku, služba vo veľkej vojne? (36. Poučenia)		Bore táto osoba trvalým ťažkým? (Aké = mes. (37. Poučenia))	Ktoľko osôb v domácnosti následkom voľby (§ 35. Pouč.) alebo: zranení v cudzine	neovratní	
15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	

Obr. č. 3 : Zadná (druhá) strana základného sčítacie hárku - Domovný výkaz

V hlavnej časti sa ako prvá vyplnila národnosť každej sčítanej osoby. Keďže sa národnosťou obyvateľstva zaoberáme na inom mieste, postačí ak uvedieme, že sa v tomto prípade zapisovalo do piatich stĺpcov, pričom sa počiatočným písmenom uvádzala národnosť Slovák, resp. Čech, do jedného stĺpca, potom Rusín, Maďar, Nemec a do posledného sa uviedla prípadná iná národnosť.⁶² Táto sa mala vypísať slovom, o akú išlo.

V ďalšej rubrike sa uviedli všetky reči, ktoré príslušná osoba ovláda. Túto kolónku bolo potrebné vypísať slovom, resp. názvom jazyka, alebo takou skratkou, aby nedošlo k nesprávnej identifikácii jazyka. V praxi sa používali celé slová, ale aj skratky. V obci Badice (Podhorany) napríklad sčítací komisár reči vôbec nevypisoval, jedine, ak bola znalosť jazyka iná ako maďarská.⁶³

Náboženstvom sa rovnako ako v prípade národnosti venujeme v osobitnej časti. Preto len veľmi stručne. Z pohľadu domového výkazu sa pri každej osobe vypísalo jedno z ponúkaných vierovyznaní, ktoré boli buď priamo definované alebo sa slovom vypísalo v skupine iné presne o aké náboženstvo išlo. Definované náboženstvá sa buď vypísali celé alebo sa použili predpísané skratky. K definovaným vierovyznaniam patrilo rímskokatolícke (k), gréckokatolícke (uniatské un.), evanjelické augsburského vyznania (luterán l.), evanjelic-

⁶¹ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky obce Andač.

⁶² ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 31, s. 13–14.

⁶³ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky obce Badice (dnes Podhorany).

ké helvétskeho vyznania (reformátske r.) a židovské (ž.). V prípade zapisovania náboženstva inštrukcia zakazovala uvádzať tieto údaje čiarkami.⁶⁴

Vzdelanie, ako bol nazvaný ďalší stĺpec, v podstate charakterizovalo gramotnosť obyvateľstva. Do tohto stĺpca sa uviedol údaj, či dotyčná osoba vedela písať a čítať, či vedela len čítať, alebo nevedela ani písať ani čítať. Na vyplnenie sa použila čiarka k príslušnej predtlačenej rubrike.

V ostatných kolónkach sa zisťovala príslušnosť osôb k vojenskej službe. V prvej sa uviedol súčasný stav, či dotyčná osoba koná aktívnu vojenskú službu. Za takú sa nepovažoval stav trvalej dovolenky, vojaci na odpočinku a penzionovaní alebo inak mimo služby. V druhej sa zisťovala prípadná aktívna účasť v ukončenej svetovej vojne. Za vojenskú službu sa nepočítalo vykonávanie vojnových prác. Napokon sa zapisoval údaj, či sčítaná osoba poberala invalidnú rentu alebo nie. Všetky tri stĺpce sa mali vypisovať slovami „áno“ alebo „nie“.⁶⁵ V praxi sa tieto údaje vypisovali len pri mužskej časti domácnosti. Netýkalo sa to, samozrejme, mladších chlapcov. Podľa sondáže sa tieto údaje vypisovali až pri chlapcoch starších ako 16 – 17 a viac rokov.

V nasledujúcom stĺpci sa zisťovalo, koľko osôb z bytovej domácnosti chýba v dôsledku skončenej vojny. V prípade tohto údaju bolo možné vyplniť tri kolónky. V prvej sa uvádzali prípadné osoby, ktoré padli a zomreli priamo na následky poranenia, či choroby získanej vo vojne. V druhej sa uvádzali osoby, o ktorých sa vedelo, že boli v zajatí v cudzine a napokon tretiu kolónku tvorilo zistenie počtu nezvestných osôb. Uviesť sa pri všetkých troch otázkach mali číselné údaje za celú domácnosť. Už inštrukcia pre komisárov uviedla, že tieto tri otázky majú charakter poznámky. Údaje sa vyplňali podľa výpovede „hlavy“ domácnosti, ak mala domácnosť vedomosti o takýchto veciach.⁶⁶

V poslednej rubrike bol vymedzený priestor pre poznámky. Podľa inštrukcie sa sem v prvom rade mal podpísať držiteľ bytu, prípadne jeho zástupca. Týmto podpisom bola dovedená správnosť vyplnených údajov za všetky osoby bytovej domácnosti. Do tejto rubriky sa mali zapisovať aj osoby, ktoré boli v rozhodujúci deň sčítania inde. Napokon sa sem mali uviesť prípadné opravy a zmeny, ktoré boli v priebehu sčítania vykonané s vedomím „prednostu“ domácnosti.⁶⁷ V praxi sa tu v absolútnej väčšine prípadov uvádzali len podpisy správnosti vyplnených údajov, ktoré signovali „prednostovia“ domácností. Na tomto mieste treba konštatovať, že nie všetci predstavitelia domácností boli gramotní. V prípade, že nevedeli písať, urobili v poznámke vlastnoručne len značku, spravidla v podobe krížika. Sčítací komisár potom k tejto značke pripísal meno dotyčného „prednostu“ domácnosti.⁶⁸

Sumár sa podobne ako na prvej, či prednej strane vykonal v poslednom riadku, v ktorom sa číselne uviedli počty jednotlivých zistených údajov. Hárok uzatváral podpis sčítacieho komisára, ktorý plnil overovaciu funkciu a znamenal záruku správneho vyplnenia. Vo väčšine prípadov za podpisom nasledoval aj dátum vyplnenia hárku.

I.4.2 Obecný, okrskový súhrn

Základným sumárnym prehľadom, ktorý sa vykazoval za každý okrsk bol okrskový (*okršlekový*) súhrn (vzor II.). V prípade, že bol okrsk tvorený jednou obcou, stal sa okrskový

⁶⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 33, s. 14.

⁶⁵ Tamže, §§ 35–37, s. 15.

⁶⁶ Tamže, § 38, s. 15.

⁶⁷ Tamže, § 39, s. 15–16.

⁶⁸ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky obce Andač, bežné číslo domového hárku 1.

prehľad zároveň obecným. Keďže sa použil pre oba prípady rovnaký formulár, sčítací komi-sár podľa situácie vybral jednu z možností.⁶⁹ Neprávny údaj potom prečiarkol.

Tento formulár obsahoval niekoľko základných topografických informácií o okrsku, resp. obci, ktoré sa mali využiť na pripravovaný lexikón sídiel.⁷⁰ Obecný, okrskový súhrn tak evidoval názov župy (stolice), prípadne municipálneho mesta, či mesta so zriadeným magistrátom, okresu a konkrétny názov obce. Z týchto údajov bolo možné začleniť každé sídlo do vyššej administratívno-správnej jednotky.

Predná strana formuláru sa delila na sedem základných častí, do ktorých sa zapisovali zistené údaje o názve obce v slovenskom jazyku a úradnom v roku 1917, odkedy sa maďarči-na stala vyučovacím jazykom v školách a či sa v súčasnosti vyučuje po slovensky. Z pohľadu jazyka sa ešte zisťovala reč, ktorou sa v súčasnosti káže v kostole, ako aj reč, ktorá sa použí-vala predtým. V praxi sa odpovede na tieto otázky odlišovali v súvislosti vôbec s existenciou školy alebo kostola v obciach. Napríklad Andač nemal ani jedno. V Badiciach (Podhorany) zas uviedli, že sa v kostole v čase sčítania kázalo aj po maďarsky aj po slovensky. Slovensky však len od novembra 1918. V Babindole komisár zjednotil odpovede slovom „oddávna“, a tak sa maďarsky učilo aj kázalo „oddávna“, rovnako ako sa používal úradný názov. Podob-ne aj v Branči.⁷¹ V tomto smere je treba konštatovať, že je veľkou škodou, že sa napriek sub-jektívnym zisteniam tieto údaje sumárne nikdy nevykázali za celé Slovensko.

Druhá časť sa týkala konkrétnych základných výsledkov sčítania, z pohľadu národ-nostnej skladby obyvateľstva. Postupne sa v absolútnych a relatívnych číslach uviedlo zastú-penie štyroch definovaných národností a poslednej skupiny „iná národnosť“.

V tretej časti sa zisťoval počet a charakter škôl, vo štvrtnej základné údaje o vzdialenostiach železničnej stanice, pošty a telegrafu, či prípadného prístavu pre lode. Ak sa tieto úrady a stanice nenachádzali v obci, komisári uvádzali odhadom koľko kilometrov sa nachádzajú najbližšie spomenuté úrady a stanice. V piatej časti sa zapisovali názvy verejných úradov so sídlom v obci a v šiestej, či má obec faru. Ak nemala, uviedla sa fara, pod ktorú obec patrila. Rovnako sa osobitne zisťovala existencia židovskej náboženskej obce v mieste sčítania. V poslednej časti sa mali uviesť všetky veľké podniky, továrne, bane a hutí, banky a iné subjekty, ktoré mali sídlo v obci.

Zadná strana obsahovala konkrétne rozpisy jednotlivých domových hárkov. Údaje, ktoré sa prenášali do okrskového, resp. obecného výkazu sa dotýkali len niektorých, v sčítacích hárkoch zisťovaných údajov. Popri bežnom čísle domového výkazu sa do súhrnov prenášal názov mestskej štvrte, ulice, či kopanice, číslo domu, prípadne počet domov, meno majiteľa domu (prípadne pomenovanie budovy), celkový počet prítomných osôb, pohlavie a napokon štruktúra podľa národnosti a náboženstva. Sumár sa spočítal na konci každej stra-ny, kde bol k tomuto cieľu predtlačení riadok.

Išlo teda len o najzákladnejšie údaje, ktoré uvedením mena majiteľa domu mohli byť postúpené na dodatočnú kontrolu. Národnosť, konfesia, počet prítomného obyvateľstva a bežným číslom celkový počet domov boli údaje, ktoré sa napokon z tohto sčítania aj publi-kovali. Celkovo sa tak dá konštatovať, že s ohľadom na neskoršie uverejnenie výsledkov možno za základ publikovania považovať zostavenie okrskových, resp. obecných sumárov.

Úplne sa vynechali údaje, týkajúce sa vojenskej služby a otázok dotýkajúcich sa pria-mej účasti osôb v prvej svetovej vojne. Vynechali sa aj údaje o gramotnosti a znalosti jazy-kov. Obišiel sa vek, označenie rodiska a z pohľadu neskoršieho výskumu rodín a domácností aj rodinný stav osôb, pomer osôb k „prednostovi“ domácnosti a tiež počet bytových domá-cností v jednotlivých okrskoch a obciach. Neexcerpoval sa údaj o zamestnaní majiteľa domu.

⁶⁹ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 42, s. 17.

⁷⁰ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

⁷¹ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., obecné súhrny obce Andač, Badice (Podhorany), Babindol, Berenč (Branč).

Práve tieto údaje možno získať jedine analýzou domových výkazov, teda základných sčítacích hárkov.

Vzorka II.

Župa (stolica).....
 Municipálne mesto.....
 Mesto so zriadeným magistrátom.....

Okres.....
 Obec.....

Súhrn okršľekový) obecní^{**)}

(Bežné číslo okršľekového súhrnu.....)
 § 49. Poučenia.

I. 1. Slovenské meno obce:.....
 2. Ako sa menovala táto obec úradne v r. 1917?.....
 3. Od kedy bolo toto meno zavedené?.....
 4. Od kedy je (bola) tu vyučovacím jazykom vo školách maďarčina?.....
 5. Vyučuje sa teraz po slovensky?..... Od kedy?.....
 6. Jakým jazykom sa káže teraz v kostole?..... Od kedy?.....
 7. Jakým jazykom sa kázalo v kostole prv?..... Od kedy?.....

II. Počet všetkých obyvateľov v obci v dobe popisu prítomných:.....

Z toho bolo: Slovákov-Čechov.....	t. j.	%	}	§ 48, odd. III. Prečítan.)
Rušínov.....	"	%		
Maďarov.....	"	%		
Nemcov.....	"	%		
Inej národnosti.....	"	%		
Dohromady.....	t. j. 100	%		

III. 1. Koľko obecných (elementárnych) škôl je v obci?..... Koľkotriedné?.....
 2. Koľko a jakých stredných škôl je v obci?.....
 3. Koľko a jakých odborných škôl je v obci?.....

IV. 1. Je v obci stanica železničná?..... Ako ďaleko je zo stredu obce na nádražie? Asi km.
 Nie je-li, ktorá je najbližšia?..... Ako ďaleko? Asi km.
 2. Je v obci poštový úrad?.....
 Nie je-li, ktorý je najbližší?..... Ako ďaleko? Asi km.
 3. Je v obci telegrafický úrad?.....
 Nie je-li, ktorý je najbližší?..... Ako ďaleko? Asi km.
 4. Je v obci prístav pre parolode pre dopravu osôb?.....

V. Ktoré verejné úrady sú v obci?.....

VI. Je v obci fara a jaká? (kat., ev. helv. vyzn., ev. augsb. vyznania)?.....
 Nie je-li, ku ktorej fare obec patrí?.....
 Je v obci židovská náboženská obec?.....

VII. Ktoré veľké závody, továrne, doly, luty, banky atď. sú v obci?.....

*) Vid' § 42.—45. Poučenia. Použije-li sa tejto vzorky pre súhrn obecní, prečítane sa toto slovo „okršľekový“.
 **) Vid' § 46.—48. Poučenia. Použije-li sa tejto vzorky pre súhrn okršľekový, prečítane sa toto slovo „obecní“ a tiež otázky na tejto stránke v odd. I.—VII. vyličené sa križom prečítanu.

Státní tiskárna v Praze. — 1302-13.

Obr. č. 4 : Obecný, okršľekový súhrn

Rozdiel medzi okrskovým a obecným súhrnom nebol iba v prečiarknutí jedného z názvov. Kým sa do okrskového sumáru zapisovalo aj meno a priezvisko majiteľa domu, o ktorom sme hovorili vyššie, inštrukcia v obecnom výkaze tento stĺpec odporučila nevyplňať.⁷² Takto sa napríklad zachovali aj okrskové prehľady, ale aj obecný sumár Šale.⁷³ V prípade vypisovania viacerých čiastkových prepočítaných údajov sa odporúčalo zapisovať červenou farbou.⁷⁴ Týkalo sa to oboch typov formulárov. V prvom rade išlo o celkové výsledky štruktúry obyvateľstva podľa národnosti a tzv. definitívne sumarizované údaje. Pri bližšom sledovaní dochovaných archívnych dokumentov sa ukázalo, že červenou resp. výrazne rozdielnou farbou sa označovali aj prípadné opravy a chybne prepísané údaje z domových výkazov.

1.4.3 Okresný prehľad

Aj pre okresné prehľady bol vytvorený samostatný hárok (vzor III.). Ten sa používal nielen ako samostatný sumár za skupinu obcí, tvoriacich jeden okres, ale aj pre mestá so zriadeným magistrátom, ktoré svojím právnym postavením stáli na úrovni vtedajších slúžnovských okresov.⁷⁵ Okresný sumár vychádzal z obecných súhrnov. Preto obsahoval základné údaje, ktoré sa nachádzali v obecných prehľadoch. V okresnom prehľade bola menovite uvedená každá obec, a to nielen slovenským názvom, ale aj s uvedením úradného názvu podľa stavu z roku 1917. V tomto prípade sa však z obecných súhrnov vypisoval aj rok, kedy bol úradne uplatnený maďarský názov. Podobne ako v prípade predchádzajúceho obecného hároku, sa ani do okresného prehľadu nepreniesli všetky údaje obecného súhrnu. Popri názve, ktorý bol dôležitý jednak na identifikáciu lokality, jednak pre zamýšľaný topografický lexikón sa do okresného prehľadu excerpovali údaje o vyučovacom jazyku v školách, s možnosťou výberu slovenského a maďarského, pri ktorom sa uviedol rok zavedenia. Bolo to totožné ako v prípade prevzatia údajov o reči kázania v kostoloch. Aj v tomto prípade sa možnosti výberu jazyka zhodovali s vyučovacím jazykom.⁷⁶ Žiaľ nemali sme k dispozícii žiadny okresný prehľad. Vyššie uvedené odpovede na otázky vyučovacieho jazyka a reči kázania však jasne naznačujú, že okresné prehľady pravdepodobne neboli vyplňané v súlade s predpísanými rubrikami. Vo viacerých obciach sa totiž uvádzali namiesto presného alebo aspoň približného vročenia, spomenuté neurčité odpovede.

Napokon sa uviedli základné demografické údaje. Počet prítomného obyvateľstva, špecifikácia podľa pohlavia, národnosť, osobitne podiel obyvateľstva československej národnosti z prítomného obyvateľstva v relatívnych číslach v percentách. Posledné rubriky boli vymedzené pre údaje o náboženstve. Zistené dáta boli zapisované v absolútnych číslach. Zvýraznením, červenou farbou sa uviedol podiel obyvateľov československej národnosti.

⁷² ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., §§ 43 a 46, s. 18 a 20.

⁷³ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., okrskové a obecný súhrn obce Šafa nad Váhom.

⁷⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., §§ 43–46, s. 18–20.

⁷⁵ Bližšie sme sa touto problematikou zaoberali v práci: TIŠLIAR Pavol: *Základné vývinové tendencie okresného zriadenia na Slovensku (1918) 1923 – 1945*. Rigorózna práca. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2001, s. 25 a n.

⁷⁶ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

Okresný prehľad. Vzorka III. (stránka prvá).

Okres: _____
Mesto so sriadeným magistrátom: _____

Poučenie pre vyplňovanie: 1. Každý riadok v tomto okresnom prehľade je vyhradený pre jednu obec.
2. Stĺpce 2.—10. a stĺpec 19. v tomto prehľade vyplní sa s prvej stránky jedného každého obecného súhrnu. — V stĺpci 5. alebo 6. 8. alebo 9. v tomto prehľade robia sa kolmé čiarky dľa toho, využíva-li sa na školách alebo káže-li sa s kazateľne po slovensky alebo po maďarsky. — Do stĺpca 19. v tomto prehľade vplne sa z odstavca II. s prvej stránky obecného súhrnu percento obyvateľstva národnosti československej červeným atramentom.
3. Do stĺpca 11.—18. 20.—25. v tomto prehľade prepisujú sa iba konečné súčty z obecných súhrnov o počte všetkého obyvateľstva, potom dľa pohlavia, národnosti a náboženstva.
4. Pre mesta so sriadeným magistrátom použije sa zvláštny okresný prehľad a doň sa iba do I. riadku prepíše konečný súčet z obecného súhrnu týkajúceho sa takého mesta.
5. Každý okresný prehľad sa vyhotoví trojnásobne.

Blažné číslo obce	Meno obce			Vo školách je vyučovacím jazykom		S kazateľne sa káže	Počet všetkého obyvateľstva v dobe popisu prítomného	Pohlavie		Národnosť					Náboženstvo									
	slovenské	úradné r. 1917	Ojštoho jazyka bola zariadená škola maďarsky?	slovensčina	maďarčina	od roku		po slovensky	po maďarsky	od roku	mužské	ženské	Slováci Česi	Rušíni	Maďari	Nemci	Ostatní	rimsko-katolícke	grécko- Evanjelické vyznania	ži-dovské	iné			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25

Obr. č. 5 : Formulár okresného prehľadu

I.4.4 Župný (stoličný) prehľad

Župný (stoličný) prehľad tvoril z pohľadu sčítania obyvateľstva v roku 1919 najvyšší sumár údajov. Vzor IV. preberal opäť len časť údajov z okresných prehľadov. Župný prehľad obsahoval údaje za jednotlivé slúžnovské okresy a mestá so zriadeným magistrátom. Okrem názvu mesta, či sídla okresu boli do tohto hárku zapísané údaje o počte obcí v okrese a prerozdelenie obcí podľa podielu prítomného obyvateľstva československej národnosti. Podiel sa vykazoval v percentách s 10% intervalom. Súčasťou tohto prehľadu bol aj údaj o počte obcí, v ktorých sa vyučovalo, či kázalo po slovensky a po maďarsky.

Župný (stoličný) prehľad. Vzorka IV.

Municipálne mesto _____

Poučenie pre vyplňovanie: 1. Každý riadok v tomto župnom prehľade je vyhradený pre súhrnné dáta jedného okresu lebo jedného mesta so sriadeným magistrátom (zo vzorky III).
2. Vo stĺpcoch 4.—13. uvádza sa počet obcí, ktoré vykazujú príslušné percento obyvateľstva československej národnosti a ktoré sa zisťujú prv zo stĺ. 19. okresného prehľadu (vzorka III.). — Do stĺ. 14. a 15. zde prepisu sa konečné súčty z okresného prehľadu zo stĺpcov 5. a 6. — Do stĺ. 16. a 17. tu prepisu sa konečné súčty z okresného prehľadu zo stĺpcov 8. a 9. — Súčet stĺpcov 4.—13. pak súčet stĺ. 14. a 15. a súčet stĺ. 16. a 17. zde musia dohromady dávať vždy počet všetkých obcí vo stĺ. 3. zde.
3. Do stĺpcov 18.—31. zde prepisu sa konečné súčty z okresného prehľadu zo stĺpcov 11.—18. a 20.—25.
4. Pre municipálne mesto použije sa zvláštny župný prehľad a doň sa iba do I. riadku prepíše konečný súčet z obecného súhrnu (vzorky II.) týkajúceho sa takého mesta.
5. Každý župný prehľad sa vyhotoví trojnásobne.

Blažné číslo	Slovenské meno okresu, po prípade mesta so sriadeným magistrátom	Obce															Obyvateľstvo													
		V tom počet obcí, v ktorých bola zistená:															V tom													
		väčšina										menšina					dľa pohlavia		dľa národnosti					dľa náboženstva						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

Obr. č. 6 : Formulár župného (stoličného) prehľadu

Opätovne sa aj v tomto hárku sumarizoval celkový počet prítomného obyvateľstva príslušnej administratívnej župy, ako aj ich špecifikácia podľa pohlavia a diferenciacia podľa národnosti a vierovyznania.

I.4.5 Netytický hárok potvrdzujúci problém sezónnosti sčítania

Netytickým hárkom sčítania ľudu z roku 1919 bol vzor V., do ktorého sa zapísali osoby, ktoré sa v čase sčítania nachádzali mimo územia Slovenska. Tento hárok nebol plánovaný a nepodarilo sa nám zistiť, kto dal pokyn na jeho vypracovanie, tlač, prípadne rozposlanie. Isté je, že sa vykazoval na úrovni jednotlivých obcí. Formulár niesol oficiálny názov: „Výkaz

osôb súcich mimo Slovenska na prácach ako sezónní robotníci.“ Tento formulár sa skladal z dvoch strán, na ktorých sa uviedlo popri základných údajoch o obci a čísle domu meno a priezvisko osoby, pohlavie a rodinný stav. Prednú stranu hárku ukončoval údaj o veku, resp. opätovne uvedený údaj o roku narodenia.

Výkaz osôb súcich mimo Slovenska na prácach ako sezónní robotníci.									Vzorok 5. Bežné číslo výkazu										
Bežné číslo	Meno (krátke a podobné) a priezvisko (meno rodinné) terajšie (§ 24. Poučenia)	Pohlavie (§ 27. Poučenia)		Stav rodinný (§ 28. Poučenia)			Vek (Treba tu vždy udáť aj možnosť presný rok narodenia! § 29.)	Národnosť (§ 31. Poučenia)						Náboženstvo (§ 33. Poučenia)					
		mužský	ženský	obdobný	ženatý (vydatý)	vdova (vdova)		nezástaný(á)	Čech (C)	Maďar (M)	Polak (P)	Rus, atď.	Iné a aké? (Vypísať slovy: Poliak, Rumun, Sibuhorský, Čigaj, Rus, atď.)	katolícky	evanjelický	iný	iný a aký? (Vypísať slovy: prechvatčinský, pravoslávny, unitár, baptista, bez vyznania atď.)		
1	2	3	4	5	6	7	8	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21

Obr. č. 7 : „Výkaz osôb súcich mimo Slovenska na prácach ako sezónní robotníci“

Na druhej strane sa uviedlo rodisko a napokon údaje o národnosti a vierovyznaní. Zaujímavosťou je nielen skutočnosť, že sa na metodických poradách vôbec nehovorilo o vytvorení tohto formuláru, ale zároveň aj fakt, že sa tieto hárky vytlačili v štátnej knižnici v Bratislave.⁷⁷ Ostatné doposiaľ spomínané hárky boli vytlačené, tak ako sa dohodlo na poradách, v Prahe. V prípade „výkazu osôb“ išlo bezpochyby o dodatočnú dotlač. O dôvodoch budeme hovoriť na inom mieste. Nateraz postačí uviesť, že podľa dochovaných „sezónnych“ hárkov sa spôsob vypisovania oproti základným domovým hárkom nemenil. V niekoľkých prípadoch sa však uviedli okrem predpísaných údajov aj ďalšie cenné informácie. Občasne sa zaznamenalo aj konkrétne miesto pobytu nezastihnutých, a tým aj nesčítaných osôb.⁷⁸

Podľa dochovaného archívneho materiálu sa nevypisoval samostatný hárok za každý dom, v ktorom takáto osoba pri sčítaní „chýbala“, ale zväčša bolo na jednom formulári uvedených viacero osôb s predpísaním čísla domu, odkiaľ pochádzali, ešte pred bežným poradovým číslom.⁷⁹

Zároveň sa nám podarilo zistiť, že sa tieto hárky rozposielali až v priebehu samotného sčítania. Teda zadanie týchto hárkov do tlače sa uskutočnilo až tesne pred samotným začiatkom zberu údajov. Organizátori si tak uvedomili, že sčítanie v čase sezónnych prác mohlo silnejšie ovplyvniť celkové výsledky cenzu s ohľadom na vyššiu pracovnú migráciu obyvateľstva Slovenska. Zachoval sa obehník Slúžnovského úradu v Rožňave z 26. augusta 1919, v ktorom slúžny žiadal podriadených notárov, aby rozdali tieto hárky komisárom. Tieto hárky mali byť po vypísaní vrátené na Slúžnovský úrad do Rožňavy. Treba však povedať, že tieto hárky sa dostali k notárovi do Brzotína podľa odtlačku podacej pečiatky až 29. augusta 1919.⁸⁰ Ak trochu predbehneme výklad a uvedieme, že sa mimoriadne sčítanie konalo od 21. augusta 1919 a zber údajov mal končiť 31. augusta, tak tento typ hárkov sa rozposielal bezpochyby veľmi neskoro.

⁷⁷ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., zoznam ľudí, ktorí sa počas sčítania ľudu zdržiavali mimo Slovensko, okres Bojnice (správne by malo byť Prievidza – pozn. P.T.).

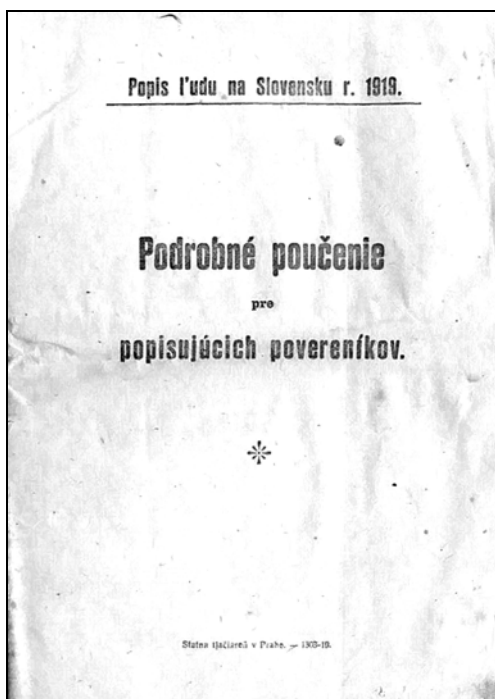
⁷⁸ Tamže, napríklad hárky obce Poruba, bez čísla.

⁷⁹ Tamže, pozri napríklad výkaz č. 1. obce Lehota pod Vtáčnikom.

⁸⁰ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obvodný notársky úrad v Brzotíne, 1883 – 1939 (ďalej: Obv. NÚ Brzotín), krab. administratívne 1917 – 1919, sign. č. 357/19 adm.

I.4.6 Podrobné poučenie pre popisujúcich povereníkov

Základnou pomôckou pre prácu sčítacích komisárov bolo *Podrobné poučenie pre popisujúcich povereníkov*. Táto inštrukcia podrobne popisovala spôsob vyplnenia jednotlivých hárkov. Podrobné poučenie bolo rozdelené do siedmych častí. V prvej všeobecnej časti boli definované základné pojmy, ako domový hárok, ústav, držiteľ bytu, bytová strana a pod.⁸¹ Rovnako sa definoval spôsob „rozhodujúcej doby sčítania“ a určili sa výnimky, ktoré bolo možné akceptovať. Dôvodom bola presnosť sčítania, aby nedošlo k dvojnásobnému započítaniu jednotlivých osôb, ktoré boli v rozhodujúcom čase mimo vlastnú domácnosť. K výnimkám boli zarátané osoby, ktoré v rozhodujúcej polnoci neboli v žiadnom byte, napríklad vojaci alebo strážnici a i.⁸² Pokým sa na druhý deň vrátili do svojej domácnosti, mali byť započítaní do vlastnej domácnosti. Ak sa nevrátili na druhý deň do vlastného bytu, boli započítaní tam, kde sa po polnoci zdržiavali, napríklad v hoteli, hostinci a pod. Hostia v hoteloch boli započítavaní tam, a to aj v prípade, že sa na druhý deň vrátili do vlastného bytu. V tejto súvislosti sa zachoval aj telegram župana Bratislavskej župy Samuela Zocha, v ktorom prikázal všetkým hotelom a hostincom, aby si pripravili potrebné údaje o osobách, ktoré boli v ich zariadeniach ubytované a poskytli ich sčítacím komisárom.⁸³ Poslednou skupinou osôb, ktoré sa nezdržiavali na jednom mieste boli osoby na cestách. Tieto sa mali započítať na tom mieste, kde sa najskôr zastavili.⁸⁴

Obr. č. 8 : Titulný list inštrukcie pre sčítacích komisárov

Prijala sa napokon zásada, že vojenské budovy a aktívnych vojakov budú sčítavať vojenský dôstojníci, či velitelia. To sa prenieslo aj do inštrukcie pre komisárov a tak sa pri sčítaní vojenských ústavov táto zásada aj uplatnila s tým, že sčítací komisár potom vyplnené hárky len prevzal.⁸⁵ Na vysvetlenie ohľadom aktívneho a neaktívneho vojska sa v inštrukcii definovala osoba aktívneho vojska ako osoba nachádzajúca sa v československej brannej moci na Slovensku vrátane úradníkov a lekárov. Ostatné vojenské osoby mali byť vykázané ako civilné obyvateľstvo. Četnícka zložka brachiálnej moci, označená v inštrukcii aj ako „žandarmeria“ sa rovnako počítala ako civilné obyvateľstvo.

Posledným všeobecným ustanovením bola zásada sčítania osôb vo veľkých nevojenských ústavoch, v ktorých mali funkciu sčítacích komisárov vykonávať správcovia alebo riaditelia ústavov.⁸⁶

⁸¹ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., §§ 1–4, s. 1 – 2.

⁸² Tamže, podrobnejší výpočet výnimiek pozri v Podrobnom poučení... § 7, s. 3–4.

⁸³ ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 6, sign. č. 2694/1919 adm.

⁸⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 7, s. 4.

⁸⁵ Tamže, §§ 8–11, s. 4–5 a tiež §17, s. 7–8.

⁸⁶ Tamže, § 12, s. 5.

V druhej, tretej a štvrtej časti inštrukcie bol podrobne popísaný spôsob vyplňovania základného sčítacieho hárku – domového výkazu.⁸⁷ Druhá časť opisovala hárak všeobecne. Predpisovala a odporúčala postupnosť pri vypisovaní, kontrolu základných a dôležitých domových čísel, ktoré mali dostať od jednotlivých obcí. Tretia časť už upozorňovala na konkrétne rubriky s podrobnejším vysvetlením a zdôvodnením zberu údajov. V štvrtej časti sa v inštrukcii popísal spôsob sumarizovania domového výkazu.

Piata časť bola venovaná zostaveniu okrskového (*okršlekového*) súhrnu, šiesta obecného súhrnu.⁸⁸ V poslednej siedmej časti, v ktorej sa nachádzali záverečné ustanovenia bol popísaný postup konečného sumarizovania a odovzdania hárkov buď priamo príslušnému županovi osobne, alebo prostredníctvom sčítacej komisie. V prípade, že sa pri revízii našli nezrozumiteľné, či nejednoznačné údaje, mohli byť niektoré hárky vrátené na doplnenie, vysvetlenie, či na nové sčítanie.⁸⁹

I.5 Organizačno-správna príprava

V organizačno-správnej príprave sa v prvom rade všetko úsilie sústredilo na vytvorenie potrebných úradných vyhlášok, obežníkov, ktoré mali usmerňovať celú organizáciu cenzu. Pochopiteľne celá organizácia vychádzala z predpokladu využitia správnej štruktúry krajiny, teda postupnosť – sčítací komisár – obec (komisia) – slúžnovský okres – župný úrad a napokon úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Využitie základnej štruktúry administratívno-správneho aparátu malo svoju logiku a dávalo tak vysoké predpoklady pre zdarný priebeh mimoriadneho sčítania. Navyše práve minister s plnou mocou pre správu Slovenska bol vrcholným orgánom správy na Slovensku, a od vydania zákona o mimoriadnych a prechodných ustanoveniach mu boli podriadené aj župné a slúžnovské úrady, čo sme už spomenuli.⁹⁰

Z pohľadu jednotlivých tlačovín bolo dôležité navrhnuť základné nariadenie, ktorým by sa cenzus dostal do širšieho povedomia, rovnako aj so základným usmernením. Tým sa stalo nariadenie z 20. februára 1919.⁹¹ Toto nariadenie obsahovalo údaj o presnom termíne, ktorý sa považoval za rozhodujúci čas sčítania a jednotlivé zisťované údaje. Zároveň bol určený presný časový interval dokedy bolo potrebné vykonať zber údajov. Z geografického pohľadu sa prijala všeobecná formulácia o tom, že sa vykoná na území, ktoré je obsadené Československom.⁹² Pre upokojenie obyvateľstva sa v tomto nariadení zdôraznila zásada, že sa použijú výsledky sčítania výhradne na štatistické spracovanie a nie na daňové účely.

Dozorom nad sčítaním boli poverení príslušní župani. Minister s plnou mocou menoval v zastúpení županov zvláštnych dozorných úradníkov, ktorí mali rovnako dozerať na regulárny a správny priebeh cenzu. Jedno z takýchto poverení sme pri sondážnom výskume našli. Išlo o poverenie župného úradníka Bratislavskej župy N. Lehotského, ktorý mal takto vykonávať dozor v Komárňanskej župe. V poverení mal garantované aj vysoké denné diéty.⁹³

⁸⁷ Tamže, §§ 13–41, s. 5–17.

⁸⁸ Tamže, §§ 42–48, s. 17–21.

⁸⁹ Tamže, § 49 a 50, s. 21–22.

⁹⁰ Z. č. 64/1918 Sb. z. a n.

⁹¹ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Magistrát mesta Jelšavy, 1299 – 1922 (ďalej: MM Jelšava), krab. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm.

⁹² Tamže, v §1 nariadenia č. 13. pres.

⁹³ ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 6, sign. č. 2696/1919 prez.

Nariadenie z 20. februára 1919 ukladalo obciam vyhotoviť presné zoznamy domov, v prípade potreby neočíslované domy očíslovať a zaradiť do zoznamu.⁹⁴ Majitelia domov boli povinní vopred si pripraviť podrobný zoznam jednotlivých bytov v dome a počet osôb, ktoré sa v stanovenom rozhodujúcom čase sčítania v bytoch nachádzali. Zakotvila sa povinnosť, pod hrozbou pokuty či väzenia poskytnúť sčítacím komisárom všetky údaje, ktoré potrebovali k vyplneniu domových hárkov. Obce boli povinné vopred si pripraviť, ak to bolo možné, všetky potvrdenia, dokumentujúce zmeny názvu obce, zavedenia maďarčiny do školy a pod.

Sankcie v prípade neposkytnutia, či falšovania zisťovaných údajov boli pomerne vysoké - pokuta 2000 korún, prípadne väzenie na 3 mesiace. Týkalo sa to aj osôb, ktoré by prípadne rôznym spôsobom znemožňovali uskutočnenie sčítania, či rozširovali ohľadne cenzu nepravdivé poplašné správy.⁹⁵

Základné nariadenie o sčítaní obyvateľstva konkretizovalo aj postavenie sčítacích komisárov, ktorých menoval príslušný župan. Pri umiestnení jednotlivých komisárov sa malo kvôli jazykovo zmiešaným oblastiam dozerat' aj na ich jazykové znalosti. Funkcia sčítacieho komisára bola charakterizovaná ako občianska povinnosť a odmietnuť ju mohol iba lekár a človek, ktorý dovŕšil 60 rokov, prípadne dokázateľne chorá osoba. Počas výkonu sčítania mali tieto osoby nárok na dovolenku s plnou výškou platu.⁹⁶

Každá osoba, ktorá bola poverená sčítaním, dostala menovací dekrét, ktorým sa mohla preukazovať. Funkcia sčítacieho komisára bola postavená na roveň verejného úradníka. V prípade nutnosti mohli požiadať aj o vojenskú asistenciu. Svedomitie plnenie ich povinností vyplývalo aj z predpísanej prísahy, ktorú mali oficiálne zložiť do rúk župana. Zdôrazňovala sa precíznosť najmä v zisťovaní najdôležitejších údajov. Aj v prípade sčítacieho komisára bola stanovená pokuta za nedodržanie jednotlivých ustanovení nariadenia. V tomto prípade však boli sankcie omnoho vyššie. Pokuta bola stanovená na 10 000 korún, prípadné väznenie až do jedného roku. Pokuty a tresty vymieraval okresný súd.⁹⁷

Sčítacím komisárom prináležala odmena, ktorá sa účtovala jednak podľa počtu sčítaných osôb, jednak podľa zaradenia sčítacieho okrsku (obce) do jednej zo štyroch tried, odstupňovaných podľa náročnosti sčítania. Tieto triedy mal určiť župan. Popri tejto „pohyblivej“ odmene mali ešte nárok na stravné a cestovné, ak bývali mimo sčítací okrskok.⁹⁸ Nariadenie o sčítaní ľudu napokon určilo ako základnú schému sčítavania na jedného komisára spomenutých 600 obyvateľov, bývajúcich v 100 domoch.

Popri tomto hlavnom nariadení vydal úrad ministra s plnou mocou tiež doplňujúce obežníky. Tie sa, rešpektujúc správny systém, operatívne dotýkali organizačných záležitostí.

Pre župné úrady sa pripravil obežník, ktorý obsahoval základnú informáciu o tom, kedy sa sčítanie uskutoční. To automaticky malo dať podnet k tomu, aby sa na župnom úrade začalo s vopred dohodnutým scenárom organizovania cenzu.⁹⁹

Župný úrad bol následne povinný zaslať nariadenie formou obežníka na slúžnovské úrady a do miest so zriadeným magistrátom. Okrem presného údaju, v ktorých dňoch sa má census uskutočniť, obsahoval aj príkaz na vytvorenie zoznamu domov podľa čísel a zoznam domov podľa miestnych skupín, teda častí obce. Tie mali slúžiť na už spomínané vytvorenie sčítacieho okrsku. Služní museli navyše v mene župana vybrať vhodných sčítacích komisárov. Takto vytvorený zoznam mal okrem mena a priezviska navrhovaného komisára obsahovať aj údaje o jeho bydlisku, zamestnaní a znalosti rečí. Služný mal zároveň do zoznamu na-

⁹⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm.

⁹⁵ Tamže, §9 nariadenia č. 13 pres.

⁹⁶ Tamže, §12 nariadenia č. 13 pres.

⁹⁷ SNA, f. MPS, krab. č. 277, bez sign. „sčítanie ľudu 1919“.

⁹⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm., §20 nariadenia č. 13 pres.

⁹⁹ SNA, f. MPS, krab. č. 277, bez sign. „sčítanie ľudu 1919“.

vrhnúť ku každej osobe aj prípadný okrskok, pre ktorý by bola vytypovaná osoba najvhodnejšia. Tým sa malo reagovať hlavne na okrsky, ktoré boli jazykovo zmiešané. Obežník zároveň slúžnych, resp. mešťanostov usmerňoval aj v otázke „vhodného výberu“.¹⁰⁰

Číslo.....

Pánu.....

v.....

Na základe ustanovenia § 10 nariadenia ministra s plnou mocou pre Slovensko zo dňa 20. února r. 1919, č. prez. 13 vymenúvam Vás popisujúcim poverenikom v obci.....

Váš okres, v ktorom dl'a citovaného už nariadenia máte vykonať popis ľudu, takto je určený:.....

s počtom..... všetkých domov.

Vaša úloha je verejnou občianskou povinnosťou a môže ju odvrhnúť len lekár a kto má vyše 60 rokov, alebo je skutočne chorý.

V službe popisujúceho poverenika požívate práva a ochrany verejného úradníka.

Popisujúci poverenik, ktorý je vo verejnej, alebo súkromnej službe, má na čas popisu dovolenku bez ujmy platových príspevkov.

Že sverenú úlohu svedomite, správne a taktične splníte a úradnú tajnosť pri popise zadržíte, zaručíte sa prísahou, ktorú za tri dni po obdržaní dekrétu složíte do mojich rúk, majúc na pamäti ustanovenie §. 18 citovaného ministerského nariadenia o popise ľudu čo do následkov pre neplnenie povinnosti popisujúceho poverenika. Po složení prísahy dostanete odo mňa potrebné tiskopisy a pomôcky. Ako odmena za prácu patrí Vám..... hal. za každú popísanú osobu. Krem toho príde popisujúcemu povereníkovi, ktorý nebýva v popisnej obci, 15 koř. stravného na deň a..... hal. cestovného dl'a tarify, úradne pre obec schválenej.

Útraty znáša obec, ktorá je povinná polovicu vyplatit' na začiatku a ostatok po skončení popisu na likvidáciu, potvrdenú županským úradom.

V....., dňa..... r. 1919.

.....
Župan.

Pán..... složil dnešného dňa do mojich rúk predpísanú prísahu a prijal tieto tiskopisy a pomôcky:.....

.....
Župan.

Obr. č. 9 : Menovací dekrét sčítacieho komisára (popisujúceho poverenika)

V ďalšej časti boli uvedené všeobecné podmienky príprav a organizácie cenzu s dôrazom na vytvorenie presných zoznamov domov, aby bolo možné čo najúčelnejšie pre-

¹⁰⁰ Tamže.

rozdeliť okrsky. V obciach mala táto činnosť trvať maximálne týždeň. Po odovzdaní zoznamov mal slúžny zoznamy skontrolovať a pristúpiť k rozdeleniu okrskov. Odporúčané bolo pridržať sa okrskov, ktoré existovali pri poslednom uhorskom sčítaní ľudu v roku 1910. Zároveň sa považovalo za vhodné, s ohľadom na znalosť domácich pomerov, aby sčítací komisár, pokiaľ to len bolo možné, býval v sčítacom okrsku. Služni tiež navrhovali jednotlivé okrsky do štyroch definovaných tried podľa miestnej situácie.

Celý proces, počnúc pokynom z úrovne župy smerom na obce až po zostavenie návrhov jednotlivých okrskov a ich zaradenia do tried mal trvať maximálne 10 dní. Po tejto dobe bolo potrebné zaslať návrhy na príslušný župný úrad, kde sa mali schváliť. Popri spomenutých zoznamoch mali služni zaslať župným úradom aj správu o stave okresu a jeho pripravenosti na vykonanie cenzu.

Po odobrení navrhovaných zoznamov župný úrad zasielal čistopisy späť jednotlivým slúžnovským, resp. magistrátnym úradom. K čistopisom zoznamov boli už pripojené aj menovacie dekréty pre sčítacích komisárov ako aj oznamy o sčítaní ľudu pre jednotlivé obce.

Oznámenie pre obyvateľstvo jednotlivých obcí, pod ktorým bol podpísaný Dr. V. Šrobár ako minister splnou mocou pre Slovensko, podávalo základné informácie o pripravovanom sčítaní. Jeho úlohou bolo upovedomiť obyvateľov o jeho zmysle a cieľoch. Oznam uvádzal všetky zamýšľané údaje, ktoré mali byť predmetom sčítania.¹⁰¹ Tieto oznamy mali služni rozposlať do jednotlivých obcí, aby sa tie dali „*zvyčajným spôsobom na všeobecnú známosť*“. Služny zároveň nariaďoval, aby obce dozreli na majiteľov domov, ktorí si mali pripraviť zoznamy bytov a osôb, ktoré v nich bývali.¹⁰² Na túto skutočnosť upozorňovali už aj spomínané oznamy pre obyvateľstvo. V oznamoch sa uviedli aj niektoré časti základného nariadenia, dotýkajúce sa najmä spolupráce obyvateľstva so sčítacími komisármi, rovnako i prípadné sankcie, ak by obyvateľstvo neposkytlo správne údaje. V. Šrobár oznámenie k obyvateľom zakončil slovami: „*Ked' toto dávam na všeobecnú známosť, žiadam obyvateľstvo, aby popisujúcim poverenikom išlo po ruke a v ich práci všemožne podporovalo, aby tak mohli svoju ťažkú úlohu vykonať úplne a správne.*“¹⁰³

Po stránke organizačno-správnej prakticky nemožno organizátorom vyčítať nedostačujúcu prípravu, či priam zanedbanie prípravného procesu. Nariadenie a ostatný materiál prakticky organizoval a mobilizoval všetky relevantné zložky správy, ktoré sa mali zapojiť do vykonania mimoriadneho cenzu. Obyvateľstvo malo možnosť oboznámiť sa z pripravených oznámení o zamýšľanom sčítaní a jeho zameraní. Ostávalo už len dúfať, že sa tento prípravný proces v praxi osvedčí a bude fungovať tak, ako si to jeho tvorcovia a organizátori predstavovali.

¹⁰¹ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. č. krab. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm. Oznámenie č. 2558 pres.

¹⁰² SNA, f. MPS, krab. č. 277, bez sign., „sčítanie ľudu 1919“.

¹⁰³ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. č. krab. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm. Oznámenie č. 2558 pres.

II. Priebeh sčítania

Samotný priebeh cenzu sa neuskutočnil v termíne, ktorý sa pôvodne určil. Vzhľadom k tomu, že sčasti išlo o dôsledok ťažkej vnútro politickej situácie, ktorá v mnohom vychádzala zo zahraničnopolitickej situácie v prvej polovici roku 1919, je potrebné zaoberať sa aspoň stručne všeobecnou situáciou, ktorá sa na Slovensku v tomto období vytvorila.

II.1 Prvý termín sčítania – marec 1919

Verejnosť sa o pripravovanom sčítaní ľudu dozvedela koncom februára 1919. Slovenské ľudové noviny 28. februára uverejnili v rubrike „Zvesti z vlasti a zo sveta“ strohú informáciu o pripravovanom sčítaní obyvateľstva.¹⁰⁴ Pod titulkom „Popis ľudu u nás“ boli uverejnené základné informácie ohľadom údajov, ktoré sa mali počas sčítania zisťovať. Zaujímavovo pôsobí publikovaná informácia o vyslanej komisii, ktorá mala toto sčítanie vykonať: „Z nariadenia našej vlády vyslaná je komisia na Slovensko tým cieľom, aby popísala ľud.“ Bližšie informácie o existencii, či prípadnom zložení tejto komisie sa neuvádzali. Možno však predpokladať, že pod tou „komisiou“ autor oznamu rozumel pracovníka, v tom čase už štatistického úradu J. Mráza a výbor pre popis ľudu, ktorý sa vytvoril pri administratívnom referáte úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska.

Národné noviny reagovali o pár dní neskôr. Uverejnili 4. marca 1919 oznam, ktorým upozornili na chystané sčítanie, s odvolaním sa na nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska.¹⁰⁵ Urobili tak však bez akéhokoľvek bližšie určeného termínu, podobne ako Slovenské ľudové noviny. Pod titulkom: „Popis ľudu v Česko-slovenskej republike“ bol v Národných novinách uverejnený oznam datovaný už skôr na 27. februára, v ktorom sa uviedlo, že sa bude organizovať sčítanie obyvateľstva na Slovensku. Súčasne sa stručne vymenovali údaje, ktoré sa mali stať predmetom cenzu, podobne ako to bolo v prípade Slovenských ľudových novín. Národné noviny však špeciálnu komisiu vyslanú z Čiech nespomenuli.

V oboch periodikách boli uverejnené aj sankcie, ak by obyvateľstvo akýmkoľvek spôsobom bránilo vykonaniu sčítania.¹⁰⁶ Národné noviny zároveň vyzvali, „...aby každý príslušník slovenského národa dbal o svoju národnú česť a otvorene sa hlásil k svojej národnosti.“ Súčasne autor oznamu dodal, že: „všetky obavy v tomto ohľade sú nemiestne a trestuhodné“, čím sa zdôrazňovala slobodná voľba hlásenia sa k príslušnej národnosti.¹⁰⁷

Na otázku, čo viedlo úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska k určaniu marcového termínu, nie je ťažké odpovedať. Snaha uskutočniť sčítanie osôb v čo najkratšom čase bola pochopiteľná. Jedna vec však bola snaha vykonať sčítanie čím skôr, iné boli okolnosti, ktoré samotné uskutočnenie mohli ovplyvniť a aj ovplyvnili. Práve tu došlo ku konfliktom, ktoré napokon znamenali, že sa marcový termín stal absolútne nereálnym.

¹⁰⁴ Slovenské ľudové noviny zo dňa 28. februára 1919, ročník 10, č. 9, s. 2.

¹⁰⁵ Národné noviny zo dňa 4. marca 1919, I. ročník, č. 52, s. 2.

¹⁰⁶ Tamže; Slovenské ľudové noviny, č. 9/10, s. 2.

¹⁰⁷ Národné noviny č. 52/I, s. 2.

Základné nariadenie z 20. februára uvádzalo ako rozhodnú chvíľu sčítania polnoc z 23. na 24. marca 1919. Tento termín sa rovnako uviedol aj v inštrukcii pre sčítacích komisárov.¹⁰⁸ Zároveň sa určila 10 dňová lehota na uskutočnenie sčítania osôb v okrskoch. Teda v tomto prípade sa ako termín samotného sčítavania určil 24. marec až 2. apríl.¹⁰⁹

Prvým problémom, ktorý skomplikoval marcový termín mimoriadneho cenzu bola zahraničnopolitická situácia. Ťažká vnútropolitická kríza v susednom Maďarsku vyústila do prevzatia moci maďarskými komunistami a k vyhláseniu Maďarskej republiky rád.¹¹⁰ Tá bola vyhlásená 21. marca a ihneď po svojom vzniku znamenala pre územie Slovenska hrozbu.¹¹¹ Dôsledkom udalostí v Maďarsku bolo vyhlásenie stanného práva (štatária) na celom území Slovenska ministrom pre správu Slovenska V. Šrobárom 25. marca 1919.¹¹² Pod prísnyimi trestami boli obmedzené niektoré osobné slobody, ale hlavne zavedený režim prísnej kontroly, čo sa prejavilo osobitnými vyhláškami županov, postúpených ďalej do slúžnovských okresov a na jednotlivé notariáty a obce.¹¹³

Zahraničnopolitická situácia však nebola jediným problémom, kvôli ktorému sa stal marcový termín prakticky nereálnym. Prvoradým technickým predpokladom k úspešnému sčítaniu bolo totiž dostatočné množstvo vytlačených sčítacích hárkov, sumárov a inštrukcií pre sčítacích komisárov. Celkovo išlo, ako sme už spomenuli, o niekoľko stotisíc výtlačkov. Prvá zásielka však bola zo štátnej tlačiarne z Prahy do Bratislavy zaslaná až 15. marca, čo znamenalo, že aj po materiálno-technickej stránke nebolo možné termín 24. marec ako rozhodný deň dodržať. Navyše posledná dotlač hárkov v nemčine a župných prehľadov sa uskutočnila až 4. apríla 1919.¹¹⁴

Okrem toho nebolo kvôli nedostatku času zvládnuté ani organizačné zabezpečenie akcie. Už v priebehu prípravných prác sa totiž ukázal absolútny nedostatok osôb, ktoré by mohli na Slovensku zastávať funkciu komisárov. V prvom rade pripadali do úvahy ako sčítací komisári učители, obecní a obvodní notári, ktorí najlepšie poznali situáciu v jednotlivých obciach, v ktorých pôsobili. Časť z týchto úradníkov však patrila medzi politicky nespoľahlivých, následkom čoho bolo potrebné obrátiť sa so žiadosťou o pomoc k západnej časti republiky. Získať pre túto funkciu približne 5 500 osôb sa tak stalo vážnym problémom, ktorý mohol byť vyriešený jedine s dostatočnou časovou rezervou. Tej však nebolo. Od vyhlásenia nariadenia 20. februára ostávali totiž do samotnej realizácie iba 4 týždne. Počas nich sa ukázalo, ako je veľmi problematické, zabezpečiť podujatie nielen materiálne, ale aj spoľahlivými ľuďmi. Až 23. marca 1919 začali v Čechách uverejňovať výzvy, najmä k českým učiteľom, aby sa hlásili za popisujúcich povereníkov.¹¹⁵

Rovnako aj celý správny systém vykazoval viacero trhlín. Nebol totiž stále dostatočne vyriešený problém s obsadzovaním uvoľnených úradníckych miest. Ako príklad absolútne nevyhovujúceho stavu úradníckeho aparátu možno uviesť zúfalú správu gemersko-malohontského župana zo začiatku februára 1919: „*Všeobecný stav v gemer-malohontskej župe je ako bol a dosiaľ nemožno županovi prevziať správu župy. Príčiny: 1. Niet kone, vozy, vlakov – slovom takmer žiadnej premávky. 2. Niet pošty ani úradník na jej zriadenie*

¹⁰⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm.

¹⁰⁹ SNA, f. MPS, krab. č. 277, bez sign. „sčítanie ľudu 1919“. Obežník pre slúžnovské úrady.

¹¹⁰ HRONSKÝ, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 173.

¹¹¹ Lexikón..., ref. 13, s. 131; *DEJINY Slovenska V. (1918 – 1945)*. (ďalej: DS V.). Bratislava : VEDA, 1985, s. 43 a n.

¹¹² ŠA Bratislava, f. SÚ Tmava, krab. č. 5, sign. č. 149/1919 prez.; ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., krab. č. 2, sign. č. 132/1919 prez.

¹¹³ ŠA Bratislava, f. Slúžnovský úrad v Dunajskej Strede, 1862 – 1922 (ďalej: SÚ Dunajská Streda), krab. č. 3, sign. č. 18/1919 prez.

¹¹⁴ MRÁZ, Josef : O predbežném sčítání..., ref. 4, s. 4–5.

¹¹⁵ Tamže, s. 5–6.

a prevzatie dosiaľ neprišiel. 3. Úradník na prevzatie finančných a daňových úradov dosiaľ neprišiel. 4. Žandári tiež nedošli. 5. Niet ani tlačiarne, kde by sa mohli dať zhotoviť tlačivá. 6. Súhlas s dispozičiami vojska je nemožný, lebo ono dáva celé samostatné inštrukcie, ktoré sú odchylné od záujmov civilnej správy.“¹¹⁶

Ak teda zhrnieme udalosti prvého štvrt'roku 1919, tak možno konštatovať, že napriek snahe a dobrým úmyslom úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska nebolo celoslovenské sčítanie reálne uskutočniteľné, a to jednak z vnútropolitického hľadiska, ale aj čisto z organizačného, t.j. pre absolútny nedostatok času a vyššie spomenuté komplikácie.

Práve časový problém bol kameňom úrazu skrachovaného podujatia. Začalo sa preto uvažovať o novom termíne sčítania. Na porade županov 11. až 13. apríla 1919 minister V. Šrobár hovoril o sčítaní ľudu ako o jednej z najdôležitejších úloh, ktoré čakajú slovenskú správu v najbližšej dobe.¹¹⁷ Uvažovalo sa najskôr o 23. apríli 1919,¹¹⁸ potom aj o presune na mesiac máj dokedy by sa prekonali všetky, hlavne organizačné problémy a doriešila sa napätá vnútorná situácia v súvislosti s existenciou Maďarskej republiky rád. No nestalo sa tak.

Maďarská republika rád, ktorá bez medzinárodnej podpory nemala nádej na dlhšie trvanie, obrátila pozornosť na šírenie myšlienok revolúcie do okolitých krajín. Vzhľadom k najslabšiemu postaveniu susedného Slovenska a slabším jednotkám československého vojska sa rozhodli pre agresiu proti Československu. Ako zámienka k útoku im poslúžilo prekročenie demarkačnej čiary československým vojskom.¹¹⁹ To sa postupne formovalo na líniu, určenej dohodovým velením. Obsadzovanie línie, pri ktorej československé vojsko obsadilo Miškovec, skončilo napokon ozbrojeným konfliktom.¹²⁰ V protiofenzíve maďarskej Červenej armády, ktorá začala 30. mája 1919, došlo k obsadeniu veľkej časti územia Slovenska.¹²¹ Jedným z dôsledkov maďarskej okupácie bolo 16. júna 1919 vyhlásenie Slovenskej republiky rád v Prešove.¹²² Tá však mala, ako ukázal ďalší vývoj, len epizodický charakter a po odchode maďarského vojska začiatkom júla 1919 sa situácia na Slovensku začala postupne normalizovať. Odchodom maďarskej Červenej armády zanikla aj Slovenská republika rád.¹²³

II.2 Druhý termín sčítania – august 1919

Postupné konsolidovanie vnútro politickej situácie začiatkom júla 1919 vytvorilo prvý predpoklad k vykonaniu sčítania obyvateľstva. Tým mala byť hlavne pokojná atmosféra na slovenskom území. Popri tejto nutnosti sa však vyžadovala aj správne fungujúca organizačno-správna štruktúra, zabezpečená dostatkom vhodných osôb pre výkon funkcie komisára a napokon materiálne zabezpečenie, najmä dostatok sčítacích hárkov. Tieto všeobecne požadované podmienky na zdarné vykonanie cenzu sa tak určite ničím nelíšili od vyžadovaných podmienok z marca 1919. Od júla 1919 sa však situácia na Slovensku začala postupne normalizovať a takto bola do augustového termínu viac-menej splnená prvá požiadavka, relatívne

¹¹⁶ SNA, f. MPS, krab. č. 17, sign. č. 4636/1920 prez.

¹¹⁷ Tamže, krab. č. 255, sign. č. 663/1919 prez. adm., tiež dochovaná zápisnica vo fonde f. OFVŠ, krab. č. 9, inv. č. 603.

¹¹⁸ KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni na Slovensku a rozpad Rakúzska-Uhorska. In: *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Zost. P. Švorc a E. Harbuľová. Prešov : Univerzum : 1999, s. 295.

¹¹⁹ HRONSKÝ, Marián: Boj o Slovensko..., ref. 110, s. 173.

¹²⁰ Lexikón..., ref. 13, s. 131. KLIMKO, Jozef: Slovenská republika..., ref. 13, s. 71–73.

¹²¹ Podrobnejšie pozri KLIMKO, Jozef: Slovenská republika..., ref. 13, s. 73 a n; HRONSKÝ, Marián: Boj o Slovensko..., ref. 110, s. 174 a n.

¹²² HRONSKÝ, Marián: Boj o Slovensko..., ref. 110, s. 180. MOSNÝ, Peter: *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. Košice : UPJŠ, 1997, s. 45 a n.

¹²³ Lexikón..., ref. 13, s. 132.

kludná atmosféra. Obyvateľstvo vnímalo nedávno ukončený vojenský konflikt so susedným Maďarskom s pocitom istého napätia. V tomto duchu sa niesla napríklad aj situačná správa bratislavského župana z 19. júla 1919, týkajúca sa hlavne obyvateľov Žitného ostrova.¹²⁴ Toto napätie sa podľa ďalšej správy župana z 26. júla veľmi nelepšilo.¹²⁵ Umocňovala ho aj dislokácia vojenských posádok na viacerých miestach Slovenska. Takto sa sťažovali na rôzne neprístopnosti vojakov napríklad obyvatelia Pezinka, ale aj Bratislavy.¹²⁶ Určitá upätosť, najmä zo strany úradného aparátu, sa prejavovala aj v prípade migračných pohybov niektorých osôb, najmä tých, ktoré sa vracali z Maďarska.¹²⁷

V tomto období trvala bytová kríza a najmä zásobovacie ťažkosti.¹²⁸ Minister V. Šrobár nariadil z uvedených dôvodov 2. augusta 1919 vypovedanie cudzincov z územia Slovenska.¹²⁹ K zlepšeniu celkovej atmosféry akiste neprispelo ani nariadenie ministra s plnou mocou o zhromažďovaní dokumentov k správaniu sa Židov počas maďarského vpádu. Dôraz sa pritom mal klásť na zistenie protislovenských aktivít.¹³⁰

Atmosféra strachu z novej vojny existovala ešte aj koncom novembra 1919. Napríklad župan Abovsko-turnianskej župy okrem iného charakterizoval situáciu v župe ako vážnu: „...*ponevác organisácia maďarskej armády rýchle pokračuje, kdežto my demobilisujeme.*“¹³¹ Tieto obavy potom potvrdil aj v nasledujúcej správe.¹³² Napriek tomu bola situácia v druhej polovici roka 1919 vhodnejšia na vykonanie sčítania obyvateľstva než tomu bolo v prípade marcového termínu.

Už 2. mája 1919 sa postupne začali znovu rozposielať sčítacie hárkky a tlačé, s upozornením, že presný dátum sčítania sa dodatočne spresní.¹³³ Základným nariadením, ktorým sa určil presný termín sčítania, bolo nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska až z 8. augusta 1919. Tu treba upozorniť na skutočnosť, že existovali dva varianty tohto nariadenia. Kratší vyhlasoval len najdôležitejšie údaje, termín a dobu vykonania sčítania.¹³⁴ Druhý, v plnom znení, bol totožný s nariadením z 20. februára, na ktorý sa aj odvolával.¹³⁵ Na základe týchto nariadení bol stanovený rozhodujúci čas sčítania na polnoc z 20. na 21. augusta 1919. Sčítavať sa malo potom od 21. augusta do 31. augusta. Základné nariadenie vyšlo 8. augusta, teda iba dva týždne pred začatím celej akcie. Podľa dochovaného archívneho materiálu sa však ani v prípade augustového termínu neurobila kvalitnejšia príprava a organizátori sa prakticky v ničom nepoučili z problémov, ktoré vznikli pri príprave na skorší termín.

Obyvateľstvo bolo upozorňované len tesne pred začiatkom sčítania. Dôkazom je napríklad dochovaný prípis hlavného slúžneho v Rožňave, adresovaný mešťanostom a notárom niektorých obcí. Slúžny žiadal, aby sa dali vybubnovať a vyvesiť vyhlášky o sčítaní ľudu, „*aby byl každý o nastávajícím sčítaní vyrozuměn.*“ Pritom treba upozorniť na fakt, že tento prípis bol datovaný 19. augusta 1919. Navyše vyzval notárov, aby rozdali menovacie dekréty sčítacím komisárom, ktoré mali títo podpísať. Podľa odtlačku podacej pečiatky sa dotýčný prípis dostal k notárovi do Brzotína 20. augusta. A podľa overovacieho podpisu bol vybavený až 22. augusta (!).¹³⁶ Teda deň po oficiálnom začatí zberu údajov. Podobne v okrese Spišská

¹²⁴ ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 6, sign. č. 2450/1919 prez.

¹²⁵ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2510/1919 prez.

¹²⁶ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2662/1919 prez., sign. č. 2510/1919 prez.; krab. č. 7, sign. č. 2864/1919 prez.

¹²⁷ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2458/1919 prez.

¹²⁸ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2791/1919 prez.

¹²⁹ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2594/1919 prez. Obežník MPS č. 4397 adm.

¹³⁰ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2657/1919 prez.

¹³¹ SNA, f. MPS, krab. č. 5, sign. č. 8/1920 prez.

¹³² Tamže, krab. č. 5, sign. č. 10/1920 prez.

¹³³ ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 4, sign. č. 1623/1919 prez.

¹³⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 329/1919 adm. Nariadenie č. 2558.

¹³⁵ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. č. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm.

¹³⁶ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Brzotín, krab. č. administratívne 1917 – 1919, sign. č. 357/19 adm.

Nová Ves boli vyhlášky o sčítaní ľudu zasielané notárom, ktorí ich mali ďalej dať „vylepiť“ po celom okrese, až 18. augusta 1919.¹³⁷ Tu však treba poznamenať, že oficiálne bol na oznámení dátum 8. august 1919.¹³⁸

O pripravovanom sčítaní obyvateľstva v augustovom termíne priniesla niekoľko kusých správ i periodická tlač. Slovenský denník v druhej polovici júla 1919 uverejnil krátku správu o tom, že sa koncom mesiaca (!) chystá cenzus obyvateľstva, ktorého hlavným zmyslom bude zistiť presné národnostné pomery na Slovensku.¹³⁹ O dva týždne neskôr sa objavila v rovnakom denníku opäť správa o chystanom sčítaní. Tentokrát opäť s formuláciou, že sa uskutoční v najbližšom termíne. „Nemohli sme začať prv, lebo Maďari nám všetok materiál spisový pri vpáde zničili.“¹⁴⁰

Tlačoviny sa rozposielali prvýkrát, ako na to poukazuje dochovaný archívny materiál, už na prelome februára a marca 1919.¹⁴¹ Vplyvom vojenského konfliktu sa však veľká časť z nich zničila. Začiatkom mája sa tieto straty vykrývali pravdepodobne z vytlačených prebytkov. Takto sa zaslali 2. mája 1919 nové hárky do Bratislavskej župy.¹⁴² Samozrejme problém so zničením veľkej časti tlačovín znamenal, že sa musela vykonať dotlač. Dotlač hárkov však bola v štátnej tlačiarňi objednaná až 9. augusta. Celkovo sa objednalo 231 750 hárkov, teda asi jedna tretina z potrebného počtu. Ale ani to nestačilo. Ešte 23. augusta (!) sa objednala dotlač ďalších 20 000 kusov.¹⁴³ Navyše nepoznáme počet kusov posledného dodatočne tlačeneho výkazu osôb, ktoré sa nachádzali na sezónnych prácach mimo územie Slovenska. Pochopiteľne tieto tlače mali byť ešte podľa potreby rozposlané po Slovensku. Ako teda vidno, oznámenia o sčítaní ľudu boli síce datované 8. augustom, ale kým sa dostali do jednotlivých obcí, čiastočne sa míňali účinku.

Väčšiu výzvu k sčítaniu obyvateľstva v podstate publikovali Národné noviny až 22. augusta 1919.¹⁴⁴ V úvode sa spomína, že sčítanie, ktoré nariadila slovenská vláda, čím sa myslel úrad ministra s plnou mocou, už pred tromi mesiacmi, teda v máji, sa v najbližšom čase uskutoční. Treba však pripomenúť, že v čase vydania tohto príspevku malo už podľa harmonogramu sčítanie prebiehať druhý deň. Navyše, ako sme spomenuli, v máji sa len rozposielali niektoré inštrukcie. Opäť sa teda vyskytli organizačné chyby, ktoré do istej miery mohli ovplyvniť priebeh a napokon aj celkové výsledky sčítania.

Z organizačno-správneho pohľadu bolo znova potrebné aktivovať už raz organizované osoby na funkciu sčítacieho komisára. Napriek tomu, že to nemalo v tejto fáze robiť väčšie problémy, ukázal sa pravý opak. Zoznamy vhodných osôb pre výkon funkcie sčítacieho komisára, ktoré sa mali vytvoriť už po vyhlásení februárového nariadenia, za normálnych okolností postačovalo doplniť, či poopraviť. Tak sa stalo napríklad v Spišskej župe, kde župan na 18. augusta zvolal do Levoče všetkých sčítacích komisárov s upozornením, že sa sčítanie začne 21. augusta 1919. Zaujímavo však v súvislosti s výberom a odsúhlasením vhodných osôb na túto funkciu pôsobí posledná veta jeho obežníka o tom, že ak by niekto nemohol prísť, nech notári pošlú namiesto neho iného.¹⁴⁵

Hoci teda postačovalo „oprášiť“ zoznamy kandidátov z marcového termínu, nastali opäť zmätky. To svedčí o úplnej nepripravenosti už na predošlý, marcový termín. Opätovne sa k výkonu tejto funkcie mali prostredníctvom slovenského oddelenia ministerstva školstva dobrovoľne hlásiť osoby z Moravy a Čiech. Výnos Ministerstva školstva a národnej osvetly

¹³⁷ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 329/1919 adm

¹³⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. č. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm.

¹³⁹ Slovenský denník zo dňa 20. júla 1919, č. 154, ročník II., s. 4. rubrika „Chýrnik.“

¹⁴⁰ Slovenský denník zo dňa 6. augusta 1919, č. 168, ročník II., s. 2.

¹⁴¹ SNA, f. MPS, krab. č. 277, bez sign. „sčítanie ľudu 1919“, doručeny a potvrdenia o prevzatí hárkov.

¹⁴² ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 4, sign. č. 1623/1919 prez.

¹⁴³ MRÁZ, Josef: O predbežném sčítání..., ref. 4, s. 6.

¹⁴⁴ Národné noviny zo dňa 22. augusta 1919, č. 192, ročník L., s. 1.

¹⁴⁵ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 329/1919 adm.

Československej republiky bol však vyhlásený až 18. augusta 1919.¹⁴⁶ Aj z tohto dôvodu boli v Čechách publikované výzvy k českým učiteľom, aby sa dobrovoľne hlásili ako sčítací komisári, až okolo 21. augusta (!).¹⁴⁷ Takto poverení komisári potom nastupovali do funkcie veľmi neskoro. Príkladom je Bohuslav Šubrt, ktorý študoval „*techniku*“ v Bratislave. Na základe spomenutého výnosu mu bolo nariadené zúčastniť sa prác spojených so sčítaním ľudu na Slovensku. Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska ho pridelenil k Hlavnoslúžnovskému úradu v Myjave. Bližšie pokyny na sčítacie práce mu mal poskytnúť tamojší slúžny v Myjave. Poverovací list mu však zaslali až 28. augusta 1919 (!).¹⁴⁸ Teda tento list vznikol v čase, keď sa už malo sčítavať siedmy deň. Nepodarilo sa nám zistiť, kedy ho B. Šubrt dostal do rúk. Koľko takýchto poverení vzniklo a bolo rozposlaných dodatočne, nevedno. Aj spomínaný list však jasne vypovedá o nepripravenosti úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska na hladké a bezproblémové usporiadanie tohto provízorného sčítania. Samotný priebeh sčítania tak bol poznačený viacerými chybami, ktoré súviseli s práve spomenutými problémami.

O súpise sa objavil v Slovenskom denníku aj kratší stĺpček. Uvádza sa v ňom, že od 21. augusta prebieha na Slovensku sčítanie obyvateľov. Denník označil tento cenzus za jednoduchší, než boli predchádzajúce, „*ale je a má byť víťazstvom pravdy a spravodlnosti, ktorú nám Slovákom nikdy nedopriali*“.¹⁴⁹ Celkovo dobová tlač príliš veľa priestoru pre sčítanie obyvateľstva nedávala.

Najvhodnejší a najpodrobnejší materiál o celkovom priebehu mimoriadneho cenzu v roku 1919 predstavujú výsledky dotazníkovej akcie Štátneho štatistického úradu v Prahe. Štatistický úrad ju vykonal v čase od decembra 1919 do februára 1920, a to tak, že vyzval sčítacích komisárov, aby sa prihlásili. Následne ešte požiadal župné úrady o pomoc pri zisťovaní adres jednotlivých komisárov, ktorým rozposielali dotazníky.¹⁵⁰ Na ich výzvy sa tak prihlásilo odhadom až 12,5% bývalých sčítacích komisárov, čo sa už dá považovať za reprezentatívnu vzorku.

Z ankety sa ukázalo, že v absolútnej väčšine boli sčítacími komisármi muži, s ktorými sa už počítalo na túto funkciu pri metodických poradách v Žiline. Keďže sa považovalo za vhodné, aby komisári, pokiaľ možno, poznali miestne pomery, tak boli do tejto funkcie menovaní hlavne miestni učitelia, pomenej učiteľky, a potom najmä úradníci. Z nich sčítavali najmä notári a obecní funkcionári. Učitelia sa však v tomto období využili najlepšie. Nielenže poznali miestne pomery, ale v čase uskutočnenia cenzu mali vzhľadom ku školským prázdninám dostatok času, aby svoj okrsk mohli bez problémov prejsť.

Prieskum štatistického úradu poukázal na viaceré problémy, ktoré nastali v súvislosti so sčítacími komisármi. Napriek tomu, že sa v nariadení o cenze neurčila spodná veková hranica pre výkon tejto funkcie, ale iba povinnosť vybraných osôb plniť určené úlohy pokiaľ nepresiahli 60 rokov, predpokladalo sa, že slúžnymi navrhnuté a županmi schválené osoby budú dostatočne vyspelé a inteligentné na to, aby boli schopné sčítať ľudí v pridelenom okrsku. Napriek tomu sa objavili správy o tom, že sčítavali aj nedospelé osoby, v Bratislave napríklad 12 ročný chlapec (syn povereného komisára).¹⁵¹ Tieto skutočnosti tak znižujú spoľahlivosť zistených údajov.

V súvislosti so sčítacími komisármi bol najväčším problémom už spomínaný nedostatok vhodných osôb. Na túto situáciu nepoukazuje len výzva k západnej časti republiky, kde sa mali dobrovoľne hlásiť najmä učitelia, ale aj samotné prerozdelenie sčítacích okrskov. Viacerí

¹⁴⁶ SNA, f. MPS, krab. č. 259, sign. č. 3365/19 prez. adm. Výnos č. 3444 pres.

¹⁴⁷ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 6.

¹⁴⁸ SNA, f. MPS, krab. č. 259, sign. č. 3365/19 prez. adm.

¹⁴⁹ Slovenský denník zo dňa 26. augusta 1919, č. 184, ročník II., s. 3.

¹⁵⁰ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 120 a n.

¹⁵¹ Tamže, s. 123.

opýtaní komisári totiž v ankete uviedli, že sčítali vo viacerých okrskoch, často aj značne od seba vzdialených. Objavil sa dokonca prípad, keď jeden komisár sčítaval v 24 okrskoch, iní vo viac ako desiatich. Tým, že nešlo len o odpoveď jedného účastníka ankety, možno predpokladať, že sa tak dialo v mnohých prípadoch. Celkovo teda problém, o ktorom už zodpovední zrejme vedeli počas prípravy na marcový termín, nebol vyriešený, čo sa napokon aj muselo odraziť v kvalite ich práce. Veľmi zaujímavou pritom znela odpoveď viacerých komisárov, ktorí v dotazníku uviedli, že boli menovaní už na pripravovanom marcovom termíne a nie opäť v auguste. Teda prehľad o ich počte a zatriedení musel existovať a bolo tak možné na čo nadviazať. Z odpovedí, ktoré komisári uviedli, je zjavné, že boli vo viacerých župách menovaní neskoro. Nedostatok osôb sa síce pokúšali v jednotlivých župách riešiť, avšak až na poslednú chvíľu, prípadne po začatí cenzu. Poverenie vykonať cenzus vo viacerých okrskoch automaticky znamenalo, že sa sčítanie uskutočnilo v ďalších okrskoch časovo neskôr, teda že sa vzdŕaľovala doba, o ktorej sa mali odvodzovať príslušné údaje. Dôsledok sa takto mohol prejavovať v zistených údajoch a skresliť celkové výsledky. Tento problém nebol bezvýznamný. Viacero komisárov totiž nesčítavalo nariadených 10 dní, ale poniektorí túto dobu výrazne prekročili. Vzhľadom k tomu, že viacerým bol pridelený väčší počet sčítacích okrskov, doba ich práce sa predĺžila až niekoľkonásobne. Vyskytol sa dokonca prípad, keď sa sčítavalo ešte aj 101 dní od stanoveného termínu. Dotyčný komisár začal sčítavať 25. augusta v Zemplínskej župe a skončil 4. decembra v Užskej. Pritom spočítal vyše 12 000 obyvateľov. Na jedného komisára však malo podľa inštrukcií pripadnúť približne 600 osôb, bývajúcich v 100 domoch.¹⁵² Našiel sa aj horlivec, ktorý sčítaval v Košiciach už 19. augusta 1919, čo pochopiteľne bolo úplne neprijateľné. Napriek tomu mu trvalo podľa jeho vyjadrenia sčítať pridelený okrsk až 34 dní. Z dotazníkov sa ukázalo, že dlhšie sa vykonávalo sčítanie v oboch najväčších slovenských mestách. V Bratislave sa ako posledný termín sčítavania zistil 17. september a v Košiciach až 21. september.¹⁵³

V súvislosti s určovaním okrskov sa vyskytol ďalší problém, ba skôr nedomyslenosť. Nedostatok komisárov bol teda čiastočne vykrývaný pomocou osôb z Moravy a Čiech. Tieto osoby však často umiestňovali do národnostne zmiešaných oblastí. Na jednej strane to síce malo logiku, keďže sa práve v takýchto oblastiach ťažšie hľadali vhodní kandidáti na funkciu sčítacieho komisára, avšak na druhej strane to spôsobovalo veľké jazykové problémy. Českí komisári sa tak dostávali do maďarsky hovoriacich oblastí, kde nepoznali miestny jazyk a preto mali so zisťovaním údajov problémy. Museli sa dohovárať nemecky, prípadne si zaobstarať tlmočníkov.

Rýchlosť, či lepšie uponáhľanosť celej akcie sa prejavila aj pri školení komisárov. Mnohí opýtaní sa vyjadrili kladne o podrobnej inštrukcii pre sčítacích komisárov, ktorú väčšinou obdržali včas pred začatím cenzu. Inštruktáž dostali potom zväčša ústne od županov pri preberaní menovacích dekrétov a skladaní sľubu. Išlo však len o základné informácie. Väčšie školenia sa nekonali. Objavili sa iba strohé výpovede o kratšom kurze dva dni pred začatím cenzu v Bratislave, v Novohradskej župe sa mal uskutočniť trojdňový kurz.¹⁵⁴

Obyvateľstvo v mnohých obciach o pripravovanom sčítaní ani nevedelo. Viacerí komisári sa vyjadrili v ankete v tom zmysle, že v niektorých obciach sa až po ich príchode dalo vyhlásiť, že bude prebiehať sčítanie ľudu. Tieto prípady sa vyskytli hlavne vo východných župách, v Šariši, Zemplíne, ale aj v Tekove. Vyskytli sa aj informácie, že ani niektoré obecné úrady neboli s mimoriadnym sčítaním ľudu dostatočne oboznámené. Aj v tomto prípade bola

¹⁵² ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. č. administratívne, sign. č. 548/1919 adm., § 21 nariadenia z 20. februára 1919.

¹⁵³ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 128.

¹⁵⁴ Tamže, s. 126.

najhoršia situácia v menovaných župách.¹⁵⁵ Vypovedá to o nedostatočnej pripravenosti krajiny na takéto podujatie.

Prijatie sčítacej akcie obyvateľstvom bolo rozličné. Vyplývalo to zväčša zo zlej propagácie a zmyslu samotného cenzu. Nemožno sa čudovať rôznym reakciám zo strany bežných ľudí, keď sa o sčítaní dozvedeli len tesne pred, prípadne až v deň sčítania, navyše keď o ňom kolovali všelijaké fámy. U mnohých stále pretrvával strach z nedávno ukončeného vojenského konfliktu. Preto sa aj na census dívali aj ako na súpis osôb schopných pre vojenskú službu a považovali ho za prípravu na ďalšiu vojnu s Maďarskom.

V niečom predsa len mali pravdu. Nová vojna sa síce nepripravovala, ale ukázalo sa, že sa popri sumarizovaní výsledkov cenzu v jednotlivých obciach mali zostavovať aj súpisy osôb narodených v rokoch 1892 – 1898, a tiež zoznamy sezónnych robotníkov, ktorí sa v obci nachádzali, prípadne pre sezónne práce chýbali. Svedčí o tom žiadosť župana Gemersko-malohotskej župy, ktorá bola adresovaná mešťanostovi Jelšavy, aby zaslal aj spomenuté súpisy osôb.¹⁵⁶ Tieto ročníky boli už v marci 1919 mobilizované československou vládou do armády práve v súvislosti so situáciou v susednom Maďarsku.¹⁵⁷ Hovorilo sa však nielen o vojne s Maďarskom, ale aj so susedným Poľskom. Tento názor, šírený najmä v pohraničných oblastiach, bol zneužívaný na protislovenskú agitáciu. Tvrdilo sa totiž, že každý kto sa prihlási za Slováka, bude musieť narukovať.¹⁵⁸

Boli takí, ktorí vnímali sčítanie ako prípravu na zvýšenie daní, iní zas spájali cenzus s rekviráciami. Niekde zas videli dôvod zisťovania počtu obyvateľstva v tom, aby sa mohla pridelovať pôda, či aby sa mohlo zlepšiť zásobovanie. V jednom prípade považovali cenzus za prípravu ku kolkovaniu peňazí. Častejším bol názor, že sa sčítaním uskutočňuje plebiscit, kam má Slovensko pripadnúť, a že bude podľa výsledkov rozdelené. Vyskytli sa aj rôzne kuriozity. Napríklad sa tvrdilo, že ten kto nevie písať, bude musieť nastúpiť do školy, kto sa prihlási za Slováka bude musieť zmeniť aj gréckokatolícke náboženstvo a pod. Z týchto, ale aj iných dôvodov odmietali „prednostovia“ domácností podpísať sčítacie hárky.¹⁵⁹

Okrem týchto väčších problémov, ktorým museli viac-menej komisári čeliť, stretli sa aj s rozličným správaním sa obyvateľstva. Zväčša však z odpovedí v dotazníkoch vyplývalo vcelku dobré chovanie. Občas narazili aj na vzdorovitosť. Jediný vážnejší prípad vraj nastal len na plebiscitnom území na Orave, kde sa sčítací komisári neodvážili večer ani vychádzať. V Prešovskom okrese im vraj nielenže nepodali vody, ale im ju ani nepredali.¹⁶⁰

Najčastejšie sa sčítací komisári sťažovali na nemožnosť zistiť u obyvateľstva niektoré údaje. Týkalo sa to najmä veku, hlavne pri starších osobách, problematické bolo odpovedanie na otázky ohľadne nedávno ukončenej vojny. „Prednostovia“ domácností v niektorých prípadoch nevedeli presne odpovedať na otázky ohľadom nezvestných, zajatých, či mŕtvych osôb. K týmto problémom sa ešte pridala zvyk v maďarskom prostredí písať manželkine meno podľa manžela, čo zase robilo problém s menom vydatých žien.

Hlavy domácností, ako už bolo uvedené, pomerne často odmietali sčítacie hárky podpísať. Niekde sa kvôli tomu dokonca skrývali a zatajovali, či podpísanie rôznym spôsobom zdržiavali. Napríklad vo Zvolene sa pri revízii ukázali práve problémy s podpismi na hárkoch. Sčítací revízor dr. Sommer poslal správu Zvolenskému županovi o neochote obyvateľstva podpísať hárky. V továrni Union na schôdzke robotníkov im vraj bolo nariadené: „*ništ nepodpisovať, lebo že klerikári podvrhujú voľajaké petície alebo prihlášky za členov klerikaj-*

¹⁵⁵ Tamže, s. 127.

¹⁵⁶ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, krab. č. administratívne 1919, sign. č. 1068/1919 adm.

¹⁵⁷ ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 3, sign. č. 1047/1919 prez.; tiež KLIMKO, Jozef: Slovenská republika..., ref. 13, s. 51.

¹⁵⁸ MRÁZ, Josef: O predbežném sčítání..., ref. 4, s. 133

¹⁵⁹ Tamže.

¹⁶⁰ Tamže, s. 134.

ných organizácii.“ Pri revíznej činnosti v Banskej Bystrici dr. Sommer zistil, že väčšina sčítacích komisárov nepoznala obsah pre nich určených inštrukcií, rovnako vraj neboli spoľahliví „ohľadom národnosti slovenskej“. Navrhoval preto celé sčítanie opakovať.¹⁶¹

Na Gemeri, vo Veľkej Revúcej (Revúca) bola dokonca potrebná pri vykonávaní cenzu vojenská asistancia.¹⁶² Napokon sa nepodarilo uskutočniť cenzus na celom území. Pri publikovaných výsledkoch mimoriadneho cenzu sa uviedlo, že: „V obciach Lipovej, Mokrolukách, Gulvaší, Mlyndrovciach, Olšavke (v župe šarišskej) a Kiskövedsde (v župe zemplínskej), nebolo možné pre neprekonateľné prekážky popis ľudu previesť. Preto výsledok je vzatý dľa stavu z r. 1910.“¹⁶³ Tieto „neprekonateľné príčiny“, však presnejšie nepoznáme. Nevieme či išlo o odpor obyvateľstva, alebo o nejaký organizačný problém.

Viac sťažností sčítacích komisárov sa týkalo zisťovania národnosti, kde poukazovali aj na rôzne agitácie, či možný nátlak. Popritom, že sa niektorí sťažovali na neexistenciu zvláštnej židovskej národnosti v základnom sčítacom hárku, poniektorí sa vyslovili pre budúcnosť aj za rozlišovanie slovenskej a českej národnosti. Mnohí komisári zasa upozornili na zbytočnosť zisťovania a vyplňovania rubriek o gramotnosti pri mladších osobách, naopak žiadalo sa uvádzať zamestnanie obyvateľstva, či aspoň presný počet osôb, ktoré sa vystaňovali do cudziny, osobitne do Ameriky.¹⁶⁴

Niektorí komisári pripustili možnosť dvojnásobného sčítania osôb. Tento problém mohol nastať, ak sa v čase sčítania osoba nachádzala mimo svojho trvalého pobytu, pritom však bola započítaná aj v mieste, kde sa o polnoci z 20. na 21. augusta nachádzala, ale aj v mieste svojho trvalého pobytu. Naopak väčšina sčítacích komisárov pripustila aj opak, teda že viacero obyvateľov nemuselo byť započítaných vôbec.¹⁶⁵ Problémom bola doba sčítania. Na otázku, či je vhodnejšie vykonať cenzus v lete alebo v zime, sa prevažná časť komisárov priklonila k zimnému obdobiu, keď bývajú ľudia spravidla doma.¹⁶⁶ V letných mesiacoch je totiž obyvateľstvo menej zastihnutelné. Sčítací komisári v ankete uvádzali, že sa často nesčítavalo cez deň, ale skôr v podvečer, keď už boli ľudia z polí doma.¹⁶⁷ Mimoriadny cenzus bol vykonaný v auguste, v čase vrcholenia poľnohospodárskych prác. Stávalo sa teda, že dospelí obyvatelia neboli počas dňa doma a tak musel sčítací komisár ten istý dom zapisovať na viackrát, čo do značnej miery brzdilo sčítacie práce a predlžovalo celkovú dobu sčítania.

Z pohľadu priebehu cenzu sa ukázali viaceré nedostatky. Poukazuje na to aj potreba dodatočných sčítaní, vykonaných na základe revízie. V jednom prípade došlo dokonca ku krádeži sčítacích hárkov. Ukázalo sa, že neboli započítané niektoré domy, ba aj celé ulice. V iných prípadoch zasa obyvatelia neodpovedali pri prvej návšteve na všetky otázky a nechali si čas na „rozmyslenie“.

¹⁶¹ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

¹⁶² MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 135.

¹⁶³ Soznam miest..., ref. 9, Vysvetlivky. Išlo o dnešné obce: Lipovce, Mokroluh, Dulova Ves, Mlynárovce, Olšavka zo Šariša a Klenová zo Zemplínu.

¹⁶⁴ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 130.

¹⁶⁵ Tamže, s. 137.

¹⁶⁶ Tamže, s. 141.

¹⁶⁷ Tamže, s. 140.

III. Základné výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1919 v porovnaní s výsledkami niektorých oficiálnych cenzov

Hodnotiť výsledky mimoriadneho sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 1919 je veľmi problematické. V predchádzajúcich kapitolách sme načrtli prípravný proces, situáciu, ktorá viedla k vykonaniu cenzu a napokon aj niektoré postrehy z priebehu cenzu, poskytnuté priamymi aktérmi – sčítacími komisármi. Z uvedeného možno konštatovať, že doba, v ktorej sa organizovalo toto sčítanie, nebola ani ideálna, ani jednoduchá. Urobilo sa viacero prechmatov, no najmä viazla pripravenosť organizátorov. Tým, že sa mnohé drobnosti nedotiahli a myšlienka cenzu v marcovom termíne prakticky na čas zanikla, mnohé chyby, ktoré sa objavili a o ktorých isto organizátori vedeli, zostali a prejavili sa v celkovej pripravenosti a realizácii v druhom, augustovom termíne.

Výsledky mimoriadneho cenzu tak nedosahujú kvalitu celorepublikového sčítania ľudu z roku 1921, ktoré bolo organizované profesionálnym štatistickým úradom. To sa totiž organizovalo v pokojnejšom období, s kvalitnou a dlhodobou prípravou, ktorá bola detailne premyslená a najmä s dostatočnou informovanosťou širokej verejnosti. Išlo o základné predpoklady, ktoré v roku 1919, ako sme spomenuli, chýbali, či neboli z rôznych príčin dosiahnuté.

V tejto kapitole sa pokúsime podať základný prehľad výsledkov mimoriadneho cenzu a porovnať ich výsledky s výsledkami predchádzajúcich sčítaní. Osobitnú pozornosť pritom budeme venovať sčítaniu z roku 1921, ktoré sa uskutočnilo iba 16 mesiacov po analyzovanom mimoriadnom sčítaní. Tým sa ponúka vhodná možnosť na ich vzájomné porovnanie.

Z pohľadu výsledkov z roku 1919 neexistuje iný spôsob zistenia presnosti cenzu, ako opätovná práca so sčítacími hárkami. Tým by sa však dali zistiť len prípadné štatistické omyly, ktorých sa mohli organizátori dopustiť pri sumarizovaní výsledkov. Čo zistiť nemožno, a to aj napriek tomu, že v čase sčítania existoval overovací prostriedok, je správnosť vyplnených údajov a ich úplnosť. Súbor sčítacích hárkov, s ktorými sme mali možnosť pracovať vykazovala množstvo domácností, v ktorých „prednostovia“ neboli gramotní. Údaje uvedené v takýchto hárkoch, napriek vlastnoručne urobeným značkám, nedokázali prakticky priamo overiť. Veľmi presvedčivo nevyznieva ani viacero vykonaných revízií, končiacich opätovným sčítaním, prípadne dlhodobé sčítavanie, či rôzne zmienky o nepresnostiach a chybách sčítacích komisárov. Mimoriadny cenzus prebiehal v dobe poľnohospodárskych prác, kedy bola aj typická zvýšená migrácia obyvateľstva za sezónnymi zamestnaniami. Výsledky boli ovplyvnené ďalej tým, že sa vykonal tesne po skončení vojenského konfliktu so susedným Maďarskom a bezpochyby aj aktuálnou dislokáciou vojenských posádok československej armády. Celkovo sa tak zhromaždilo množstvo objektívnych príčin, ktoré mohli zistené výsledky do istej miery spochybniť už v čase vykonania cenzu.

Pravdepodobne aj tieto skutočnosti viedli štatistický úrad a ministerstvo vnútra k tomu, aby napokon trvali na opakovaní cenzu aj na území Slovenska. Spočiatku sa totiž uvažovalo o možnosti vynechať územie Slovenska z chystaného riadneho sčítania ľudu, s ktorým sa počítalo už v roku 1920. Avšak už v decembri 1919, keď boli známe ešte len predbežné výsledky, prejavil štatistický úrad vysoký záujem organizovať ho aj na Slovensku znova. Mimoriadne sčítanie bolo charakterizované ako predbežné a provizórne, navyše aj ako neúplné, keďže sa nezisťovalo aj zamestnanie obyvateľstva. Vyslovila sa istá pochybnosť o kvalite a presnosti výsledkov, ktoré vyplývali z politických pomerov.¹⁶⁸

¹⁶⁸ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

Na konci novembra 1919 sa obrátilo na úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska predsedníctvo vlády Československa, konkrétne ministerský predseda, so žiadosťou, o postúpenie celého materiálu mimoriadneho sčítania štatistickému úradu do Prahy. Zároveň žiadal doplniť tento materiál vlastnými poznatkami úradu a podrobným opisom ako sa na Slovensku toto sčítanie vykonalo. Skúsenosti, ktoré sa mimoriadnym cenzom získali chcel štatistický úrad využiť pre nadchádzajúce sčítanie. V odôvodnení sa uviedlo: „*Ježto výsledky sčítání lidu na Slovensku nemají ceny pouze pro vědecké zpracování látky, nýbrž je jich zapotřebí pro běžnou denní práci v ústředních úřadech, obracím se, pane ministře, v této věci na Vás osobně a prosím Vás, abyste svému úřadu dal pokyn vyřídit, výše cit. spis, po případě dal mi sdělit příčiny, pro které toho nelze učiniti.*“ Toto už bola v poradí štvrtá žiadosť adresovaná úradu ministra s plnou mocou do Bratislavy.¹⁶⁹ Bolo ich však pravdepodobne viac. J. Mráz totiž spomína, že štatistický úrad prostredníctvom ministerstva vnútra už 4. apríla 1919, teda ešte pred uskutočnením sčítania, požadoval poskytnúť informácie a skúsenosti, získané pri organizovaní marcového termínu. Rovnako požadovali poskytnúť všetky tlačivá a obežníky, počty plánovaných sčítacích okrskov a pod. Neskôr to žiadali ešte viackrát. Nedostali však žiadnu odpoveď.¹⁷⁰ Ani na spomenuté žiadosti predsedníctva vlády Bratislava nereagovala. Odpoveď bola odoslaná až na posledný prípis z 9. januára 1920. Napriek tomu, že 16. januára vládnym radca dr. Hájek súhlasil s odpoveďou a zároveň uložil administratívne referátu, aby: „... vyzvaníu *presidia ministerskej rady bezodkladne vyhovel*“¹⁷¹, k zaslaníu kompletného materiálu nedošlo. Štatistický úrad dostal túto kladnú odpoveď 27. februára 1920. Nič však z Bratislavy neposlali. Ako uviedol J. Mráz až 19. septembra 1920 prišla nová odpoveď (na novú žiadosť z 20. mája 1920), v ktorej úrad ministra s plnou mocou odpovedal, že nemôže zatiaľ žiadostiam vyhovieť. Dôvodom k „zdržiavaniu“ bola skutočnosť, že úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska kompletizoval výsledky a pracoval na ich definitívnej podobe, ktorá mala byť publikovaná v lexikóne obcí.¹⁷²

Uvedené vypovedá už aj o spôsobe využitia výsledkov mimoriadneho sčítania. Hlavným cieľom, ktorý sa objavoval najmä na začiatku, pri vzniku iniciatívnej myšlienky a v prípravnej fáze sčítania, bolo využitie jeho výsledkov na mierových rokovaníach. K najdôležitejším bodom týchto rokovaní totiž patrilo vytýčenie slovensko-maďarských hraníc, o ktorých sa začalo jednať už 5. februára 1919.¹⁷³ Práve to bol zrejme signál na urýchlenie prípravných prác a napokon aj stanovenie „predčasného“ marcového termínu. Poskytnutie údajov k zostaveniu novej národnostnej mapy žiadal 13. októbra 1919 telegramom aj minister zahraničných vecí Edvard Beneš.¹⁷⁴ Na tento telegram sa nezachovala priama reakcia. V tej dobe však pravdepodobne ešte neboli známe ani predbežné údaje. Prvé neúplné výsledky mimoriadneho cenzu zverejnil na porade slovenských poslancov a županov minister V. Šrobár v novembri 1919.¹⁷⁵ Tu však treba povedať, že išlo skutočne len o predbežné čísla. Veď, ako sme spomenuli, ešte v tom čase existovali okrsky, v ktorých sčítanie prebiehalo. Význam cenzu sa tak v prvom rade presúval na využitie vo verejno-správnej oblasti.

Na Parížskych rokovaníach sa používali dve štatistické tabuľky. Prvá, datovaná na 20. február 1919, bola zostavená Fedorom Houdekom a Igorom Hrušovským. Vychádzala z výsledkov cenzu z roku 1910, bez znalosti presného vytýčenia územia.¹⁷⁶ Druhá z 22. mája

¹⁶⁹ Tamže, krab. č. 5, sign. č. 274/1920 prez.

¹⁷⁰ MRÁZ, Josef: O předběžném..., ref. 4, s. 6.

¹⁷¹ SNA, f. MPS, krab. č. 5, sign. č. 274/1920 prez.

¹⁷² MRÁZ, Josef: O předběžném..., ref. 4, s. 7.

¹⁷³ HOUDEK, Fedor: *Vznik hranic Slovenska*. Bratislava : Prúdy, 1931, s. 298.

¹⁷⁴ SNA, f. MPS, krab. č. 259, sign. č. 5326/1919 prez. adm.

¹⁷⁵ Tieto dáta sa dochovali – SNA, f. OFVŠ, krab. č. 13, inv. č. 690; zmienka tiež v - MRÁZ, Josef: O předběžném..., ref. 4, s. 1.

¹⁷⁶ SNA, f. OFVŠ, krab. č. 13, inv. č. 690.

1919 bola upravená rovnako zo spomenutého cenzu odhadom. Autorom bol opäť Fedor Houdek.¹⁷⁷

III.1 „Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919“

Definitívne výsledky mimoriadneho sčítania obyvateľov Slovenska boli publikované v topografickom lexikóne, datovanom k roku 1920. V skutočnosti však vyšiel až v septembri 1921, a to pod názvom „*Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*“.¹⁷⁸ Nešlo však o zverejnenie kompletných výsledkov. Už v prípravnom procese sa neustále zdôrazňoval hlavný zmysel sčítania a táto skutočnosť sa prejavila pri koncipovaní jednotlivých sčítacích hárkov a sumárov. Spomenuli sme už, že nie všetky zisťované údaje boli automaticky excerpované do následných sumárov a prehľadov vo vertikálnej rovine. Tak sa napokon stalo, že boli úplne vynechané údaje o bytových domácnostiach, o znalosti jazykov, gramotnosti obyvateľstva, vojenských záležitostiach a pod. Do celkových sumárov sa dostali v prvom rade údaje o počte prítomného obyvateľstva, jeho pohlaví, počte domov, rozdelenie podľa národností a vierovyznania. *Soznam miest* bol tak založený len na tých výsledkoch, ktoré sa z pohľadu sčítania považovali za najdôležitejšie.

Ďalším faktorom, ktorý pôsobil na zverejnenie výsledkov, bola blízkosť celorepublikového pravidelného sčítania, spočiatku plánovaného už na rok 1920. To spôsobilo, že boli zverejnené len tie najzákladnejšie údaje a so zvyškom sa už viac-menej ani nerátalo. V súčasnosti tak tento prameň obsahuje iba základné výsledky cenzu o populácii prítomnej na území Slovenska v čase jeho uskutočnenia.

Soznam miest sa okrem úvodu člení na 7 častí. Najdôležitejší z nich je miestopis, zostavený na základe administratívneho členenia. Miestopisná časť bola rozdelená najskôr podľa jednotlivých žúp, ktoré sa ďalej členili na slúžnovské okresy či mestá so zriadeným magistrátom. Tie sa zaraďovali samostatne, podobne ako municipálne mestá, ktoré boli pôvodne postavené na roveň jednotlivých žúp (stolíc). Slúžnovské okresy boli ďalej členené na jednotlivé obce. Menším písmom sa uviedli za názvom obce jej prípadné časti, ako napríklad lazy, dvory, samoty a pod. Tie boli uvádzané pod rovnakým poradovým číslom po názve sídla.

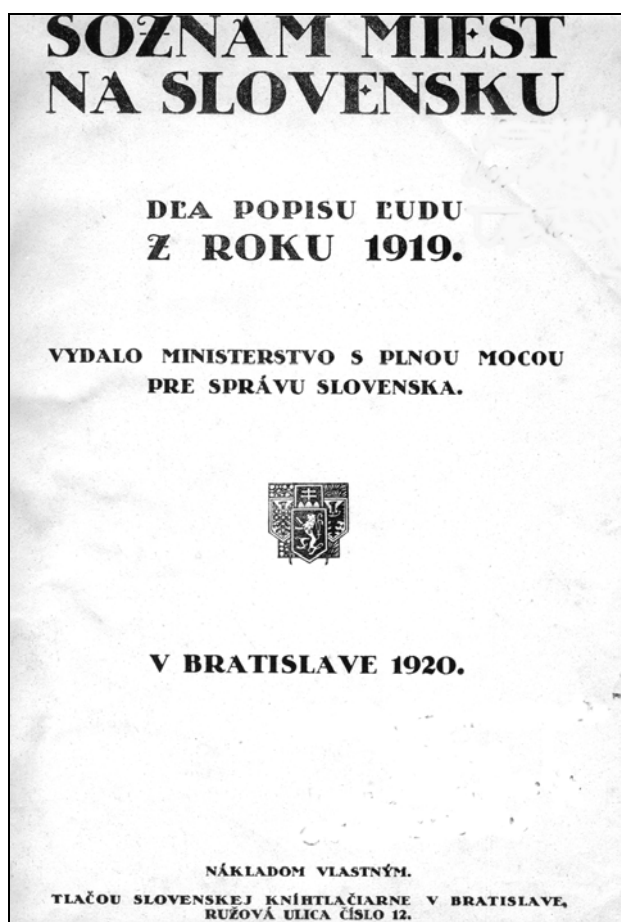
Každé sídlo bolo charakterizované v 25 rubrikách. Po poradovom čísle abecedne zoradených sídiel v rámci slúžnovských okresov nasledoval názov sídla. Bol uvedený po slovensky a v zátvorkách jeho maďarský variant, v oficiálnom tvare z doby okolo roku 1910. V súvislosti s určením slovenských názov lokalít spolupracoval s administratívnym oddelením úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska univerzitný lektor Bohumil Haluzický. Na tento účel boli pri zostavení lexikónu použité práce prof. Lubora Niederleho „*Místopis a národnostní statistika obcí slovenských*“ a Jána Lipského „*Repertorium Locorum objectorumque in XII. tabulis Mappae Regnorum Hungariae*“.¹⁷⁹ *Soznam miest* však neobsahuje novoutvorené slovenské názvy sídiel.¹⁸⁰

¹⁷⁷ SNA, Osobný fond Fedor Houdek, 1848 – 1949, krab. č. 34, inv. č. 221/1b.

¹⁷⁸ MRÁZ, Josef: Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. (recenzia). In: *Československý statistický věstník*, ročník III. december 1921, s. 199.

¹⁷⁹ Soznam miest..., ref. 9, s. I* „Predmluva“.

¹⁸⁰ Tamže; ako aj v recenzii J. Mráza – MRÁZ, Josef: Soznam miest..., ref. 178, s. 199.

Obr. č. 10 : Titulný list Soznamu miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919

Počet obývaných domov bol zapísaný do tretej rubriky. Charakteristiku obyvateľstva jednotlivých obcí predstavujú rubriky 4 – 17. V nich sa obyvateľstvo členilo podľa pohlavia, národnosti a vierovyznania. Uvedený bol len počet sledovaných charakteristík v absolútnych číslach.

V nasledujúcich rubrikách boli postupne doplnené údaje, týkajúce sa sídla notariátu a matriky; okresného súdu; daňového úradu; poštového úradu; telegrafu, s uvedením jeho vzdialenosti od obce v kilometroch, rovnako ako železničnej stanice a napokon sídla četníckej stanice a farského úradu.

Z uvedeného je zrejmé, ktorý formulár mimoriadneho sčítania sa stal základom miestopisnej časti. Bol to už spomenutý obecný súhrn, do ktorého sa zapisovali aj údaje, týkajúce sa uvedenia úradného (maďarského) názvu obce v roku 1917, údaje o železničnej stanici, s prípadným určením vzdialenosti, podobne aj v prípade poštového úradu a telegrafu. Samostatne sa zapisovala aj prítomnosť fary v obci, s uvedením jej príslušnosti ku konkrétnej cirkvi. Umiestnenie verejných úradov v obci dalo základný prehľad o umiestnení matriky, daňového úradu, četníckej stanice, či notárskeho úradu.¹⁸¹ V prípade, že sa príslušný úrad nachádzal v konkrétnej obci, použila sa poznámka „v mieste“. Ak sa údaj opakoval aj pri nasledujúcej obci, použilo sa len znamienko opakovania: “. Inak sa názvy sídiel úradov vypisovali celým názvom dotýčnej obce.¹⁸²

Druhá, tretia a štvrtá časť lexikónu predstavujú porovnávajúce tabuľky a celkové sumáre, za ktorými bol zaradený pre orientáciu veľmi potrebný miestny register. Zmeny, ku ktorým došlo počas zostavovania lexikónu a tlačové chyby tvoria záver *Soznamu miest*.

¹⁸¹ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., obecné súhrny obce Andač, Badice (Podhorany), Babindol, Berenč (Branč).

¹⁸² Soznam miest..., ref. 9.

Vhodnou pomôckou pre porovnanie s predchádzajúcim vývojom boli prepočítané retrospektívne dáta zo sčítaní ľudu za jednotlivé okresy od roku 1880. Tie sa týkali národností, alebo presnejšie materinskej reči, ktorá sa vtedy zisťovala. Špecifický znak obyvateľstva, pohlavie, sa retrospektívne zaznamenalo od roku 1900. V porovnávacích tabuľkách sa vykazuje aj počet obcí s uvedením podielu osôb československej národnosti. Aj v tomto prípade sa uviedli dáta retrospektívne od roku 1880. Náboženstvo už v prehľadoch chýba. Vierovyznanie sa stalo len predmetom konečného sumáru za mimoriadne sčítanie v roku 1919.

Mimoriadny význam predstaveného *Soznamu miest* spočíva v tom, že ide vôbec o prvý miestopis, zachytávajúci územie Slovenska po vzniku Československej republiky.

III.2 Sčítacie územie

Geografický priestor, v ktorom sa uskutočnilo mimoriadne sčítanie obyvateľstva, tvorilo územie obsadené československým vojskom. To sa neskôr upravilo jednak na severe Slovenska – Orava a Spiš, jednak na východe, kde sa vyvára administratívna hranica s Podkarpatskou Rusou. Južná hranica s Maďarskom bola v podstate prijatá na parížskych mierových rokovaní Najvyššou radou 12. júna 1919.¹⁸³ Západná hranica s Moravou sa stala administratívnou. *Soznam miest* už neobsahuje obce, ktoré pripadli susednému Poľsku.¹⁸⁴ Zahŕňa však obce, ktoré boli v správe Podkarpatskej Rusi.

V auguste 1919 bol prijatý návrh Edvarda Beneša, ktorým sa stanovovala demarkačná čiara medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou.¹⁸⁵ Podľa záverov teritoriálnej komisie zo 7. augusta 1919 išla demarkačná čiara od mesta Čop k severnej časti mesta Užhorod tak, že železnica ostala na území Slovenska a mesto Užhorod pripadol k Podkarpatskej Rusi.¹⁸⁶ Odtiaľ ďalej viedla popri rieke Uh ku Karpatom. Všetko východne od stanovenej línie sa malo považovať za autonómne územie Rusínov a západná strana zas pripadla Slovensku.¹⁸⁷ Západná časť Užskej župy, ktorá zostala Slovensku, bola pripojená k Zemplínskej župe.¹⁸⁸

E. Beneš zároveň žiadal, aby československá vláda mala možnosť túto čiaru upravovať podľa miestnych potrieb.¹⁸⁹ Na východnej hranici tak bola najskôr vytýčená línia ako dočasná a otázka slovensko-rusínskeho pomedzia sa stala po pripojení Podkarpatskej Rusi vnútorným problémom Československa.¹⁹⁰ Rusínska politická špička žiadala, aby sa popri Užskej župe stali súčasťou Podkarpatskej Rusi aj Zemplín, Šariš a Spiš, čo sa však neakceptovalo.¹⁹¹

¹⁸³ HRONSKÝ, Marián: *Boj o Slovensko...*, ref. 110, s. 219. HOUDEK, Fedor: *Vznik hraníc...*, ref. 173, s. 307.

¹⁸⁴ MRÁZ, Josef: *Soznam miest...*, ref. 178, s. 201.

¹⁸⁵ POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 300; HOUDEK, Fedor: *Vznik hraníc...*, ref. 173, s. 327.

¹⁸⁶ KLIMKO, Jozef: *Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky (1918 – 1938)*. Bratislava : Veda, 1986, s. 65–66; ŽUDEL, Juraj: *Utváranie hraníc Slovenska*. In: *Slovenská archivistika* roč. XXX, č. 2. Bratislava : MVS, 1995, s. 231; ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica...*, ref. 6, s. 155.

¹⁸⁷ Tamže; ŠVORC, Peter: *Stanovenie hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou po vzniku ČSR ako etnický a štátoprávny problém*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 85.

¹⁸⁸ ŽUDEL, Juraj: *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 181. Sčítanie sa v roku 1919 vykonalo v celej Užskej stolici, pozri: MRÁZ, Josef: *Slovensko ve světle statistiky*. Praha, 1920, s. 94.

¹⁸⁹ POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi...*, ref. 185, s. 300.

¹⁹⁰ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Magistrát mesta Dobšinej, 1326 – 1920 (ďalej: MM Dobšiná), krab. Administratívne 1919, sign. č. 1809/19 adm.; ŠVORC, Peter: *Stanovenie hranice...*, ref. 187, s. 81.

¹⁹¹ Podrobnejšie pozri: ŽATKOVIČ, J. Grigorij: *Expose Dr. G. I. Žatkoviča byvšeho Gubernatora Podkarpatskej Rusi*. Homesstead, PA : Greek. Cath. Union Building, 1921.

Prijatý Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi z novembra 1919¹⁹² znamenal o. i. aj vyčlenenie niektorých „prihraničných“ obcí, ktoré boli na Slovensku, do správnej kompetencie Podkarpatskej Rusi a naopak. Išlo celkovo o 32 obcí, ležiacich západne od demarkačnej čiary. Súčasne tri obce, ktoré ležali z pohľadu stanovvej demarkačnej čiary východne, teda na území Podkarpatskej Rusi, patrili pod správu Slovenska.¹⁹³ Celá záležitosť, týkajúca sa východnej, slovensko-podkarpatskej hranice skončila prakticky prijatím nového zákona o župnom zriadení v roku 1920, ktorým sa ustálil dovtedajší stav. Západná časť bývalej Užskej stolice bola spoločne so Zemplínskou, Šarišskou a Abovskou začlenená do novej Košickej župy.¹⁹⁴ Hoci sa uvažovalo pripojiť ku Košickej župe aj mestá Perečín a Veľké Berezné, po úprave napokon pripadli k Podkarpatskej Rusi. Celý Užhorodský hlavnoslúžnovský okres ostal súčasťou Podkarpatskej Rusi.¹⁹⁵

Tento stav sa odzrkadlil aj na publikovaných výsledkoch mimoriadneho sčítania z roku 1919. Z pohľadu administratívneho členia Slovenska *Soznam miest* vykazuje aj obce, ktoré administratívne patrili Podkarpatskej Rusi.¹⁹⁶ Zo slúžnovského okresu Kapušany patrili pod správu Podkarpatskej Rusi obce Botfala (Botfalva); Homoky (Homoky, Homok); Jovro-Derma (Ördarma, Jovra); Ketergiň (Ketergény, Ketergeň); Koncház (Konczháza, Konkovo); Lekart (Lakárd, Lekart); Minaj (Minaj); Šišlovce (Sislócz, Šišlovce) a Trnovce (Ungtarnócz, Tarnovce), celkovo 9 obcí s 5235 obyvateľmi.¹⁹⁷ K Sninskému slúžnovskému okresu patrili aj obce Malé a Veľké Berezné ((Kisberezna; Nagyberezna, Malý a Veľký Berezny); Bystre (Verhovinabisztra, Bystrý); Domašina (Domasina, Domašin); Kňahyňa (Knyahinya, Kňahynin); Kostriny (Kosztrina, Kostrina); Lubňa (Lubnya, Lubňa); Mirče (Mirse, Mirča); Soľa (Szolya, Sol'); Stričava (Sztricsava, Stričava); Nová a Stará Stuzica (Új-, Ósztuzsica, Nová a Stará Stuzica); Užok (Uzsok, Užok); Volosjanka (Voloszánka, Volosianka); Záhorb (Zágorb, Záhorb) a Zausina (Zauszina, Zavosina). V sumáre to predstavovalo 16 obcí s 12691 obyvateľmi.¹⁹⁸ Napokon z okresu Sobrance patrilo pod správu Podkarpatskej Rusi 7 obcí: Dubrinič (Dubrinicz, Dubriniče); Huta (Unghuta, Huta); Kamenica (Ókemencze, Kamenica nad Uhom); Neviczky (Neviczke, Nevické); Novoselica (Újkemencze, Novoselica); Onakovce (Felsódomonya, Onokovce) a Perečín (Perecsény, Perečín), v ktorých bolo sčítaných celkovo 7167 osôb.¹⁹⁹ Celkovo to predstavovalo 32 obcí s 25093 obyvateľmi. Obce Ašvaň, Veľký a Malý Rát (Veľké a Malé Rátovce) ležali východne od demarkačnej čiary a patrili podľa Generálneho štatútu pod správu Slovenska.²⁰⁰ Išlo o obce Kapušanského okresu.²⁰¹

Z celkového sumáru sme výsledky za tieto spomenuté obce, vzhľadom k tomu, že patrili pod správu Podkarpatskej Rusi, odpočítali. Veľké a Malé Rátovce, spolu s Ašvaňom sme však do celkového počtu započítali, keďže patrili pod správu Slovenska. Samostatne vykazované bývalé municipálne mestá Bratislava, Košice, Komárno a Banská Štiavnica s Banskou Belou budeme štatisticky vykazovať samostatne, ale bývalé mestá so zriadeným

¹⁹² POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské...*, ref. 185, s. 303.

¹⁹³ ŠTATISTICKÝ lexikón obcí v republike Československej : III diel Slovensko (ďalej: Štatistický lexikón III.). Praha : Státní úřad statistický, 1927, s. 156.

¹⁹⁴ Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., príloha A, Župa XX.

¹⁹⁵ ŠVORC, Peter: *Stanovenie hranice...*, ref. 187, s. 86–87.

¹⁹⁶ Porovnaj - PONIČAN, Pavel: *Politický miestopisný soznam Slovenska dľa župného a okresného sriadenia*. Bratislava : Universum, 1923, s. 44–46; Štatistický lexikón. III., ref. 193, s. 156.

¹⁹⁷ *Soznam miest...*, ref. 9, s. 135–136; Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 156. Názvy uvedené podľa tvaru publikovaného v *Sozname miest*, v zátvorke maďarský názov a názov publikovaný v štatistickom lexikóne.

¹⁹⁸ Tamže, s. 143–145. Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 156. Názvy uvedené podľa tvaru publikovaného v *Sozname miest*, v zátvorke maďarský názov a názov publikovaný v štatistickom lexikóne.

¹⁹⁹ Tamže, s. 145–146. Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 156. Názvy uvedené podľa tvaru publikovaného v *Sozname miest*, v zátvorke maďarský názov a názov publikovaný v štatistickom lexikóne.

²⁰⁰ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 156.

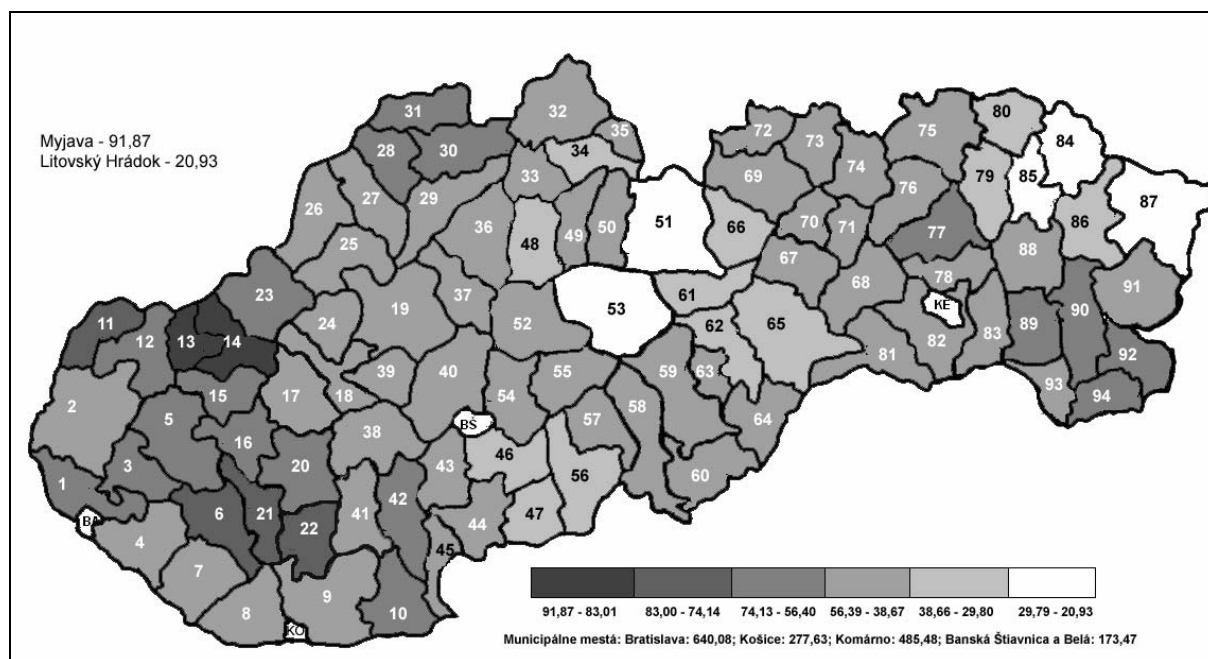
²⁰¹ *Soznam miest...*, ref. 9, s. 135–136.

magistrátom, ktoré boli neskôr vyhlásené za veľké obce, zarátavame k okresom, ku ktorým boli neskôr aj pričlenené.²⁰² Samostatne pôsobiace slúžnovské okresy Turňa a Moldava, vzhľadom k ich zlúčeniu v roku 1920 do spoločného okresu so sídlom v Moldave nad Bodvou, budeme štatisticky vykazovať za rok 1919 spolu.²⁰³ Tieto zmeny sa premietli aj do retrospektívnych prepočtov, resp. aj do výsledkov sčítania ľudu v roku 1921.²⁰⁴

Po vzniku Československej republiky a uznaní južných hraníc Slovenska došlo aj k menším úpravám územnej organizácie. Časti Komárňanskej, Rábskej a Ostrihomskej stolice, ktoré ležali na území Slovenska boli zlúčené do jednej župy so sídlom v Komárne. Napokon spomenuté západné časti Užskej stolice boli pripojené k Zemplínu.²⁰⁵ Tieto územnosprávne zmeny sa samozrejme prejavili aj v publikovaní výsledkov mimoriadneho cenzu v *Sozname miest*.

III.3 Hustota a prírastkovosť obyvateľstva od roku 1880

Kartogram č. 1 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1880²⁰⁶

Koncentráciu obyvateľstva vyjadruje hustota, ktorá vychádza zo vzájomného pomeru počtu obyvateľstva a rozlohy územia, na ktorom sa toto obyvateľstvo nachádza. Ak sa

²⁰² Bývalé mestá so zriadeným magistrátom – Modra, Pezinok, Trnava, Svätý Jur, Rimavská Sobota, Jelšava, Rožňava, Ružomberok, Nitra, Nové Zámky, Skalica, Lučenec, Kremnica, Trenčín, Žilina, Brezno, Banská Bystrica, Levice, Zvolen, Spišská Belá, Kežmarok, Levoča, Spišské Podhradie, Poprad, Spišská Nová Ves, Spišské Vlachy, Bardejov, Gelnica, Prešov a Sabinov (veľké obce) sme pri štatistických výpočtoch priradili k okresom, ku ktorým boli neskôr pričlenené podľa vl. nar. č. 275/1922 Sb. z. a n. a vyhlášky min. vnútra a ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 412/1922 Sb. z. a n.

²⁰³ Slúžnovské okresy Turňa a Bodva boli zlúčené vl. nar. č. 606/1920 Sb. z. a n. Na zlúčenie oboch slúžnovských okresov upozorňuje už *Soznam miest...*, ref. 9, časť – „*Zmeny behom tlače*“.

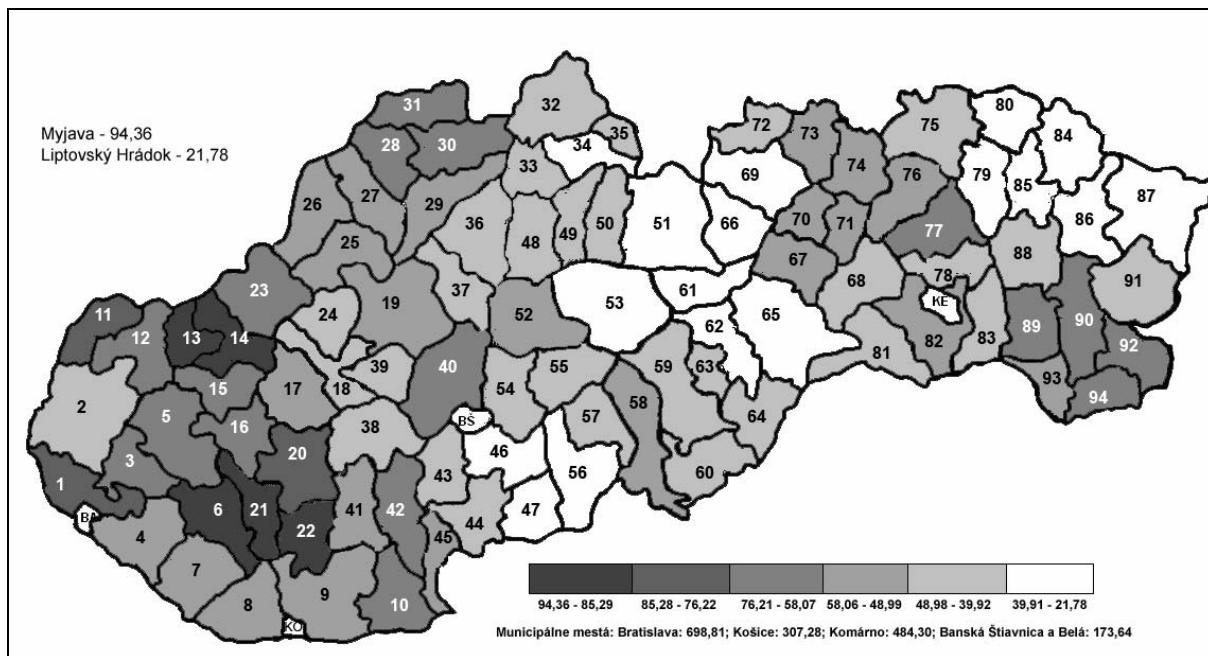
²⁰⁴ Základný prehľad používaného administratívneho členenia s názvami sídiel okresov sa nachádza v závere tejto práce, na s. 124–125.

²⁰⁵ ŽUDEL, Juraj: *Stolice...*, ref. 188, s. 181.

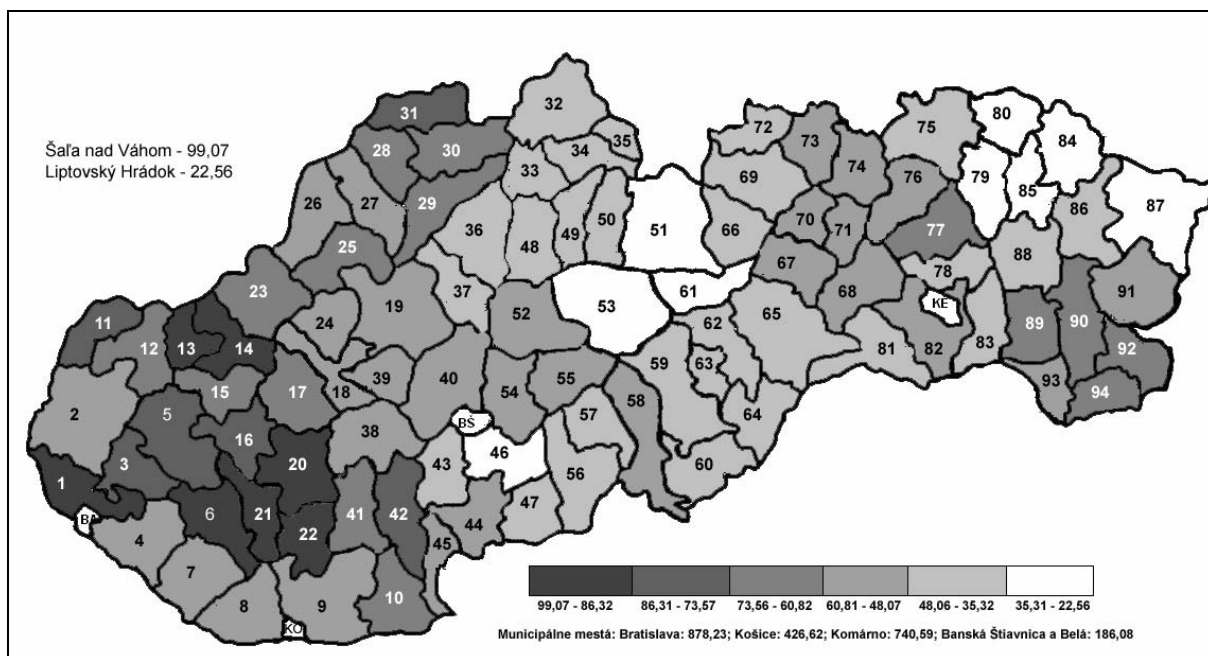
²⁰⁶ Prepočítané a zostavené podľa údajov publikovaných: *Soznam miest...*, ref. 9, s. 158–167 a *Népszámlálás 1880 II.*, ref. 10. Údaje o rozlohe prevzaté z *ČSS zv. 9*, ref. 10, s. 25–27.

pozrieme na prítomné obyvateľstvo Slovenska od roku 1880, vidieť, že sa tento ukazovateľ postupne zvyšoval. Kým v roku 1880 predstavoval na ploche 48936 km² vyše 50 prítomných osôb, tak do roku 1910 už tento počet stúpol na takmer 60 osôb, pripadajúcich na km².

Kartogram č. 2 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1890²⁰⁷

Kartogram č. 3 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1900²⁰⁸

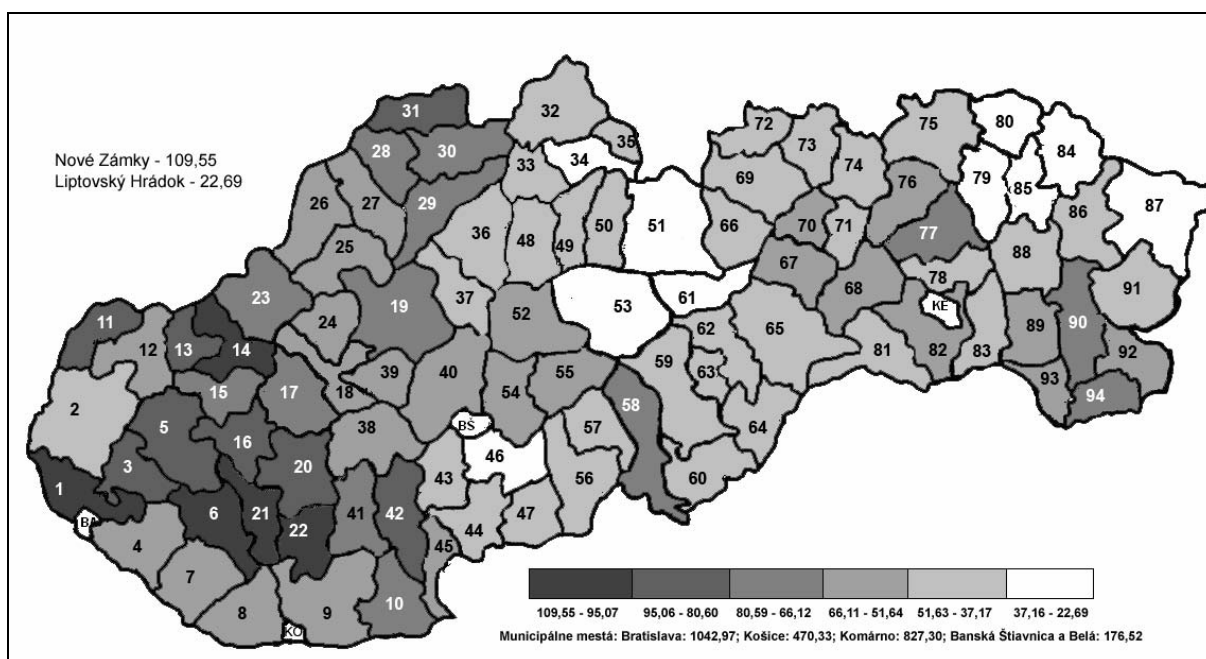

²⁰⁷ Prepočítané a zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Helységnyvtára 1892, ref.10. Údaje o rozlohe prevzaté z ČSS zv. 9, ref. 10, s. 25–27.

²⁰⁸ Prepočítané a zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1900, ref. 10. Údaje o rozlohe prevzaté z ČSS zv. 9, ref. 10, s. 25–27.

Z pohľadu jednotlivých regiónov sa v rokoch 1880 – 1910 sústreďoval vyšší počet obyvateľstva na západnom Slovensku. Prejavilo sa to aj v hustote. V čase sčítania ľudu v roku 1880 sa v hraniciach neskoršej Bratislavskej župy pohyboval tento ukazovateľ v priemere na úrovni viac ako 61 osôb. Do roku 1910 sa hustota v tejto časti zvýšila na vyše 77 osôb. Najvyššiu hustotu však vykazovala Nitrianska župa, ktorá už v roku 1880 registrovala viac než 67 osôb na km², čo sa do roku 1910 zvýšilo na vyše 83,5 osôb.

Kartogram č. 4 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1910²⁰⁹

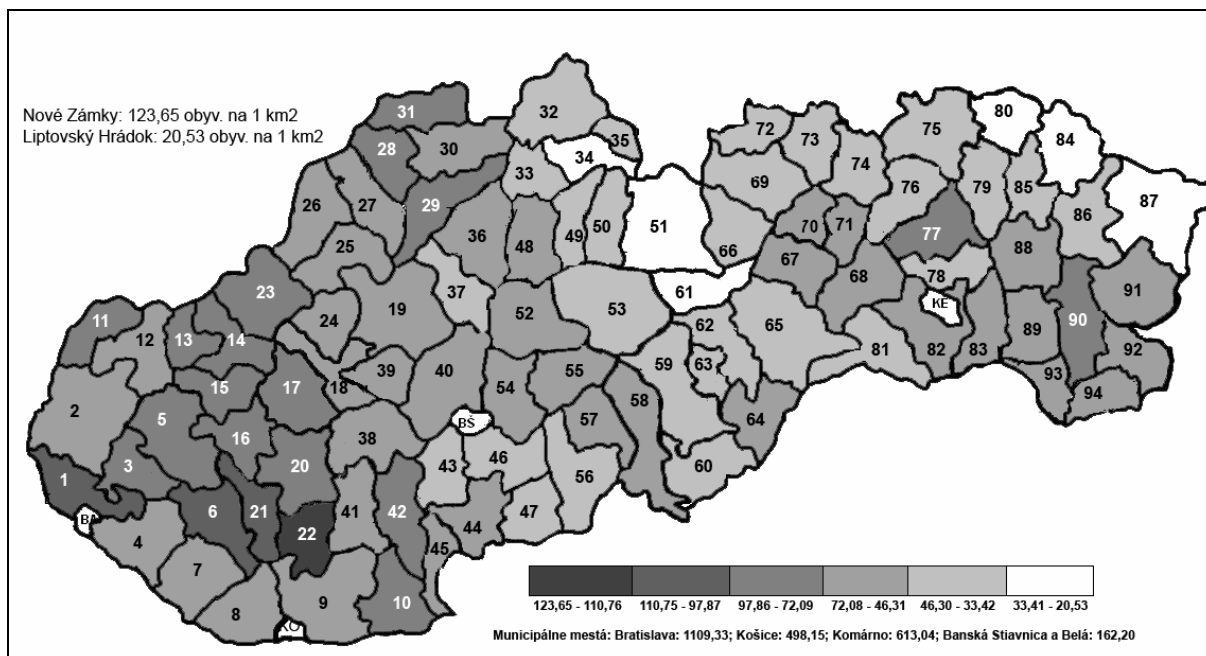
Naopak, z pohľadu jednotlivých oblastí sa dlhodobejšie vykazovala najnižšia hustota na Liptove s vyše 33 osobami na km² v roku 1880, čo sa do roku 1910 výraznejšie nezmenilo. V čase tohto sčítania sa totiž tento ukazovateľ pohyboval na úrovni pod 36 osôb. Omnoho vyššie nestála ani Hontianska s 38, Zvolenská a Gemersko-malohontská župa s približne 39 osobami, kde sa tento ukazovateľ do roku 1910 zvýšil vo Zvolene až na vyše 48 osôb a v Gemeri na vyše 43 osôb. V Honte sa tento ukazovateľ zvýšil na necelých 44 osôb. Nižšia koncentrácia bola aj na Orave, v Turci a Novohrade, kde v roku 1880 nedosahovala hustota ani hodnotu 41 osôb. Podobne aj v Zemplíne, kde sa tento ukazovateľ pohyboval na úrovni cez 42 osôb. Šariš s viac ako 46 osobami patril k regiónom s vyššou koncentráciou obyvateľstva. Do roku 1910 sa postupne hustota v týchto regiónoch zvýšila. Výnimkou bola Orava, kde sa znížila na 39 osôb. V Zemplíne a Šariši sa v roku 1910 takmer zhodne registrovala hustota okolo 48 osôb na km². V Turci sa zvýšila na necelých 50 osôb a v Novohrade až na takmer 54, čo predstavovalo najvyšší nárast spomedzi žúp.

Podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu bolo z celoslovenského pohľadu prítomných 2 923 214 obyvateľov. To znamená, že na ploche 48936 km² pripadalo na jeden km² takmer 60 ľudí. Najvyššia koncentrácia obyvateľstva sa aj podľa týchto výsledkov sústredila na západnom Slovensku. V Bratislavskej župe bolo 77 osôb na km² a v Nitrianskej vyše 83,5 osôb. Najnižšia bola na Orave a v Liptove s 36 osobami. V tomto smere tak výsledky mimoriadneho cenzu potvrdili dlhodobejšie tendencie koncentrácie obyvateľstva Slovenska. V čase

²⁰⁹ Prepočítané a zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref. 10. Údaje o rozlohe prevzaté z ČSS zv. 9, ref. 10, s. 25–27.

riadneho sčítania ľudu v roku 1921 sa tieto výsledky potvrdili opätovne, keď vykázali najvyššiu koncentráciu obyvateľstva na západnom Slovensku Nitrianska župa s približne 87,5 osobami a Bratislava s takmer 77 osobami. Ich opakom v tomto zmysle boli Orava a Liptov s vyše 38 osobami, pripadajúcimi na km².

Kartogram č. 5 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1919²¹⁰

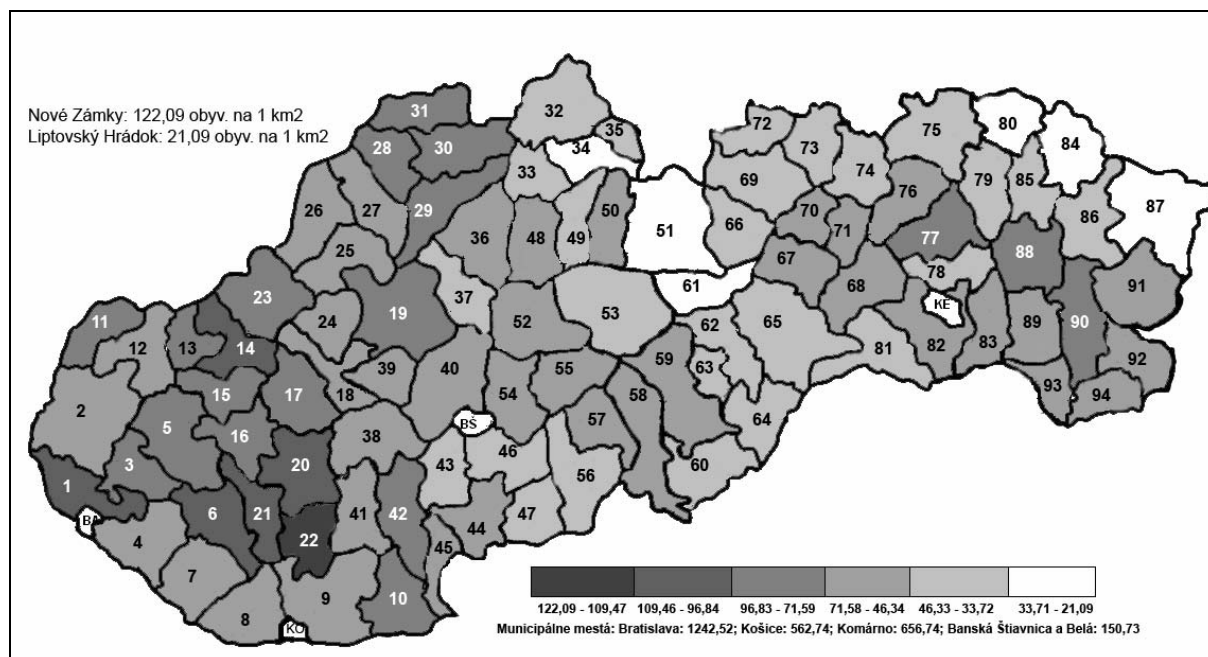

Napriek tomu, že z pohľadu hustoty obyvateľstva nedošlo k výrazným zmenám a potvrdili sa tak dlhodobejšie tendencie koncentrácie obyvateľstva, z aspektu celkového počtu prítomných osôb nastali výraznejšie disproporcie. Celkový počet prítomného obyvateľstva predstavoval v roku 1921 3 000 870 sčítaných osôb. Ak porovnáme tieto výsledky z výsledkami mimoriadneho sčítania z roku 1919, zistíme, že došlo k zvýšeniu počtu prítomného obyvateľstva až o vyše 77 500 osôb, čo predstavovalo +2,66% prírastok. Oproti poslednému uhorskému sčítaniu sa výsledky z roku 1919 z pohľadu celkového počtu obyvateľstva znížili o približne -3 500 osôb, resp. zvýšili medzi sčítaniami 1910 – 1921 približne o +74 000 osôb. Z časti sa na tomto výsledku podpísala prvá svetová vojna v rokoch 1914 – 1918, ale aj migrácia, napríklad odchodom časti bývalého úradníckeho aparátu zo Slovenska po vzniku Československej republiky do Maďarska, ako aj sezónnou pracovnou migráciou za hranice Slovenska. Rovnako však treba brať do úvahy aj prípadné nepresnosti mimoriadneho sčítania, ktoré dnes pochopiteľne nemožno presne vyčíslit’.

Z hľadiska jednotlivých okresov zaznamenal najvyšší rozdiel počtu obyvateľov okres Prievidza, kde sa hustota zvýšila o vyše 18 ľudí na km². Ide o extrémnu hodnotu, ku ktorej sa nepriblížil už žiadny zo slúžnovských okresov na Slovensku. V roku 1921 sa tu totiž oproti výsledkom mimoriadneho cenzu zvýšil počet prítomného obyvateľstva o približne 13 000 osôb. V stručnom náčrte, týkajúcom sa mimoriadneho cenzu sme tento nárast charakterizovali ako netypický a neštandardný, spôsobený pravdepodobne vplyvom sezónnosti.²¹¹

²¹⁰ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9. Údaje o rozlohe prevzaté z ČSS zv. 9, ref. 10, s. 25–27.

²¹¹ TIŠLIAR, Pavol: K sčítaniu..., ref. 3, s. 102–103.

Kartogram č. 6 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1921²¹²

Načrtnutá teória, ktorá vychádzala z rozdielnej doby sčítania v rokoch 1919 a 1921 (letný a zimný čas), sa na základe archívneho výskumu sčasti aj potvrdila. Ako sme už spomenuli, pred začiatkom mimoriadneho sčítania sa dotlačili ešte výkazy o osobách, ktoré boli v čase sčítania na sezónnych prácach mimo územie Slovenska. Tento formulár sa nestal sprvu ani predmetom prípravných prác, čo bolo pochopiteľné, keďže sa spočiatku uvažovalo so skorším termínom. Ten sa však zmenil na čas letných poľnohospodárskych prác. Bolo potrebné rátať aj s vyššou migráciou obyvateľstva. Za okres Prievidza je k dispozícii iba neúplný výkaz osôb z 31 obcí okresu, ktorí v tom čase pracovali ako sezónni robotníci mimo územie Slovenska. Celkovo sa v ňom nachádza vyše 500 osôb, ktoré takto dokázateľne neboli započítané medzi celkový počet obyvateľov Prievidzského okresu. Tieto výkazy sa nezachovali za expozitúru Rudno, ktorá tvorila v čase mimoriadneho cenzu súčasť Prievidzského okresu.²¹³ Popritom sa dochoval väčší spis, týkajúci sa postupného návratu a migrácie niekoľko sto osôb z Maďarska do Prievidzského okresu v čase od roku 1919 do roku 1921.²¹⁴ Sezónnosť v tomto regióne hrala isto veľkú rolu. Žiaľ, v súbore sčítacích hárkov Nitrianskej župy sa nenachádzajú priamo prievidzské sčítacie hárky, ktoré by bezpochyby pomohli aj v inom smere. Na základe príslušných údajov by bolo totiž možné zistiť, aké zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva okresu spôsobilo nezapočítanie približne 13 000 osôb. Porovnaním s údajmi zo sčítania ľudu z roku 1921 by sa tak dalo dopátrať ku konkrétnejšej predstave, či išlo o osoby v produktívnom veku. Tým by bolo možné bližšie doložiť samotný vplyv sezónnosti a pracovnej migrácie. Dochované mená a vekové údaje osôb na sezónnych prácach poukazujú samozrejme na to, že išlo o osoby v produktívnom veku, zväčša bez detí. No občas sa objavujú zapísané aj celé rodiny s deťmi. Celkovo však prevládali osoby vo veku 20 – 40 rokov. Tieto výkazy a zoznamy poukazujú len na migračný pohyb za hranice Slovenska, aj to nie úplne. Nemožno z nich bližšie doložiť vplyv vnútornej

²¹² Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref.10, s. 35–37 a 79–81.

²¹³ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., zoznam ľudí, ktorí sa počas sčítania ľudu zdržiavali mimo Slovenska, okres Bojnica (správne by malo byť Prievidza – pozn. P.T.).

²¹⁴ ŠA Nitra, f. Služnovský úrad v Prievidzi, 1851 – 1922 (ďalej: SÚ Prievidza), krab. č. 1, sign. č. 111/1919 prez. a sign. č. 121/1919 prez.

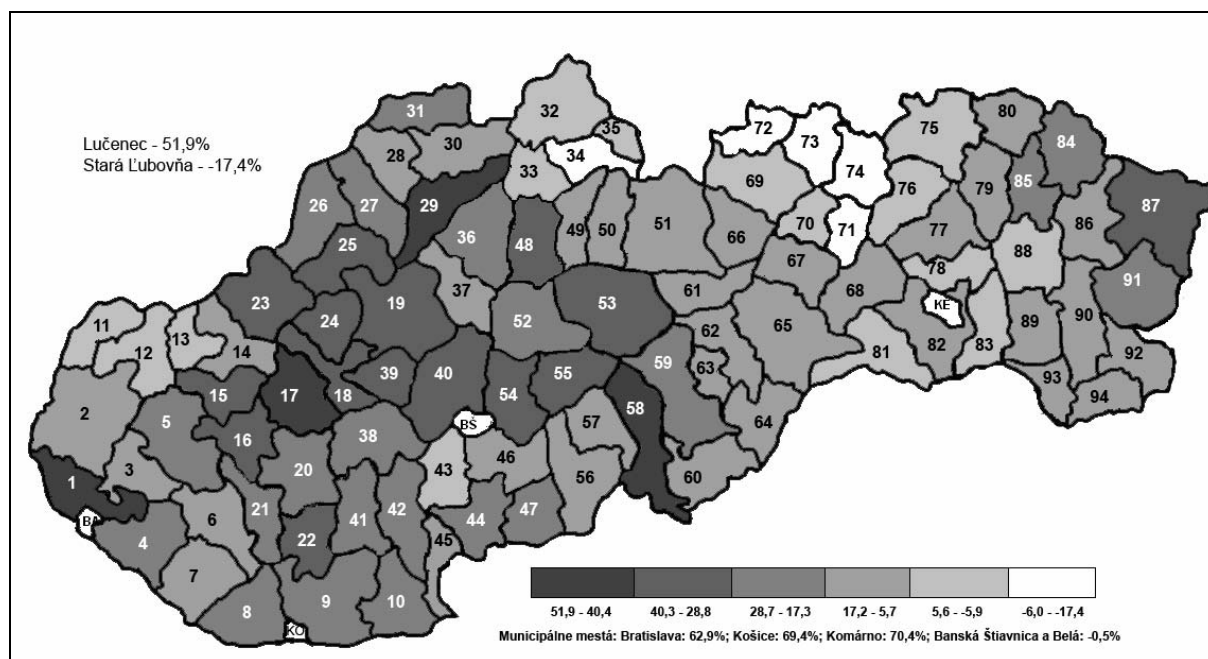
pracovnej migrácie, o ktorej sa nezachovali podrobnejšie informácie, keďže ani neboli predmetom zisťovania sčítacími komisármi. V tomto prípade sa dá predpokladať aj prípadná neúplnosť údajov, spôsobená nesprávnym vykonaním sčítania sčítacími komisármi, keď jednoducho niektoré osoby nezapočítali.

Ak sa pozrieme na úroveň jednotlivých obcí Prievidzského okresu, tak, porovnaním s údajmi z roku 1921 zistíme výrazne nižší počet obyvateľov viacerých väčších sídiel. V Handlovej, kde sa v roku 1921 napočítalo takmer o 3 000 osôb viac, takýto rozdiel predstavuje až +30%.²¹⁵ Práve za Handlovú sa nezachoval výkaz osôb, ktorí boli mimo územie Slovenska. Avšak z osôb, ktoré evidovali ako vracajúce sa do okresu z Maďarska tvorili väčšinu.²¹⁶ No aj v niektorých ďalších sídlach bol tento rozdiel vysoký. Napríklad vo Valaskej Belej predstavoval rozdiel takmer 1 200 osôb (+26,5%). Veľký rozdiel vykázala aj Tužina so +40% prírastkom.²¹⁷ Z Valaskej Belej síce výkaz osôb na sezónnych prácach nemáme, ale z Tužiny sa zachoval. Napriek tomu, že nemožno potvrdiť, či sa tieto výkazy zachovali kompletne, máme evidovaných 104 takýchto osôb z celkovo vyše 1 100 „chýbajúcich“ oproti roku 1921.²¹⁸

Profesor Ján Svetoň, jeden zo zakladateľov slovenskej demografie, v prípade migračných pohybov predpokladal, že za hranice Slovenska odchádzalo ročne približne 30 000 osôb. Smerovali zväčša do susedných krajín, Maďarska, Rakúska, či na Moravu.²¹⁹

Prievidza tak tvorila jeden extrém. Opačne, teda najnižšia hustota sa podľa výsledkov mimoriadneho cenzu z roku 1919 registrovala v prevažne v severných okresoch. Krajný prípad predstavoval Hrádocký okres s menej ako 21 osobami na km². Nižšiu hustotu vykazovali aj severovýchodné okresy Medzilaborce a Snina s menej ako 30 osobami, rovnako ako aj Tvrdošínsky okres. Tento výsledok potvrdil aj cenzus z roku 1921.

Kartogram č. 7 : Prírastkovosť obyvateľstva od roku 1880 do roku 1910 v %

²¹⁵ Porovnaj výsledky: Soznam miest..., ref. 9, s. 56 a Štatistický lexikón III, ref. 190, s. 41.

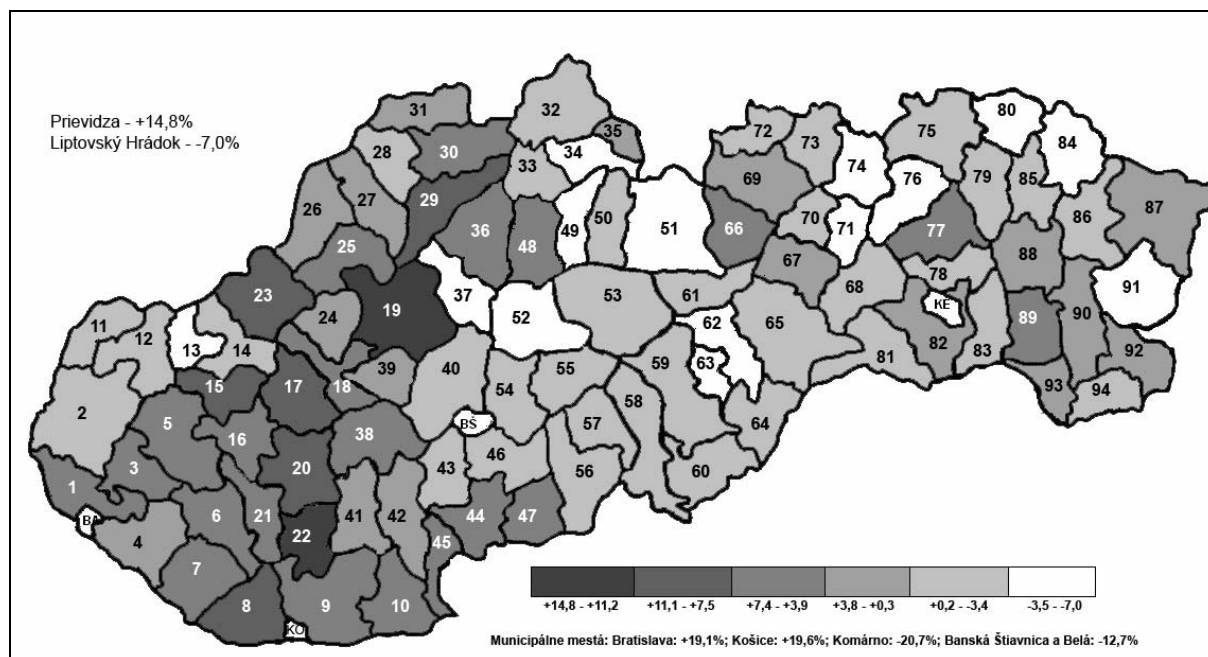
²¹⁶ ŠA Nitra, f. SÚ Prievidza, krab. č. 1, sign. č. 111/1919 prez.

²¹⁷ Porovnaj výsledky: Soznam miest..., ref. 9, s. 57 a Štatistický lexikón III, ref. 190, s. 40 a 42.

²¹⁸ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., zoznam ľudí, ktorí sa počas sčítania ľudu zdržiavali mimo Slovenska, okres Bojnica (správne by malo byť Prievidza – pozn. P.T.).

²¹⁹ SVETONĚ, Ján: *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : SVPL, 1958, s. 176.

Kartogram č. 8 : Prírastkovosť obyvateľstva od roku 1910 do roku 1921 v %

Prírastky jednotlivých okresov zobrazujú kartogramy č. 7 – 9. Prvý zobrazuje vzostup počtu prítomného obyvateľstva v roku 1910 oproti výsledkom zo sčítania obyvateľstva v roku 1880. Za predmetné 30 ročné obdobie stúpol počet obyvateľstva na sledovanom území o takmer 15%. Najvyšší nárast vykázal za toto obdobie okres Lučenec. Opačný extrém predstavovali viaceré spišské okresy, najmä Stará Ľubovňa, kde počet prítomných osôb poklesol takmer o 17,5%. Úbytok vykazovali aj oravské a šarišské okresy. Nešlo však o dopad nízkej pôrodnosti, následkom ktorej by obyvateľstvo týchto oblastí vymieralo. Bol to dôsledok migračných pohybov, silného vystaňovalectva, ku ktorému došlo v poslednej štvrtine 19. a na začiatku 20. storočia.²²⁰ Naopak pohľad na kartogram prezrádza, že v tomto období rástli skôr prirodzené centrá, väčšie mestá, Bratislava a okolie, Žilina, Lučenec. Z celoslovenského pohľadu sa zvyšoval počet obyvateľstva najmä na západnom Slovensku.

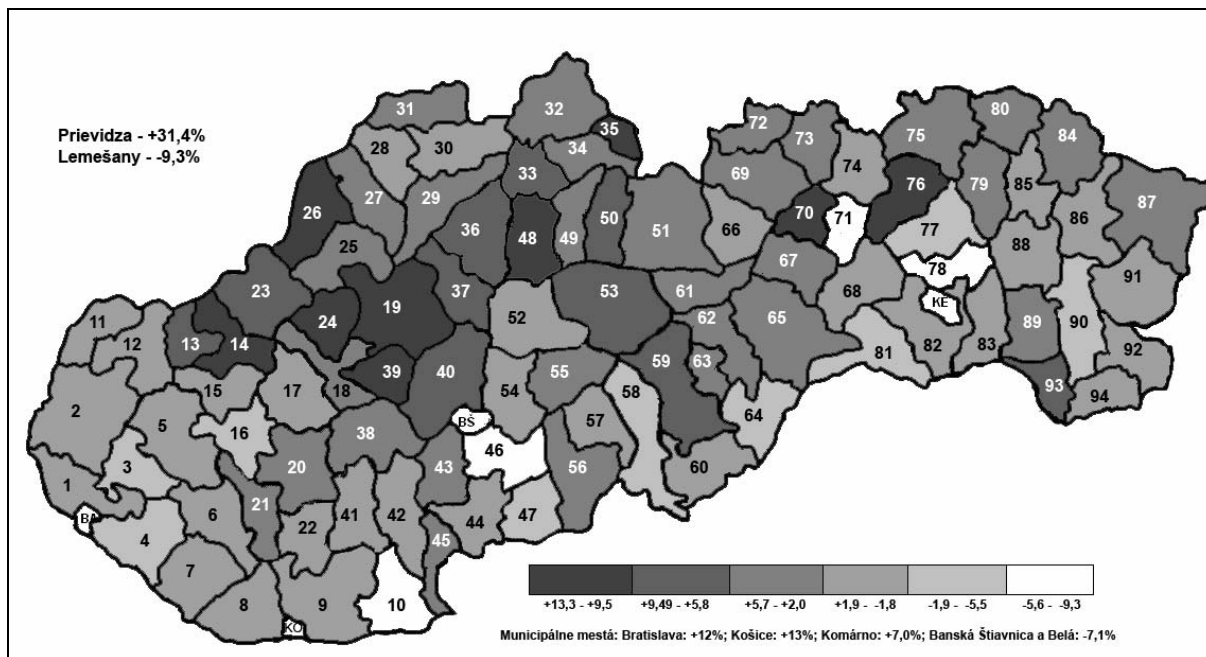
Aj v medzisčítacom období rokov 1910 až 1921 sa rovnako ako v predchádzajúcom zvyšoval počet obyvateľstva hlavne v západnej časti Slovenska. V tomto desaťročí sa najvýraznejšie prejavilo zvýšenie prítomného obyvateľstva v Prievidzskom okrese, a to až o takmer 15%. V porovnaní s ostatnými okresmi bol vysoký prírastok aj v okrese so sídlom v Nových Zámkoch s 11,5%. Dôsledkom tohto prírastku bola v spomenutom regióne najvyššia hustota obyvateľstva na Slovensku.

Prievidzský okres vykazoval najvyšší prírastok aj v rokoch 1919 a 1921. Avšak ako sme už spomenuli, nešlo o výsledok štandardného populačného vývoja. Popri tomto okrese sa výraznejšie, hoci nie v takej miere, zvýšil počet prítomných obyvateľov v Oslanoch, Ružomberku, Levoči, Trstenej, Púchove a Bánovciach, kde sa prírastkovosť v roku 1921 pohybovala na úrovni viac ako 10 ľudí na 100 prítomných z roku 1919. Znamená to, že sa v týchto okresoch vynechalo a nezapísalo približne toľko obyvateľov? Ak áno, tak všade isto nie. Napríklad v okrese Levoča bola v roku 1921 dislokovaná vojenská posádka s vyše 1 150 vojakmi, rovnako v Trstenej a Ružomberku, hoci v posledne menovanom okrese nebola tak početná, aby spôsobila celkové zvýšenie prírastku v takej miere. Väčšie posádky sa nachádzali aj v Nitre,

²²⁰ SVETONĚ, Ján: Slovenské vystaňovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In: *Vývoj obyvateľstva na Slovensku : Výber z diela k nedožitém 65. narodeninám*. Bratislava : Epona, 1970, s. 181.

Žiline, Lučenci, Trenčína, Trnave, či Prešove.²²¹ Samozrejme nemožno vylúčiť ani nesprávne sčítanie obyvateľstva v roku 1919. O chybách pri sčítaní vieme napríklad z oblasti Tekova, Šariša, ale aj z Ružomberka.²²² Nemožno vylúčiť ani migračné pohyby motivované hľadaním si zamestnania, podobne ako v prípade Prievidzského okresu. Žiaľ sčítacie hárky, či výkazy o sezónnych robotníkoch v čase mimoriadneho cenzu z roku 1919 sme mali k dispozícii len z Nitrianskej župy. Navyše ani tie neboli kompletne.

Kartogram č. 9 : Prírastkovosť obyvateľstva od roku 1919 – 1921 v %²²³

Najväčší úbytok vykázali okresy Lemešany, Parkan (Štúrovo), Krupina a Spišské Podhradie. Kým v prípade Lemešanského okresu možno predpokladať aj migračný pohyb smerom do blízkych Košíc, ako aj dislokáciu vojenskej posádky v roku 1919, výsledky Parkanského okresu svedčia hlavne o pohybe vojska, ktoré v roku 1919 po konflikte s Maďarskom bolo pravdepodobne v tomto okrese prítomné. Poukazoval by na to aj celkový počet osôb s československou národnosťou, ktorý dosahoval v roku 1919 stav okolo 5 000 osôb,²²⁴ kým v roku 1921 ich bolo už len niečo cez 2 500.²²⁵ Vôbec prítomnosť vojska v roku 1919 najmä na južnom Slovensku spôsobila isté skreslenie celkových výsledkov. Z mimoriadneho sčítania v roku 1919 však nepoznáme absolútny počet vojakov ani ich presné rozmiestnenie, keďže, ako sme už spomenuli, tieto údaje boli považované za štátne tajomstvo. Už na metodických poradách bolo dohodnuté započítať síce vojakov ako prítomné obyvateľstvo, ale bez konkrétneho udania ich počtu a dislokácie.

Najvyšší kvantitatívny nárast obyvateľstva v rokoch 1919 – 1921 vykazovali bývalé municipálne mestá, pri ktorých sa prejavila jednak vysoká migračná atraktivita, ale aj dislokačné presuny vojenských posádok. V Bratislave sa zvýšil počet ľudí z 83 200 na takmer 93 200, čo predstavovalo zvýšenie hustoty o 133 ľudí na jeden km², resp. +12% prírastok. Táto skutočnosť, vzhľadom k tomu, že sa tam postupne zriaďovali inštitúcie celoslovenského významu, neprekvapuje. Bratislava sa tak už v tomto období, prakticky vzápätí po presídlení úra-

²²¹ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 164–165.

²²² MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 133 a n.

²²³ Prepočítané podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a ČSS zv. 9, ref. 10, s. 25–27.

²²⁴ Soznam miest..., ref. 9, s. 160.

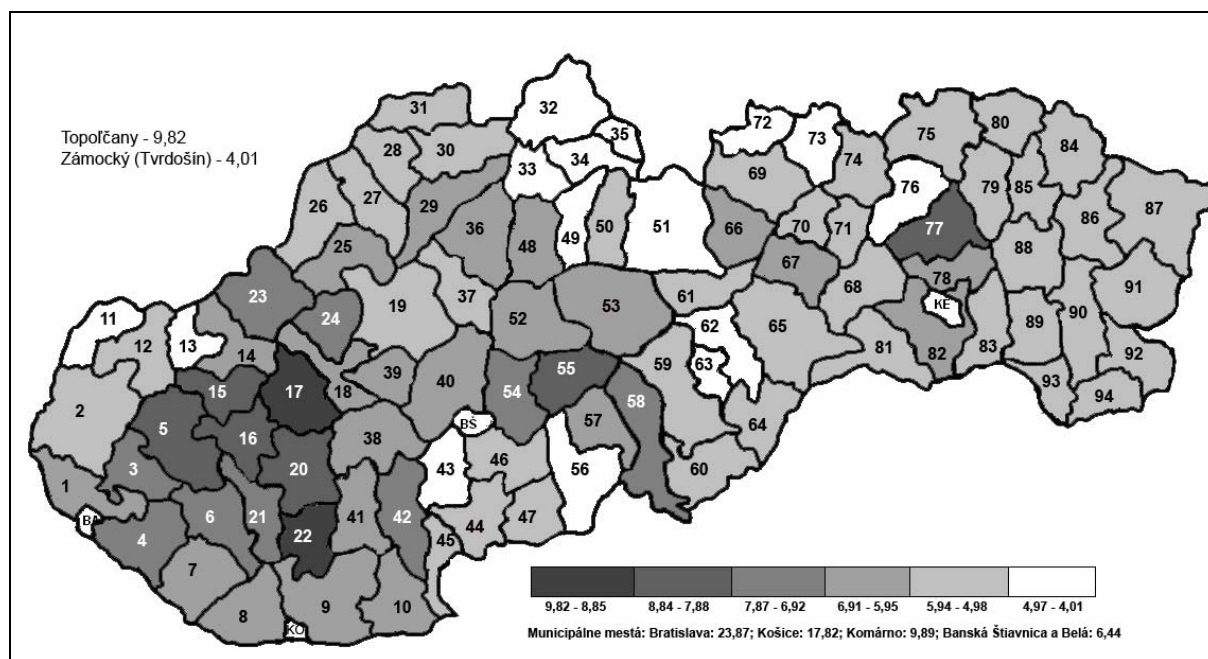
²²⁵ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 41.

du ministra s plnou mocou s celým jeho administratívnym aparátom zo Žiliny, stala de facto hlavným mestom Slovenska. V roku 1921 tam pôsobila aj väčšia vojenská posádka s viac ako 4 500 vojakmi.²²⁶ Podobne sa zvýšila hustota v Košiciach, kde taktiež vznikali niektoré inštitúcie s celoslovenskou pôsobnosťou, resp. ich pobočky, a to konkrétne o 64 ľudí (+13% prírastok). Napokon aj v Košiciach fungovala vojenská posádka. Spolu s vojenskou nemocnicou tam slúžilo vyše 4 700 vojakov.²²⁷ V Komárne sa v sledovanom období zvýšila hustota o 43 osôb na km². Aj kvôli existencii nemocnice a vojenskej posádky, v ktorej bolo v službe takmer 2 100 vojakov, vykázalo Komárno v roku 1921 oproti mimoriadnemu cenzu z roku 1919 +7% prírastok. Jedine v Banskej Štiavnici a Banskej Belej, ktoré tvorili jednu územnosprávnú zložku (pôvodne municípium), sa znížil celkový počet obyvateľov a hustota poklesla o vyše 11 ľudí na km². Banská Štiavnica s Banskou Belou už v tomto období nepatrila k najvýznamnejším ekonomickým centráм regiónu.

III.4 Počet domov

Pri mimoriadnom cenzu, ako sme už uviedli, sa základný sčítací hárok vyplňoval za jeden dom. *Soznam miest* vykazoval za jednotlivé obce aj počet domov, ktoré sa v tej ktorej obci nachádzali.

Kartogram č. 10 : Počet prítomných obyvateľov pripadajúcich na jeden dom v príslušnom okrese v roku 1919²²⁸

Celkovo na Slovensku podľa výsledkov cenzu z roku 1919 existovalo približne 461 000 domov, čo znamená, že priemerne na jeden dom pripadlo viac ako 6 osôb. V roku 1921 sa v publikovaných výsledkoch diferencovalo aj medzi počtom domov obývaných a neobývaných. Z tohto pohľadu tak bolo na Slovensku v roku 1921 takmer 457 000 obýva-

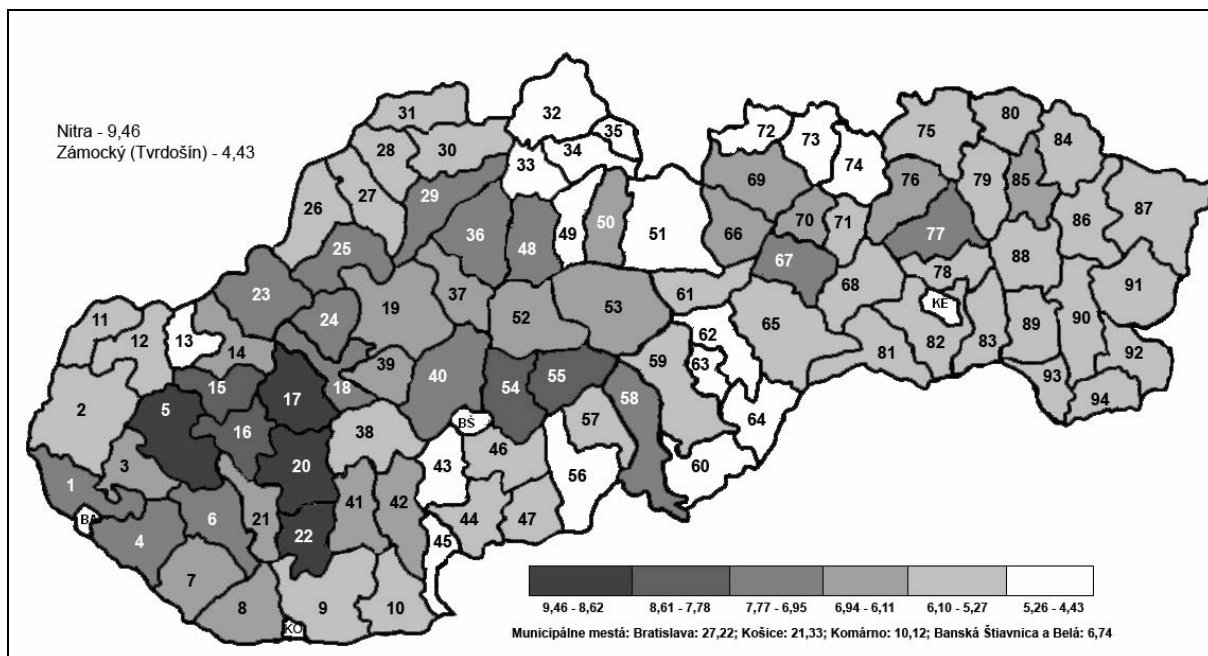
²²⁶ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 164.

²²⁷ Tamže, s. 166.

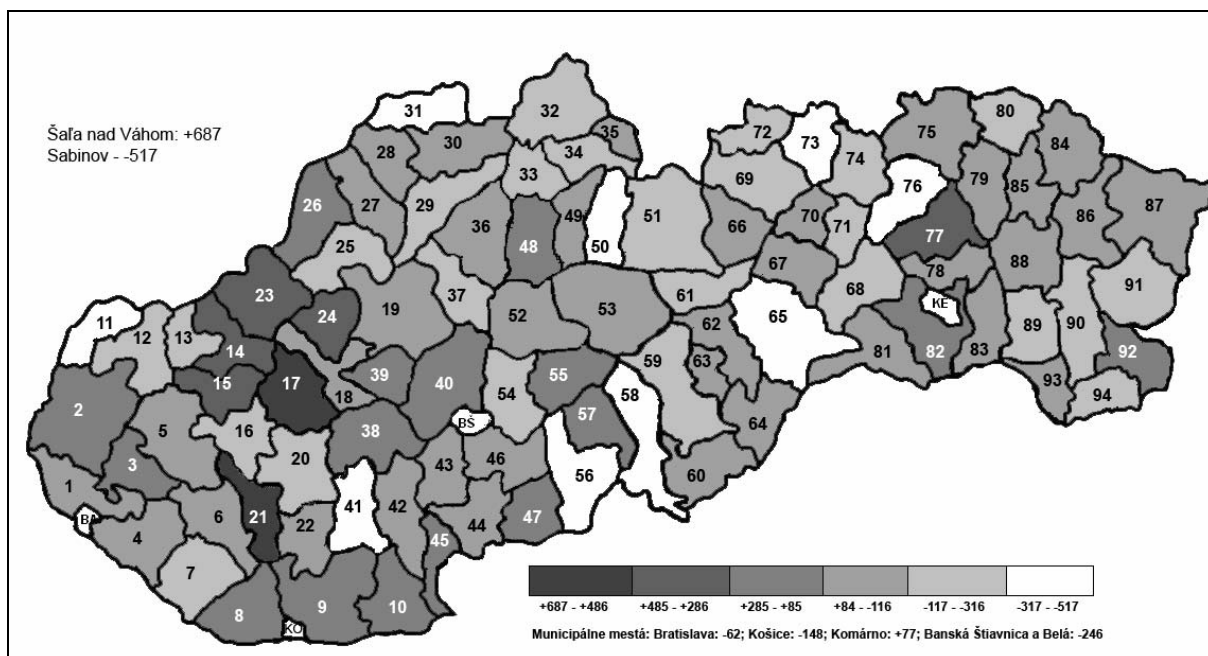
²²⁸ Zostavené podľa údajov publikovaných: *Soznam miest...*, ref. 9.

ných domov, resp. vyše 477 000 domov celkovo.²²⁹ Z pohľadu obývaných domov pripadal v roku 1921 na jeden dom v podstate rovnaký počet ľudí. Pri pohľade na oba kartogramy (č. 10 a 11) nebadáť výraznejšie rozdiely.

Kartogram č. 11 : Počet prítomných obyvateľov pripadajúcich na jeden obývaný dom v príslušnom okrese v roku 1921²³⁰

Kartogram č. 12 : Prírastok (+) / úbytok (-) počtu domov v roku 1921 oproti roku 1919 v abs.²³¹

²²⁹ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 14.

²³⁰ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

²³¹ Prepočítané podľa údajov: Soznam miest..., ref. 9 a ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

Podľa výsledkov oboch sčítaní pripadal vyšší priemerný počet osôb na dom v západnej časti Slovenska. Konkrétne napríklad v Nitrianskej župe sa tento ukazovateľ pohyboval v priemere na úrovni 7 osôb. Z pohľadu okresov to boli Nové Zámky a Topoľčany, v ktorých žilo priemerne v jednom dome viac ako 9 osôb. Naopak najnižší priemer vykázala v oboch sčítaniach Orava s vyše 4 osobami na jeden dom v roku 1919, čo sa v čase sčítania v roku 1921 mierne zvýšilo na takmer 5 osôb.

Napriek tomu, že sa takto prepočítané priemery osôb takmer zhodujú, či už na celo-slovenskej, alebo regionálnej úrovni, treba povedať, že ani jeden okres nevykázal totožný počet domov v oboch sčítaniach. Práve naopak. Koľko domov je možné postaviť za 16 mesiacov? Zbúrat sa dá isto viac. Preto sa nebudeme zaoberať okresmi, kde sa celkový počet domov znížil, čo navyše mohlo byť spôsobené aj tým, že viacero domov pripadlo do kategórie neobývaných domov.

Z tohto pohľadu je pre nás zaujímavý okres Prievidza, kde „chýba“ 13 000 osôb. V roku 1919 tam bolo napočítaných 8 229 domov, v roku 1921 8 302 (rozdiel iba 73) a ďalších 500 neobývaných. Ak však ideme na úroveň obcí, možno nájsť viacero disproporcií, ktoré sa nedajú vysvetliť jednoduchou dostavbou domov. Tak napríklad v Handlovej to predstavovalo takmer 70 domov, vo Valaskej Belej takmer 150, vo Veľkej Lehote skoro 130, v Prievidzi 80 domov v roku 1921 navyše.²³² Z toho možno usudzovať, že išlo o nedbanlivosť pri mimoriadnom cenzu. Je pravdepodobné, že sa tieto domy jednoducho vynechali, na čo už upozornil aj J. Mráz.²³³ Avšak isto nemožno tvrdiť, že sa 13 000 ľudí nespočítalo kvôli tomu, že sa vynechalo niekoľko sto domov. Aj pri porovnaní celkového počtu domov v roku 1921 a v roku 1919 totiž rozdiel predstavuje 573 domov a v prepočte na 13 000 osôb by takto muselo v jednom nezapočítanom dome bývať skoro 23 osôb, čo je úplne nepravdepodobné.

Je isté, že uvedená nepresnosť spochybňuje celkové výsledky cenzu, keďže aj v iných okresoch bol napočítaný rozdielny počet domov. Ak totiž budeme považovať viac ako 100 „postavených“, obývaných domov za nepresnosť cenzu z roku 1919, tak v roku 1921 z celkového počtu 94 slúžnovských okresov 22 vykázalo takto definovaný vyšší rozdiel. Napríklad južné okresy Starodálský (Hurbanovo), Žitnoostrovský (Zemianska Olča) a Parkanský (Štúrovo) vykázali spolu o približne 500 domov menej než v roku 1921, Šalian-ský okres menej o takmer 700, kde napríklad v Močenku bolo narátaných v roku 1919 približne o 230 domov menej. Trenčiansky mal o takmer 500 a Nové Mesto nad Váhom o takmer 350 domov viac v roku 1921. Treba však povedať, že na druhej strane zasa existovali okresy, ktoré vykázali v roku 1921 omnoho menší počet domov ako v roku 1919. Takto napríklad Rožňavský okres vykázal v roku 1921 o vyše 400 obývaných domov menej ako v roku 1919, rovnako Skalický okres, či okres so sídlom vo Vrábľoch. Okres Stará Ľubovňa vykázal v roku 1921 o takmer 500 domov menej a Sabinovský okres cez 500 domov.

Aj tento moment sme si všímali pri práci so sčítacími hárkami. Ukázalo sa, že skutočne sa jeden hárok používal na jeden dom. V tomto teda problém nebol. Napríklad za obec Andač, okres Nitra, sa dochovalo 16 hárkov. Tento údaj figuruje aj oficiálne v *Sozname miest* a je potvrdený i výsledkami sčítania ľudu v roku 1921.²³⁴ Ale napríklad v obci Babindol, z rovnakého okresu, sa na jeden hárok zapísali tri domy s vlastnými číslami, konkrétne č. 46 – 48, ktorých majiteľkou bola jedna vdova. Celkovo sa tak v sumári vykázalo 56 domov. Pri-tom viaceré neboli očíslované.²³⁵ V roku 1921 však registrovali 64 domov.²³⁶ Vidieť tu jasne

²³² Porovnaj publikované výsledky: Soznam miest..., ref. 9, s. 55–58 a Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 40–42.

²³³ MRÁZ, Josef: Soznam miest...(recenzia), ref. 178, s. 202.

²³⁴ Porovnaj: ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky obce Andač; Soznam miest..., ref. 9, s. 49; Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 36.

²³⁵ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., dochované sčítacie hárky obce Babindol.

²³⁶ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 49.

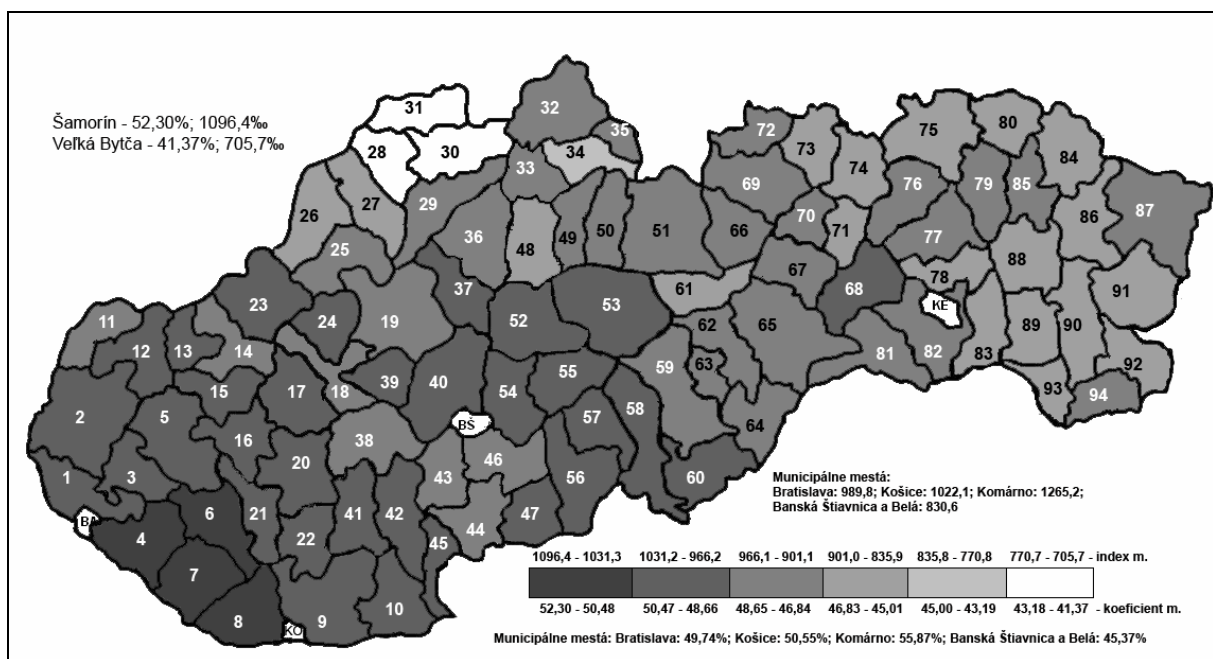
nedôslednosť pri vykonaní sčítania. Zároveň však treba konštatovať, že jednotlivé osoby v tomto prípade započítané boli.

Typicky mestský charakter bývania sa prejavil vo väčších sídlach, kde na jeden dom pripadlo viac bytových domácností a teda aj viac osôb na jeden dom.

III.5 Špecifikácia podľa pohlavia

Jeden zo základných demografických znakov, ktoré sa bežne zisťujú pri sčítaniach obyvateľstva, predstavuje pohlavie. Počas mimoriadneho cenzu sa tento ukazovateľ evidoval a bol zaradený aj do publikovaných definitívnych výsledkov.

Kartogram č. 13 : Koeficient a index maskulinity v roku 1910²³⁷

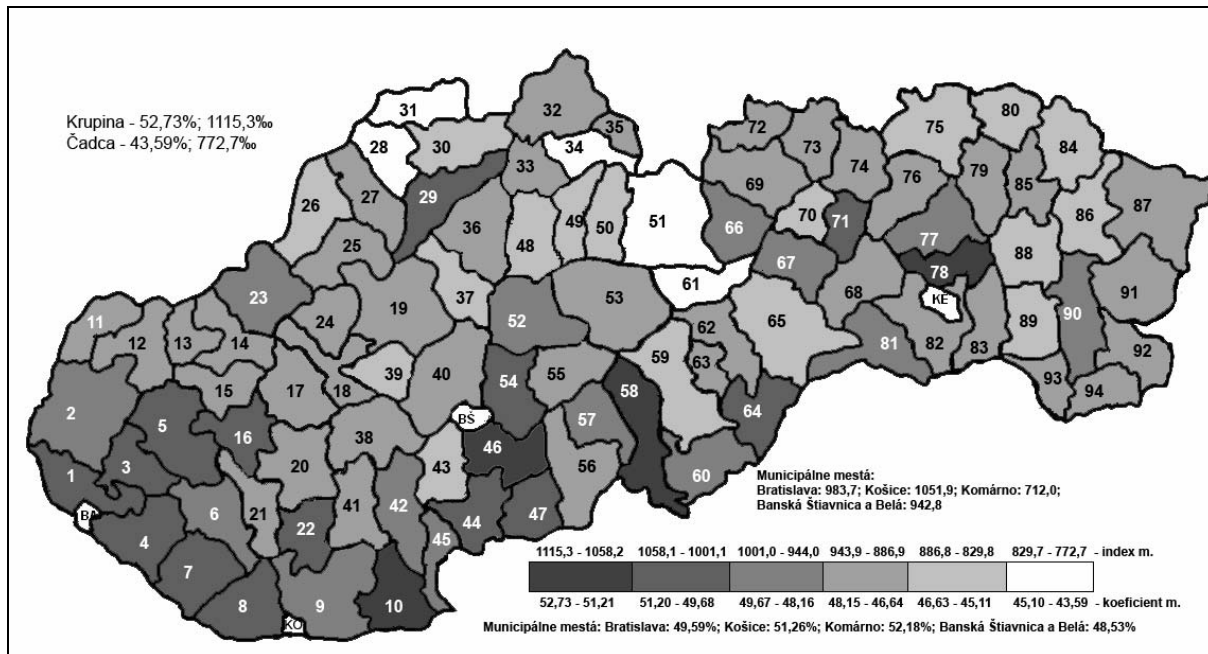
Vzájomný pomer pohlaví bol v prvom rade ovplyvnený sústredením mužov v činnej vojenskej službe. Keďže však počty a sústredenie vojska bolo považované za štátne tajomstvo, vo výsledkoch sa neobjavili presné údaje, na základe ktorých by bolo možné pomer pohlaví v roku 1919 poopraviť. Či už v prípade mimoriadneho cenzu, alebo sčítania ľudu z roku 1921 bol najvýraznejší nepomer pohlaví v oblasti Kysúc. Okresy Čadca, Veľká Bytča a Kysucké Nové Mesto vykazovali najvýraznejšiu prevahu ženského pohlavia. Išlo o jednu z najchudobnejších oblastí na Slovensku, ktorá sa vyznačovala aj silnejšou snahou po vystá-hovalectve. V prípade zásady sčítania prítomného obyvateľstva sa tak nescítali osoby, ktoré sa z pracovných dôvodov nezdržovali v mieste bydliska. Navyše v prípade oboch sčítaní sa zisťoval stav z nedele na pondelok, a práve to mohlo tieto výsledky, napríklad z dôvodu odchodov na týždňovku, skresliť.²³⁸ V susedstve týchto okresov sa nachádza ostravská uhľová panva s početnými baňami, rozvíjalo sa tu aj drotárstvo, podomový obchod. Keďže sa zamestnanosť v prvom rade viazala na mužskú časť populácie, v prípade odchodu za prácou tak cel-

²³⁷ Prepočítané a zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref.10.

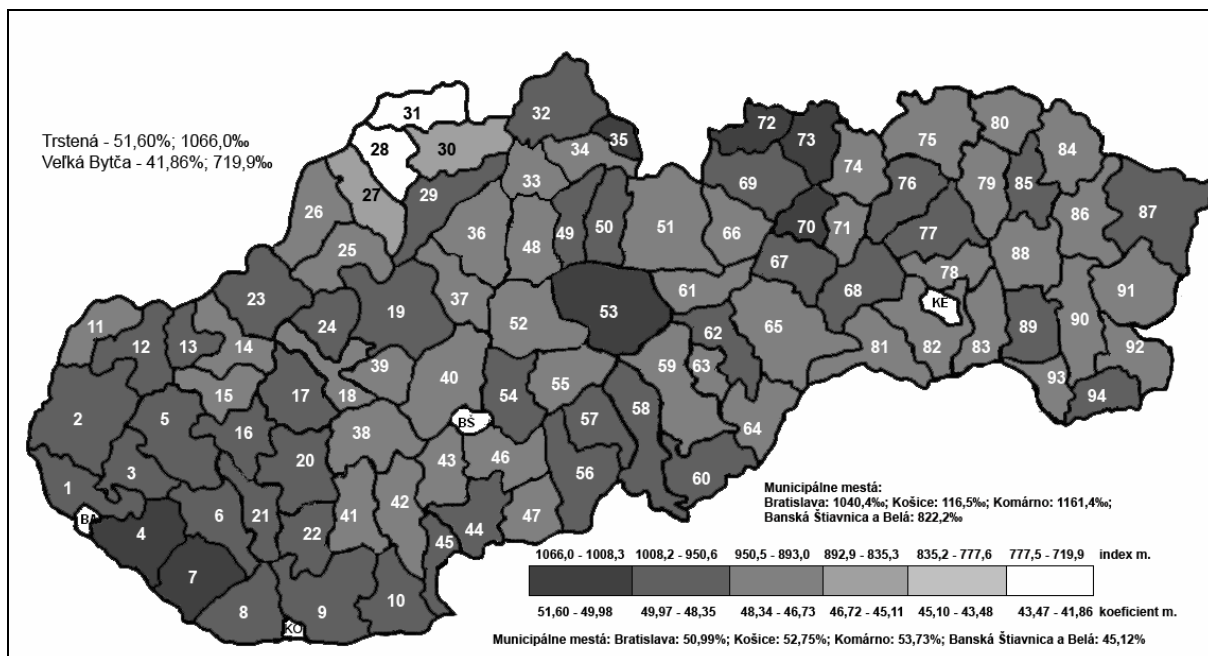
²³⁸ MRÁZ, Josef: O předběžném..., ref. 4, s. 12.

kom prirodzene vznikal nepomer medzi pohlaviami v prospech väčšieho zastúpenia ženskej časti. V prípade Kysuckej oblasti a najmä v okrese Veľká Bytča sa tento nepomer potvrdil aj pri retrospektívnych prepočtoch, už od roku 1900.

Kartogram č. 14 : Koefficient a index maskulinity v roku 1919²³⁹

Kartogram č. 15 : Koefficient a index maskulinity v roku 1921²⁴⁰

²³⁹ Prepočítané podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

²⁴⁰ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

Opačný stav, teda vyšší počet mužov, bol v roku 1919 výraznejšie zaznamenaný na juhozápadnom a južnom Slovensku. Najmä v okresoch Parkan (Štúrovo), Krupina, Lučenec a Lemešany. Tu sa na tomto stave podpísala dislokácia vojenských posádok, ktorá takto zvýšila podiel mužskej časti populácie, prakticky tesne po vojenskom konflikte so susedným Maďarskom. Typickým príkladom je Lučenecký okres. V meste Lučenec sa počet prítomných osôb znížil v roku 1921 o približne 4 000. Z nich bolo vyše 3 200 mužského pohlavia. Rovnaké príčiny vysvetľujú rapidný úbytok obyvateľstva v Lemešanskom okrese. Tam sa znížil počet mužov o vyše 1 500, žien len o vyše 100. Parkanský okres (Štúrovo) rovnako vykázal v roku 1921 o 2 300 mužov menej ako v roku 1919, žien o 12 viac. Krupinský okres o takmer 1 800 mužov menej, žien pribudlo vyše 200. Na základe toho jasne vidieť, že vojsko silno ovplyvnilo aj celkové výsledky mimoriadneho cenzu v niektorých okresoch. Istý vplyv na výsledky pomeru pohlaví v roku 1919 mala aj sezónnosť, charakterizovaná poľnými prácami.

V roku 1921 to bolo obdobné, týkalo sa to však už trvalo vytvorených posádok, o ktorých sme hovorili vyššie. Maskulinita tým výrazne stúpila, napríklad v Levočskom okrese, či v okrese Trstená. Treba však povedať, že v roku 1921 neboli až tak výrazné disproporcie medzi pohlaviami ako v čase mimoriadneho cenzu v roku 1919. Výnimku tvorili okresy Čadca a Veľká Bytča.

Vo vtedajších veľkomestách Bratislava a Košice bol v prípade sčítania obyvateľstva v roku 1921 vzájomný pomer pohlaví výraznejší v prospech mužov, čo súviselo aj so spomenutou migračnou atraktivitou, ktorá sa viazala hlavne na možnosť zárobkovej činnosti. Tá bola v tomto období prioritne záležitosťou mužskej časti populácie, čím dochádzalo v oblastiach s lepšími zárobkovými možnosťami k silnejšiemu zastúpeniu mužov v produktívnom veku. Rovnako tu pôsobil vplyv silnejších vojenských posádok. Od roku 1919 sa vzájomný pomer pohlaví zvýšil v Bratislave s pôvodných 984 mužov na 1 000 žien v roku 1919 až na 1 041 mužov pripadajúcich na 1 000 žien v roku 1921. V Košiciach sa za rovnaký čas zvýšil pomer pohlaví z 1 052 na 1 117 na 1 000 žien. V Komárne, kde sa nachádzala v roku 1921 vojenská posádka s počtom takmer 2 100 mužov, došlo rovnako k miernemu zvýšeniu podielu mužov.²⁴¹ V Banskej Štiavnici však nie. Tam bol výraznejší podiel ženského pohlavia, a to platilo dlhodobejšie.

III.6 Etnicita prítomného obyvateľstva

Prehľad o národnosti prítomného obyvateľstva na vtedajšom Slovensku sa považoval za hlavný dôvod mimoriadneho sčítania. Nesledovala sa pritom len myšlienka odôvodnenia zmyslu existencie Československa, resp. určenia slovenského územia. Zber informácií o národnosti prítomného obyvateľstva bol chápaný aj ako materiál pre neskoršie vedecké spracovanie. Celkom pochopiteľne sa do popredia zároveň stavali praktické účely, najmä pre bežnú dennú prácu v ústredných úradoch.²⁴²

Sčítanie ľudu v roku 1919 bolo z hľadiska zisťovania tejto charakteristiky obyvateľstva oproti starším sčítaniam odlišné. Predchádzajúce uhorské sčítania totiž zisťovali materinskú reč prítomného obyvateľstva ako určujúci znak etnickej príslušnosti. Už pri prípravných prácach na mimoriadnom cenzu z roku 1919 vznikla diskusia práve o spôsobe určenia tejto charakteristiky.²⁴³ Diskusia sa obmedzila na dva spôsoby, prípustné z pohľadu zainteresovaných osôb. Prvým bolo zachovanie materinskej reči. To napokon aj vychádzalo z predlohy,

²⁴¹ Štatistický lexikón III, ref. 193, s. 164.

²⁴² SNA, f. MPS, krab. č. 5, sign. č. 274/1920 prez.

²⁴³ Tamže, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

ktorú tvoril sčítací hárok z posledného uhorského cenzu z roku 1910 a návrh háрку, ktorý zaslal V. Šrobár na posúdenie do Prahy.²⁴⁴ V prípade posledného uhorského cenzu však inštrukcia pre sčítacích komisárov charakterizovala materinskú reč nielen ako reč, ku ktorej sa osoba prizná ako ku svojej, resp. ktorou najradšej hovorí, ale aj v tom zmysle, že dieťa môže mať odlišnú reč od matky, ak si ju osvojilo napríklad v škole! Uvedený moment sa považoval pre pripravovaný cenzus za úplne neprijateľný. Zároveň sa konštatovalo, že práve tento spôsob zisťovania príslušnosti sa stal základom štatistického zvýšenia počtu príslušníkov maďarského etnika na území Slovenska, pretože maďarčina bola nielen úradným, ale aj vyučovacím jazykom v školách. Výsledkom diskusie bol záver konštatujúci bezcennosť takéhoto zisťovania už pri sčítaní v roku 1910. Pojem národnosť sa špecifikoval odlišne. Národnosť bola definovaná ako slobodné prihlásenie sa k nej na základe vnútorného presvedčenia, rovnako ako v prípade náboženského vyznania. Napokon sa práve tento výklad stal východiskom pre evidovanie jedného z primárnych demografických znakov zisťovaných mimoriadnym cenzom v roku 1919.²⁴⁵

V inštrukcii pre sčítacích komisárov sa národnosť charakterizovala ako národno-politické presvedčenie duševne zdravých jednotlivcov, starších ako 14 rokov podľa kmeňovej príslušnosti k určitému národnému celku alebo národu.²⁴⁶

V prípade národnosti sa však objavil aj ďalší problém, ktorý priamo súvisel so slobodným presvedčením osôb. Na území vtedajšieho Slovenska žil väčší počet obyvateľstva židovského vierovyznania. Vznikla tak celkom pochopiteľná otázka, či umožniť tejto skupine obyvateľstva samostatnú, židovskú národnosť, alebo nie. Z pohľadu prijatej definície národnosti ako slobodného prihlásenia sa bola konštatovaná skutočnosť, že nemožno nikomu brániť, aby sa k takejto národnosti, ak je to jeho vnútorné presvedčenie, prihlásil.²⁴⁷ Napriek tomu, že sa nezakazovalo, prihlásiť sa slobodne k židovskej národnosti, o tejto možnosti sa v inštrukcii nehovorí.²⁴⁸ V správe J. Mráza z porady výboru pre popis ľudu sa uvádza, že sa takéto prihlásenie sa v inštrukcii odporúčať nebude, iba ak by sa tieto osoby, resp. konkrétne židovská národnosť uviedla v rubrike „iná národnosť“. Tým mala byť aj týmto osobám ponechaná voľnosť slobodne sa prihlásiť buď k židovskej národnosti v rubrike „iná národnosť“, alebo k niektorej z priamo definovaných, ktoré boli charakterizované ako „zvláštne národnosti“.²⁴⁹

Medzi „zvláštne národnosti“ sa považovali Slovák – Čech, Nemeč, Maďar a Rusín.²⁵⁰ Z pohľadu jednoznačného určenia však spôsobuje najväčší problém spojenie prvých dvoch „zvláštnych národností“ – Slovák, Čech. Tie sa totiž v sčítacom háрку zapisovali do jednej rubriky spoločne. Z tohto dôvodu sa tak slovenská alebo česká národnosť môže konkretizovať jedine pri práci s originálnymi sčítacími hárkami. Ani publikované výsledky v *Sozname miest* túto skutočnosť nerozlišujú. Vykázala sa tak spoločne umelo vytvorená „československá národnosť“.²⁵¹

Definovanie národnosti podľa inštrukcie pre sčítacích komisárov však nemožno považovať za úplne presné a správne. Problematicky pôsobí určenie národnosti nedospelých detí.

²⁴⁴ SNA, f. OFVŠ, krab. č. 2, inv. č. 47.

²⁴⁵ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁴⁶ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 31, s. 13; tiež ŠA Bratislava, f. SÚ Trnava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁴⁷ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁴⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 31, s. 13–14; tiež ŠA Bratislava, f. SÚ Trnava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁴⁹ SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁵⁰ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 31, s. 13; tiež ŠA Bratislava, f. SÚ Trnava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

²⁵¹ Soznam miest..., ref. 9.

Tie boli charakterizované ako skupina osôb do 14 rokov. Pri tejto skupine sa mala určiť národnosť podľa rodičov, „... *po prípade, ku ktorej by sa pravdepodobne hlásili, keby boli ešte nažive.*“²⁵² Z tohto definovania vznikajú hneď dve pochybenia.

1. Kto rozhodne o tom, ako by sa „pravdepodobne“ rozhodli rodičia?
2. Akú má mať národnosť dieťa, ak sa rodičia hlásia k rozdielnej národnosti?

Prvá otázka je už sama o sebe do značnej miery zavádzajúca a neuchopiteľná. Nie je totiž zaručená objektivita zistených a zapísaných údajov. Každý sčítací hárok mal byť podpísaný, spravidla „hlavou“ domácnosti, čím sa údaje uvedené v hároku považovali za overené. V prípade takto zistených údajov však správnosť nemal kto potvrdiť. V prípade druhej otázky inštrukcia vôbec neuvádzala spôsob určenia národnosti. Podľa dochovaných sčítacích hárkov však možno povedať, že v prípade rozdielnej národnosti matky a otca sa deťom neuvádzala národnosť jednotne, teda napríklad len podľa otca – „hlavy“ domácnosti, alebo len podľa matky. Častejším bol však výskyt určenia podľa otca.²⁵³

K týmto dvom otázkam treba priradiť aj ďalší problém. Ten sa dotýkal zatriedenia choromyseľných a slabomyseľných osôb, ktorým inštrukcia odporučila určiť (!) národnosť podľa reči, ktorou tieto osoby rozprávali.²⁵⁴ Samotné určenie národnosti cudzou osobou porušovalo zásadu slobodného prihlásenia sa. Isto, osoby, ktoré neboli svojprávne a nedokázali si, vzhľadom k svojej mentalite zvoliť národnosť, priamo potrebovali, aby im bola národnosť určená niekým iným. V tomto prípade by však bolo bývalo azda vhodnejšie, keby sa tak nestalo priamo sčítacím komisárom, ale skôr človekom, ktorý bol poručníkom nesvojprávnej osoby.

Skupina „iná národnosť“ bola charakterizovaná ako každá iná národnosť, okrem štyroch konkrétne uvedených. Z toho teda vyplýva, že už v inštrukcii pre sčítacích komisárov, napriek rozdielnemu uvádzaniu, bola národnosť slovenská a česká považovaná za jednu spoločnú. Ku skupine inej národnosti bolo potrebné v sčítacom hároku slovom vypísať, o ktorú národnosť konkrétne išlo. Inštrukcia priamo uviedla ako príklady národností: Poliak, Rumun, Srb, Chorvát, Slovinec, Rus, Francúz, Angličan, „Ital“, Cigán atď. Teda tak, ako sa dohodlo v prípravnom procese sčítania, židovská národnosť sa do inštrukcie priamo nedostala. V prípade definovaných národností sa používali začiatkové písmená názvov národností. Teda Slovák – S; Čech – Č; Rusín – R; Maďar – M; Nemeč – N.²⁵⁵

Spomenuté odporúčania sa napokon aj zväčša pri vyplňovaní sčítacích hárkov rešpektovali. Svedčí o tom dochovaný súbor hárkov pochádzajúci z Nitrianskej župy. V praxi však dochádzalo niekedy k zjednodušeniu vyplňovania. Definované národnosti sa občasne vyplnili čiarkou, okrem prvej rubriky, kde bolo potrebné uviesť, či išlo o Slováka – S alebo Čecha – Č. V prípade iných národností sa častejšie používala pre židovskú národnosť skratka počiatkového písmena – „Ž“, čo však nebolo s ohľadom na inštrukciu pre komisárov prípustné.²⁵⁶

Inštrukcia pre sčítacích komisárov bola k prípadným zásahom do vyplnených hárkov pomerne rigorózna. Týkalo sa to pochopiteľne aj nesprávne zapisovaných údajov určenia národností sčítaných osôb. Popritom, že sa určila zásada možnosti prihlásenia sa len k jednej

²⁵² ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 31, s. 13; tiež ŠA Bratislava, f. SÚ Trnava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm.Pres.

²⁵³ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., Sčítanie ľudu z roku 1919, pozri napr. hárky za obec Babindol.

²⁵⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., § 31, s. 13; tiež ŠA Bratislava, f. SÚ Trnava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm.Pres.

²⁵⁵ Tamže.

²⁵⁶ Pozri napr. sčítacie hárky Šaľa nad Váhom. ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., Sčítanie ľudu z roku 1919, sčítacie hárky.

národnosti, upozornila inštrukcia aj na skutočnosť, že správnym údajom je len údaj uvedený sčítanou osobou, ako výsledok jeho slobodnej vôle. Preto sa mal slobodne, nevynútené uvedený údaj sčítanej osoby považovať za jediný správny. Popisujúci povereníci boli zároveň upozornení na prípadný cudzí nátlak, ktorý sa mohol prejavovať napríklad tak, že sa sčítaná osoba hlásila k národnosti, ktorej reč vôbec nepoznala. Údaje, ktoré boli zapísané sa nesmeli prepisovať, či dodatočne opravovať. Jediným možným spôsobom úpravy bolo zistenie nesprávnosti uvedenia údajov. V takom prípade sa zmena umožňovala. Iné zmeny, teda svojvoľné a nedokázané boli zakázané a trestali sa pokutou až do výšky 10 000 korún alebo väzením do 1 roku, o čom sme už hovorili.²⁵⁷ V tejto súvislosti treba povedať, že aj vzorka dochovaných hárkov, ktorú sme mali k dispozícii, vykazovala dodatočné zmeny, hoci išlo len o niekoľko prípadov. Dodatočné zásahy do sčítacích hárkov sa týkali nesprávne vyplnených údajov v prípade rodičov a detí. Ak mali rodičia uvedenú napríklad slovenskú národnosť, podľa inštrukcie mali mať rovnakú národnosť aj deti do 14 rokov. Práve v týchto prípadoch sa dodatočne prepísal údaj s odvolaním sa na § 31 inštrukcie. Zaujímavý pôsobí prípad, keď rodičia uviedli, že sú Slováci, ktorí vedia rozprávať slovensky a maďarsky a ich šesť detí vo veku od 2 do 13 rokov uviedli do hárku ako Maďarov, ktoré vedia rozprávať len po maďarsky.²⁵⁸

V jednotlivých župách boli poverení dozorom nad regulárnym priebehom sčítania konceptní úradníci. Spomenuli sme už N. Lehotského, ktorý mal nastúpiť v Komárňanskej župe. Ten mal, podobne ako ostatní revízori, na starosti sledovať okrem iného aj rôzne agitácie, najmä „z neslovenskej strany“, ktoré by smerovali akýmkoľvek spôsobom k zníženiu počtu Slovákov v jednotlivých župách. Zároveň mali kontrolovať sčítacích povereníkov, aby zapisovali národnosti v súlade s platnými predpismi. V prípade, že by zistili falšovanie údajov, alebo že sčítací komisár prehovárať Slovákov, aby sa nehlásili k slovenskej národnosti, museli ho ihneď z funkcie zosadiť.²⁵⁹

Ako ukázal sondážny archívny výskum, postupne sa pri župných úradoch hromadili drobnejšie sťažnosti rôzneho druhu na nesprávne či neregulárne vykonané sčítanie. Celkový priebeh sčítania však dobové pramene označujú ako veľmi pokojný.²⁶⁰

V súvislosti so zapisovaním národností sa vyskytli už 31. augusta 1919 podozrenia na nesprávne uvádzané národnosti v Bratislave.²⁶¹ Na pochybné určovanie sčítacích komisárov upozorňoval aj Slovenský denník.²⁶² Komisármi boli ľudia, ktorí, podľa spomenutého denníka, nepoznali štátny jazyk, a tak sa informovali nemecky. Kancelária ministra s plnou mocou pre správu Slovenska poverila bratislavského župana, aby dohliadol na revíziu sčítacích hárkov, ktoré vypísali mestom navrhnutí komisári, a u osôb, ktoré mali uvedenú maďarskú alebo nemeckú národnosť. K tejto revízii mala byť využitá pomoc výlučne popisujúcich komisárov z Čiech, Moravy a popisujúcich Slovákov z Nitrianskej župy. To znamená, že sa v rámci revízie sčítanie prítomného obyvateľstva väčšej časti obyvateľov Bratislavy opakovalo. Práve určovanie národnosti bolo predmetom viacerých treníc. Takto sa napríklad vyšetroval prípad miestneho farára Blitzza z Dolného Píalu (okres Vrábľa), ktorý údajne agitoval medzi obyvateľstvom za maďarskú národnosť.²⁶³

V Dobšinej (okres Rožňava) sa mešťanosta sťažoval, že národnostný pomer vykazovaný v obecnom súhrne nie je správny, pretože sa sčítací komisári „presvedčili o tom, že rodi-

²⁵⁷ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv. NÚ Stratená, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie pre popisujúcich povereníkov, § 31, s. 13–14; tiež ŠA Bratislava, f. SÚ Tmava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm.Pres.

²⁵⁸ ŠA Nitra, f. Župa Nitra I., Sčítanie ľudu z roku 1919, sčítacie hárky, Šaľa nad Váhom, sčítaný dom č. 19.

²⁵⁹ ŠA Bratislava, f. Župa Bratislava I., krab. č. 6, sign. č. 2713/1919 prez.

²⁶⁰ ŠA Nitra, f. Župa Nitra, krab. č. 5, sign. č. 911/1919 prez.

²⁶¹ Tamže, krab. č. 6, sign. č. 2755/1919 prez.

²⁶² Slovenský denník zo dňa 29. augusta 1919. č.187, ročník II./1919, s. 3

²⁶³ ŠA Nitra, f. Tekovská župa, 1540 – 1922 (ďalej: Tekovská župa), krab. č. 5, sign. č. 1954/1919 prez.

ni nemecké sa prihlasovali k maďarom a rodini slovenské sa prihlasovali k maďarom a nemcom.“ Mešťanosta v správe pre slúžneho v Rožňave uviedol aj príklady, ktoré mali jeho tvrdenie dokázať. Spomenul nemeckého kňaza, ktorý celú svoju rodinu dal zapísať ako maďarskú, a mestského poľného kapitána, ktorý sa zapísal ako Nemeč, ale svoje deti dal zapísať ako Maďarov.²⁶⁴

Na viacerých miestach Slovenska sa šíriala rôzna protislovenská, ale aj protimaďarská agitácia, nenadobudli však väčších rozmerov.²⁶⁵ To len dokazuje, že skutočne celkový priebeh sčítania sa naozaj uskutočnil v pokojnom duchu. V Slovenskom denníku sa napríklad uverejnila výzva obyvateľa z Podlužian, ktorý vyzval svojich spoluobčanov, aby sa hlásili k slovenčine a Slovákom.²⁶⁶ V inom článku zas autor kritizoval uhorské cenzy a vyzýval „ne-uvedomelých Slovákov“, aby sa hlásili za Slovákov.²⁶⁷

Z roku 1880 máme prvé presné výsledky o materinskom jazyku osôb v Uhorsku. Od tohto roku sa tak dostala do širšieho povedomia otázka príslušnosti jednotlivcov k jednotlivým etnikám, na základe presného vyčíslenia. V nasledujúcich desaťročných intervaloch, prakticky až do rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie, sa toto zisťovanie vykonávalo ako jeden zo základných demografických znakov obyvateľstva. Po vzniku Československej republiky sa v pravidelných sčítaniach obyvateľstva pokračovalo. Avšak otázka príslušnosti k jednotlivým etnikám, či národnostiam bola sledovaná odlišne. Už v prípade mimoriadneho sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 1919, ako sme spomenuli, bolo opustené sledovanie materinskej reči ako základného znaku pre určenie etnicity. Vystriedala ju národnosť, definovaná ako slobodné prihlásenie sa k určitej národnosti. V prvom riadnom sčítaní ľudu v roku 1921 došlo k rozdielnej špecifikácii národnosti obyvateľstva. Tá bola definovaná ako kmeňová príslušnosť, ktorej hlavným vonkajším znakom je spravidla materinský jazyk.²⁶⁸ V prípade tohto celoštátneho sčítania sa už odstránili niektoré sporné, v roku 1919 nedefinované, problémy. Aj pri tomto sčítaní sa nechala spodná hranica určenia národnosti na 14 rokov. Deti mladšie ako 14 rokov boli zapisované podľa svojich rodičov. Avšak v prípade, že boli rodičia rozdielnej národnosti, deti do 14 rokov mali určenú národnosť podľa toho, kto sa o nich staral. Ak to boli obaja rodičia tak sa národnosť určila podľa matky.²⁶⁹ Tým sa odstránil problém, s ktorým sa pomerne často stretávali sčítací komisári v roku 1919, najmä na národnostne zmiešanom území Slovenska.

Tabuľka č. 1 zobrazuje základný prehľad o počte a podieloch jednotlivých etník na sčítacom území retrospektívne od roku 1880. Do roku 1910 sa zisťovala, ako už bolo viackrát uvedené, materinská reč. Napriek tomu, že tento znak nemožno priamo porovnávať s národnosťou, predsa len možno badať istú dlhodobejšiu tendenciu vývoja.

Pri prehľade jednotlivých národností nebude našim cieľom vytvoriť podrobnú národnostnú mapu Slovenska, ako sa o to pokúšali v prípade predchádzajúcich sčítaní niekoľkí autori.²⁷⁰ Podrobná analýza by bezpochyby vyžadovala samostatnú, rozsiahlejšiu prácu. V nasledujúcich častiach nás skôr bude zaujímať stručný prehľad existujúcich jazykových, či

²⁶⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Dobšina, krab. administratívne 1919, sign. č. 894/B 1919.

²⁶⁵ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání..., ref. 4, s. 135 a n.

²⁶⁶ Slovenský denník zo dňa 15. augusta 1919, č. 176, ročník II., s. 5, *Chýrnik*.

²⁶⁷ Slovenský denník zo dňa 26. augusta 1919, č. 184, ročník II., s. 3.

²⁶⁸ K tejto problematike pozri bližšie: BOHÁČ, Antonín: Národnost či jazyk? In: *Československý statistický věstník*, ročník I., decembre 1920, s. 40–58.

²⁶⁹ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 13*.

²⁷⁰ Bližšie pozri: PETROV, Alexej: *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1924; NIEDERLE, Lubor: *Národopisná mapa uherských Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900*. Praha : Národopisná společnost Československá, 1903; BOHÁČ, Antonín: *Národnostní mapa republiky Československé*. Praha : Národopisná společnost Československá, 1926. HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice ...*, ref. 2.

národnostných oblastí podľa výsledkov mimoriadneho sčítania v roku 1919, v porovnaní s predchádzajúcimi a nasledujúcimi výsledkami pravidelných riadnych cenzov.

Tabuľka č. 1: Prehľad počtu obyvateľstva a skladby podľa materinskej reči / národnosti na území Slovenska²⁷¹

rok	počet obyvateľov	materinská reč / národnosť				
		slovenská (československá)	maďarská	nemecká	rusínska*	iná
1880	2455928	1498808	549059	225059	78941	104061
1890	2587485	1600676	642484	232788	84787	26750
1900	2792569	1700842	759173	214302	84906	33346
1910	2926833	1685653	896338	196948	97014	50880
1919	2923214	1954446	689565	143466	81332	54405
1921	3000870	2025003	650597	145844	88983	90498
%						
1880	100	61,03	22,36	9,16	3,21	4,24
1890	100	61,86	24,83	9,00	3,28	1,03
1900	100	60,91	27,19	7,67	3,04	1,19
1910	100	57,59	30,62	6,73	3,31	1,74
1919	100	66,86	23,59	4,91	2,78	1,86
1921	100	67,48	21,68	4,86	2,97	3,02

* v roku 1921 veľkoruská, ukrajinská a karpatoruská národnosť

III.6.1 Slovenská materinská reč a československá národnosť

Napriek tomu, že sa pri mimoriadnom sčítaní ľudu v roku 1919 v sčítacích hárkoch rozlišovalo písmenom medzi Slovákom a Čechom, v celkových výsledkoch sa, ako sme už spomenuli, vykazovala len umelo vytvorená československá národnosť. Obyvateľstvo slovenskej, československej národnosti v roku 1919 tvorilo takmer 67% prítomného obyvateľstva.²⁷² Ich koncentrácia v stredom a severnom páse Slovenska bola výsledkom dlhodobého sídelného vývoja.

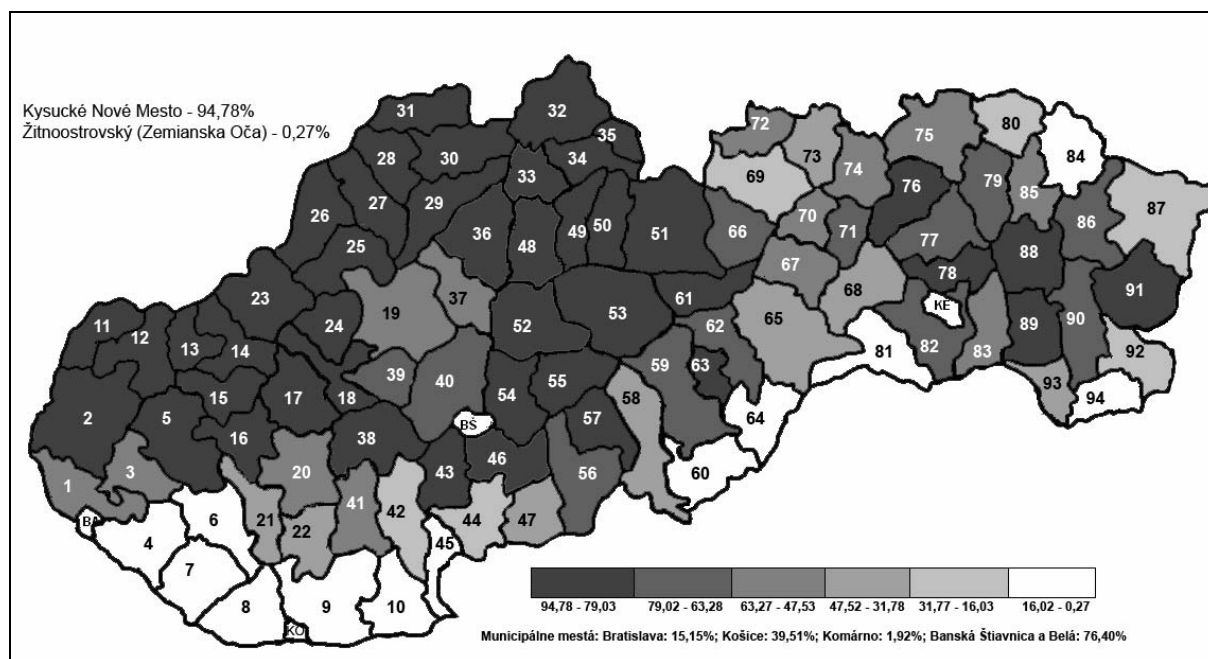
Skupina kartogramov č. 16 – 21 nám postupne zobrazuje výsledky zistení jednotlivých sčítaní ľudu od roku 1880 až do roku 1921. Ak sa pozrieme na zostavené kartogramy, tak sa na prvý pohľad ukazuje najvyššia koncentrácia osôb so slovenskou materinskou rečou, resp.

²⁷¹ Zostavené a prepočítané podľa údajov: Népszámlálás 1880, ref. 10; Népszámlálás 1900, ref. 10; Helységnyévtára 1892, ref. 10; Népszámlálás 1910, ref. 10; Soznam miest, ref. 9, CSS zv. 9, ref. 10.

²⁷² Upravené podľa údajov Soznam miest..., ref. 9, s. 170.

s československou národnosťou prevažne v oblasti západného a stredného Slovenska, so silným zastúpením na Orave a v Trenčianskej stolici (na hornom a strednom Považí), rovnako v západnej časti Nitrianskej a severnej časti Bratislavskej stolice. Výraznú prevahu sledovanej skupiny osôb vykazovalo aj prakticky celé Pohronie v Zvolenskej stolici, severná časť Hontu a prakticky celý Liptov. Na východe bol vysoký podiel osôb so slovenským materinským jazykom, resp. československou národnosťou aj v oblasti južného Šariša. Rovnako aj na západnej strane slovenskej časti niekdajšej Uzskej stolice, ktorá, ako sme spomenuli, bola po vytvorení demarkačnej čiary s Podkarpatskou Rusou pričlenená k Zemplínskej župe.

Kartogram č. 16 : Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1880²⁷³

Dôkazom vysokej koncentrácie sú podiely jednotlivých etník v obciach spomenutých stolíc. Tak na Orave od cenzu z roku 1880 bolo iba jedno sídlo, v ktorom žilo menej ako 60% obyvateľov so slovenskou materinskou rečou. Bol to Dolný Kubín, v ktorom bolo prítomných v roku 1900 vyše 59,5% osôb so slovenskou materčinou.²⁷⁴ V roku 1910 bol podiel prítomného slovenského etnika v Dolnom Kubíne ešte nižší, predstavoval takmer 58%.²⁷⁵ V roku 1919 aj v dôsledku odchodu maďarského byrokratického aparátu podiel osôb československej národnosti tvoril v Dolnom Kubíne skoro 84%.²⁷⁶ Tento stav sa potvrdil aj nasledujúcim cenzom v roku 1921.²⁷⁷

Obdobná situácia existovala aj na Liptove, kde bol jedinou obcou, ktorá vykazovala od roku 1880 nižší ako 50% podiel Slovákov, Liptovský Mikuláš. V roku 1880 podiel sledovanej skupiny osôb predstavoval v tomto sídle vyše 38%.²⁷⁸ Podľa výsledkov ďalšieho sčítania bol už podiel sledovaného etnika takmer 47,5%.²⁷⁹ V nasledujúcich sčítaniach, vrátane sledova-

²⁷³ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1880 II., ref. 10.

²⁷⁴ Népszámlálás 1900, ref. 10, s. 2–3.

²⁷⁵ Népszámlálás 1910, ref. 10, s. 96–97.

²⁷⁶ Soznam miest..., ref. 9, s. 73.

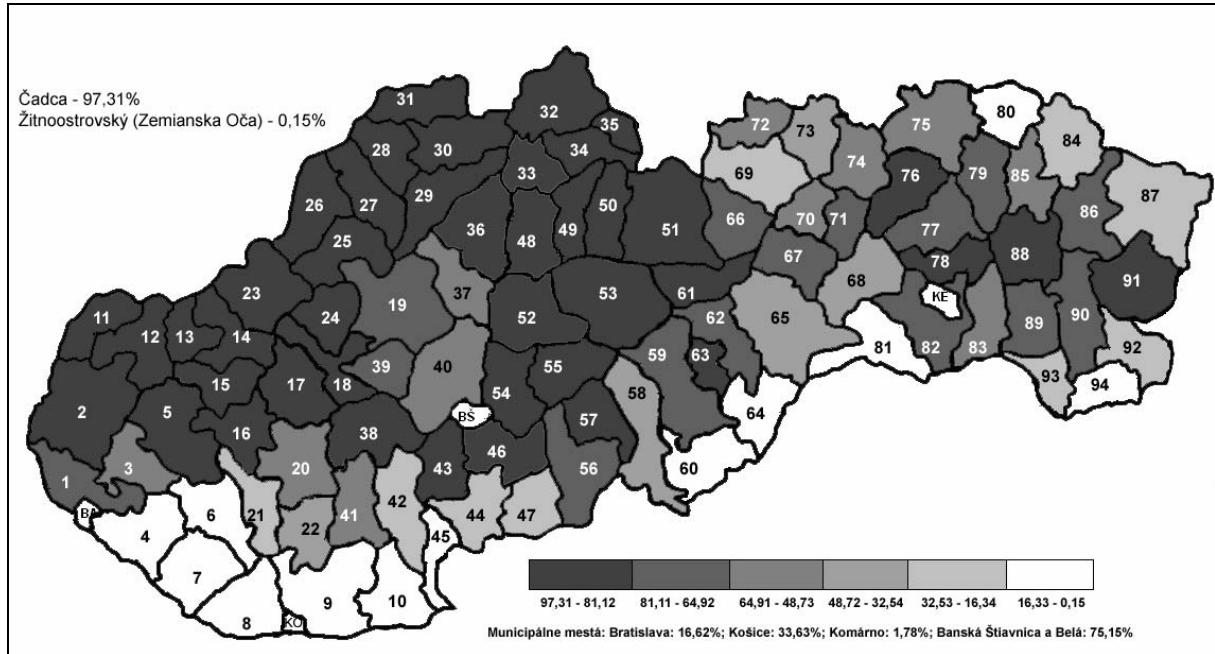
²⁷⁷ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 57.

²⁷⁸ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 162.

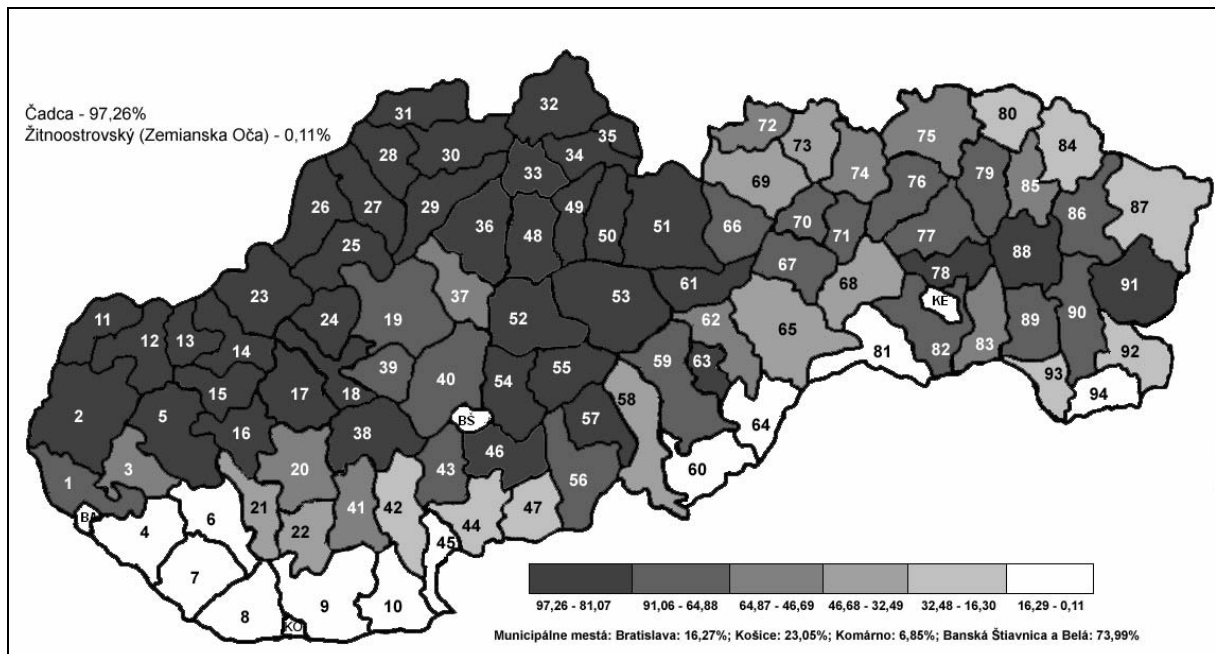
²⁷⁹ Helységnevtára 1892, ref. 10, s. 316.

ného mimoriadneho z roku 1919, sa už na Liptove nevykázalo sídlo s menej ako 50% podielom osôb so slovenskou materčinou, resp. s československou národnosťou.

Kartogram č. 17: Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1890²⁸⁰

Kartogram č. 18: Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1900²⁸¹

²⁸⁰ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Helységnévtára 1892, ref. 10.

²⁸¹ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1900, ref. 10.

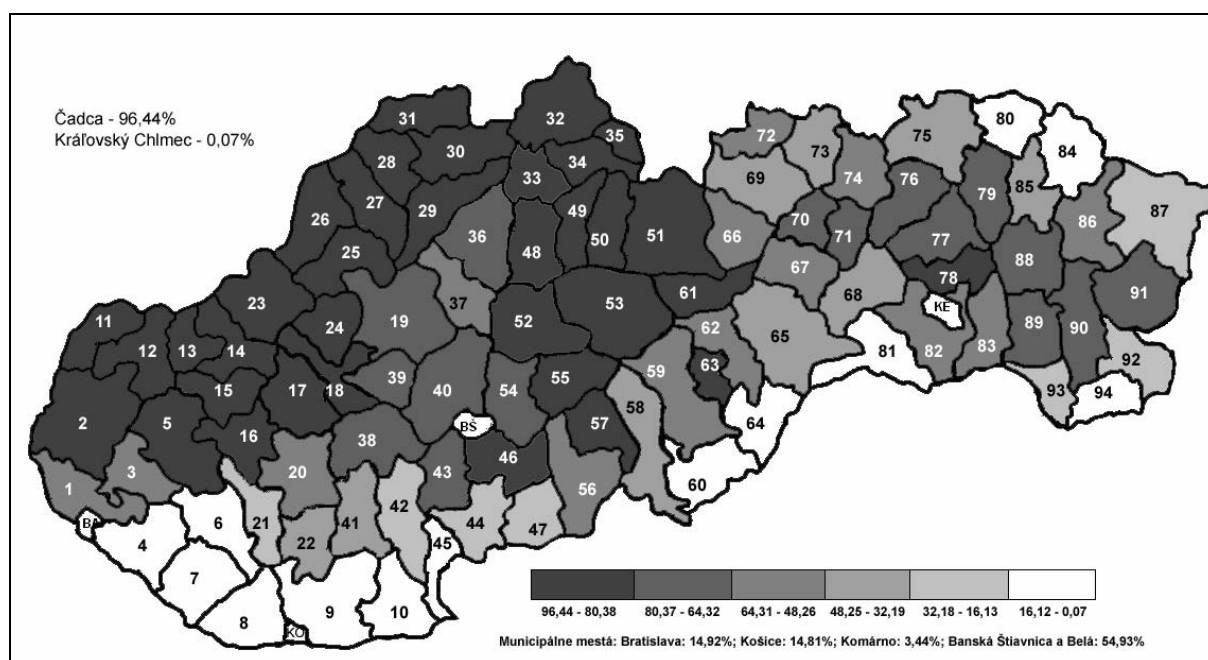
Zvolenská stolica bola okrem cenzu z roku 1910 jednoznačne slovenská. V čase sčítania ľudu v roku 1910 sa v tejto stolici nachádzali iba dve sídla, v ktorých bolo slovenské etnikum zastúpené menej ako 50%. Prvým bolo mesto so zriadeným magistrátom Zvolen s vyše 40,5%, druhým Banská Bystrica, kde sa podiel slovenského etnika pohyboval na rovnakej úrovni.²⁸² V čase mimoriadneho cenzu už tieto mestá vykázali prevahu československej národnosti. V Banskej Bystrici ich podiel predstavoval takmer 77%, vo Zvolene vyše 93%. Tieto výsledky boli potvrdené nasledujúcim cenzom v roku 1921.²⁸³

Absolútne slovenskou stolicou bol už spomínaný Trenčín. V Trenčianskej stolici bol nižší podiel sledovanej skupiny osôb iba v sídle stolice, kde v roku 1890 tvorili osoby so slovenskou materinskou rečou vyše 47%.²⁸⁴ Tento stav sa potvrdil aj v roku 1910, keď sem okrem Trenčína patrila už aj Ilava s viac než 48% podielom.²⁸⁵ V čase mimoriadneho sčítania však bolo v Trenčíne prítomných už viac ako 94% osôb československej národnosti a v Ilave vyše 85,5%.²⁸⁶

Na základe uvedeného možno konštatovať, že v štyroch spomenutých stolicách sa nižší podiel slovenského etnika nachádzal len vo väčších správnych centrách, kde sa odzrkadlila prítomnosť maďarsky zmýšľajúceho úradníckeho aparátu.

Z pohľadu jednotlivých administratívnych žúp v roku 1919 vykázala najväčší podiel osôb československej národnosti Oravská župa s takmer 98,5%. Nasledovaná bola Trenčianskou, v ktorej v čase mimoriadneho cenzu bolo prítomných takmer 98% osôb československej národnosti.

Kartogram č. 19: Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1910²⁸⁷

²⁸² Népszámlálás 1910, ref. 10, s. 176–177.

²⁸³ Soznam miest..., ref. 9, s. 157; Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 77 a 99.

²⁸⁴ Helységnevtára 1892, ref. 10, s. 636.

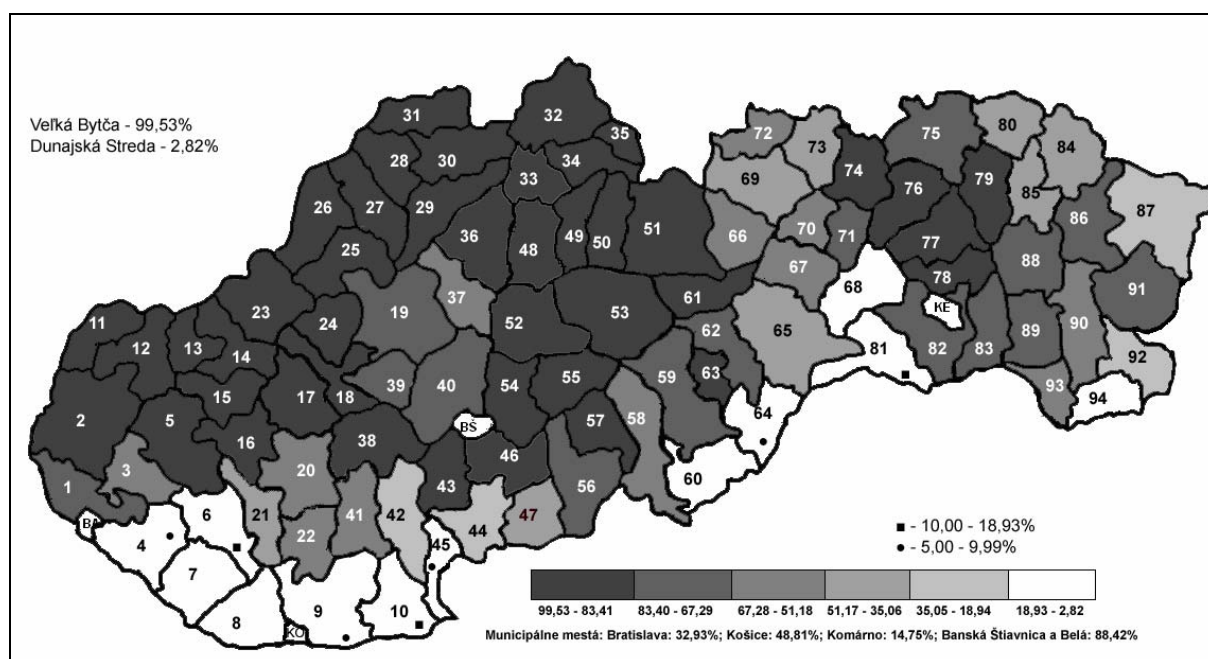
²⁸⁵ Népszámlálás 1910, ref. 10, s. 158–159 a 168–168.

²⁸⁶ Soznam miest..., ref. 9, s. 113 a 127.

²⁸⁷ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref. 10.

Opačne zas najnižší podiel vykazovala v roku 1919 Komárňanská župa, kde bolo celkovo prítomných len vyše 7% sledovaných osôb. Z 80 sídiel Komárňanskej župy, ktorá v sebe sústredila nielen časti bývalej Komárňanskej stolice, ale aj časť Ostrihomskej a Rábskej, mala československá národnosť prevahu len v troch obciach. Boli to Belá s 52,5%, Čahovce (Čechy) s 53,5% a Kuraly (Kuralany) s vyše 86%. V tomto prípade nešlo o nejaký „výkyv“ mimoriadneho cenzu, ale o potvrdenie predchádzajúceho vývoja. Už uhorské sčítania pravidelne vykazovali 3 až 6 obcí s prevahou slovenského etnika v tomto priestore. Okrem spomenutých to boli obce Branovo, Jasová, Semerovo a Dulovce.²⁸⁸ Väčšina obyvateľstva v tejto župe bola maďarská. Pod 50% podielu osôb československej národnosti vykázali v roku 1919 aj župy Abovsko-turnianska s takmer 50% a Gemersko-malohontská s viac než 47,5%.

Kartogram č. 20: Podiel obyvateľov s československou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919²⁸⁹

V ostatných župách bola z väčšej časti zastúpená československá národnosť. Z pohľadu starších cenzov bola menej ako 50% zastúpená slovenská materinská reč v Abovsko-turnianskej, Bratislavskej, Gemersko-malohontskej, Hontianskej a Komárňanskej župe podľa územia z roku 1919. Podľa výsledkov zo sčítania z roku 1910 mala nižší podiel aj neskoršia Zemplínska župa s približne 44% osôb so slovenskou materinskou rečou.

Výsledky mimoriadneho cenzu z roku 1919 sa v nasledujúcom riadnom sčítaní zmenili len nepatrne. V Abovsko-turnianskej župe sa zvýšil počet osôb československej národnosti na vyše 51%. V Gemersko-malohontskej župe sa podiel rovnako zvýšil, nedosiahol však nadpolovičnú väčšinu. Osoby s československou národnosťou v spomenutej župe participovali na celkovom obyvateľstve v roku 1921 49,5% podielom. V Bratislavskej župe poklesol ich podiel na 55%. Potvrdil sa podiel sledovaných osôb v Komárňanskej župe s vyše 7%. O potvrdení výsledkov možno hovoriť aj v súvislosti so Zemplínskou župou, kde sa rovnako v roku 1921 potvrdila nadpolovičná väčšina obyvateľstva československej národnosti s takmer 52%.²⁹⁰

²⁸⁸ Porovnaj výsledky cenzu z roku 1890 : Helységnevtára 1892, ref. 10, s. 290–292.

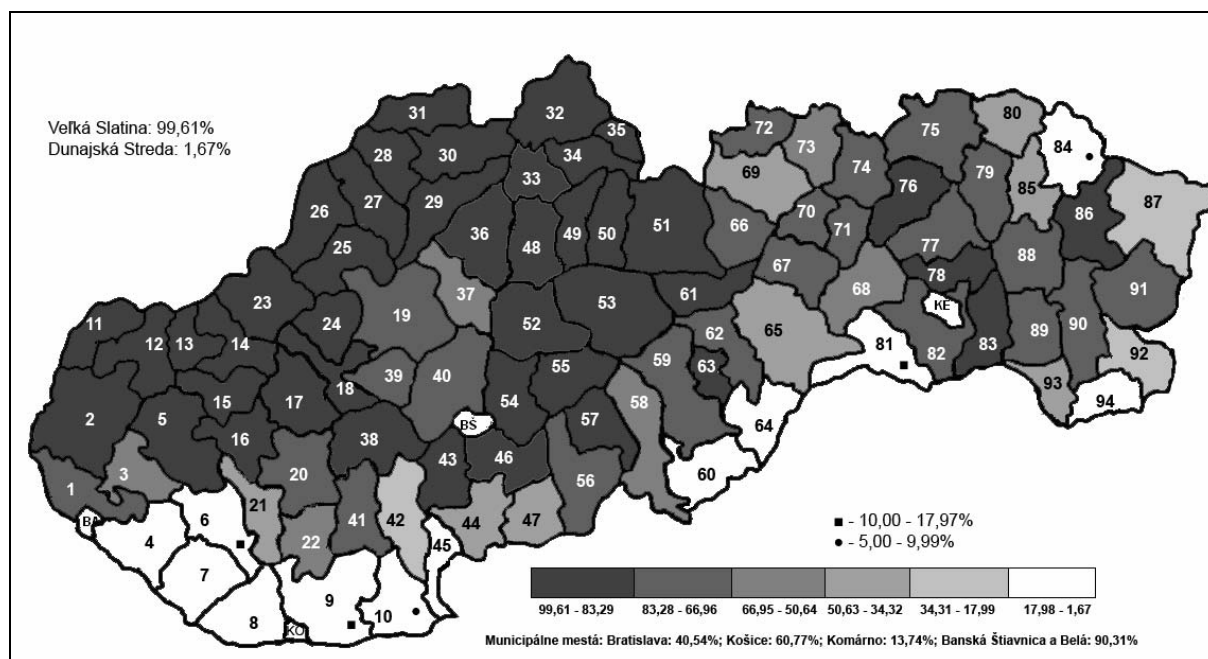
²⁸⁹ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

²⁹⁰ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

Z pohľadu jednotlivých okresov sa výraznejšie v roku 1921 zmenil podiel „Čechoslovákov“ v Šarišskej župe. Podiel osôb československej národnosti poklesol z vyše 83,5% v roku 1919 na vyše 75,5%.²⁹¹ Tento pokles má svoje opodstatnenie, o ktorom budeme hovoriť na inom mieste.

Extrémny relatívny prírastok osôb s československou národnosťou v medzisčítacom období zaznamenal okres so sídlom v Starej Ďali (Hurbanovo), kde sa tento ukazovateľ pohyboval na úrovni vyše +150%, čo bolo spôsobené aj dislokáciou vojenskej posádky v sídle okresu.²⁹²

Kartogram č. 21 : Podiel obyvateľov s československou národnosťou podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1921²⁹³

K výraznejšiemu zvýšeniu podielu československej národnosti došlo aj v okrese Levoča, najmä umiestnením vojenskej posádky s 1 150 mužmi československej národnosti.²⁹⁴ Špecifický bol okres Prievidza, v ktorom stúpol podiel „Čechoslovákov“ o +30%. Tu však nešlo o umiestnenie vojenskej posádky, ale o problém, ktorý sme naznačili vyššie.

Vyšší nárast osôb s československou národnosťou do roku 1921 nastal aj v okresoch Humenné, Stará Ľubovňa, Spišská Sobota (Poprad) a Spišská Stará Ves, v ktorých sa prírastok pohyboval nad +20% hranicou.

Podiel obyvateľov československej národnosti výraznejšie poklesol v okrese Medzilaborce. V roku 1919 sa spomenutý podiel pohyboval na úrovni necelých 36%, ale v roku 1921 poklesol až pod 10% úroveň. Výraznejší úbytok zaznamenali rovnako aj niektoré južne ležiace okresy – Šamorín, Dunajská Streda, Zemianska Oča (Zemianska Olča), Parkan (Štúrovo), Pastuchov (Pastovce) a Kráľovský Chlmec s vyše -40% poklesom obyvateľov československej národnosti. V absolútnom počte však išlo celkovo len o niekoľko sto ľudí, keďže v týchto južných okresoch žilo prevažne obyvateľstvo maďarskej národnosti. V tomto prípade možno predpokladať, že rozdiel vo výsledkoch spôsobilo umiestnenie vojenských posádok, rovnako aj vplyv sezónnych prác v lete roku 1919.

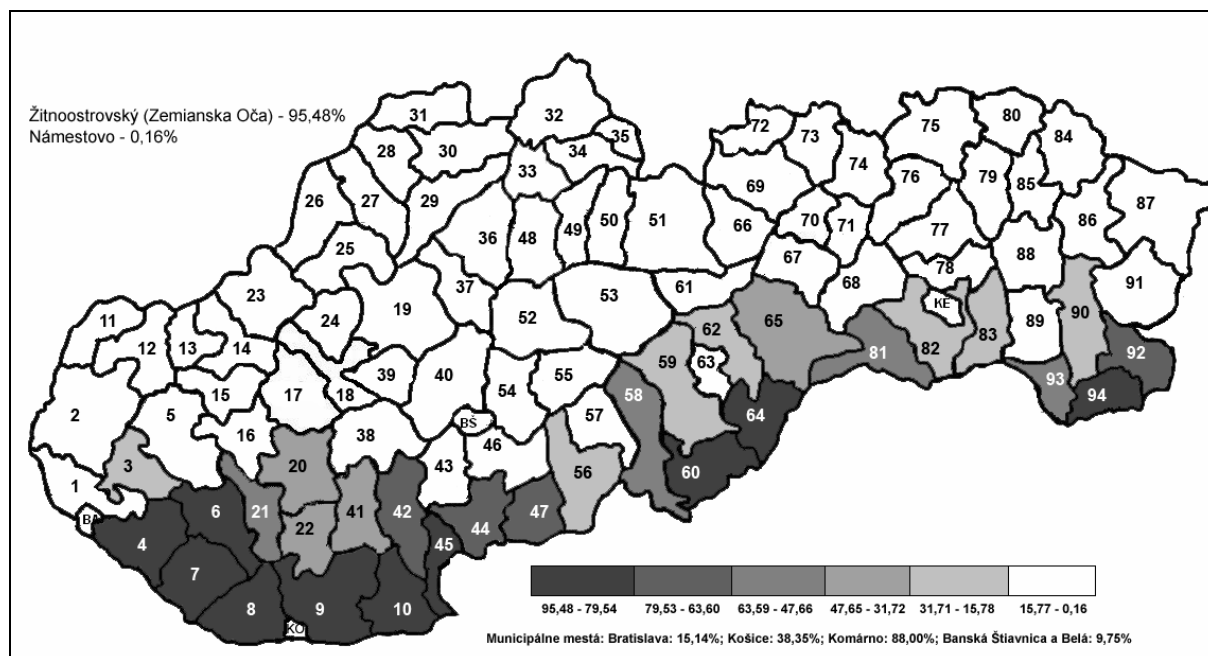
²⁹¹ Porovnaj výsledky publikované : ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81 a Soznam miest..., ref. 9, s. 169.

²⁹² Štatistický lexikón III., ref. 190, s. 164.

²⁹³ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

²⁹⁴ Štatistický lexikón III., ref. 190, s. 165.

III.6.2 Obyvateľstvo maďarskej národnosti

Kartogram č. 22 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880²⁹⁵

Obyvateľstvo maďarskej národnosti bolo v roku 1919 sústredené prevažne pozdĺž južnej slovensko-maďarskej hranice, kde vytváralo takmer kompaktné územie. Najvýraznejší podiel malo toto obyvateľstvo na juhozápadnom Slovensku. Nebol to len výsledok mimoriadneho sčítania, ale tieto údaje potvrdili aj retrospektívne prepočty. Osoby s maďarskou materinskou rečou prevládali najmä na území Komárňanskej župy podľa územia z roku 1919. Celkovo najnižší podiel malo maďarské obyvateľstvo v tejto župe v roku 1880, keď sa podieľalo na celkovom počte prítomného obyvateľstva s vyše 89%.

Osoby s materinským jazykom maďarským predstavovali na území neskoršieho Slovenska v roku 1880 približne 22,5% a tento stav narastal až do posledného uhorského sčítania v roku 1910, kedy sa podiel obyvateľstva s maďarskou materinskou rečou dostal cez 30% hranicu. V čase mimoriadneho cenzu v roku 1919 sa k tejto skupine osôb prihlásilo vyše 23,5% obyvateľov a tento podiel do roku 1921 poklesol na úroveň viac než 21,5% (tabuľka č. 1).

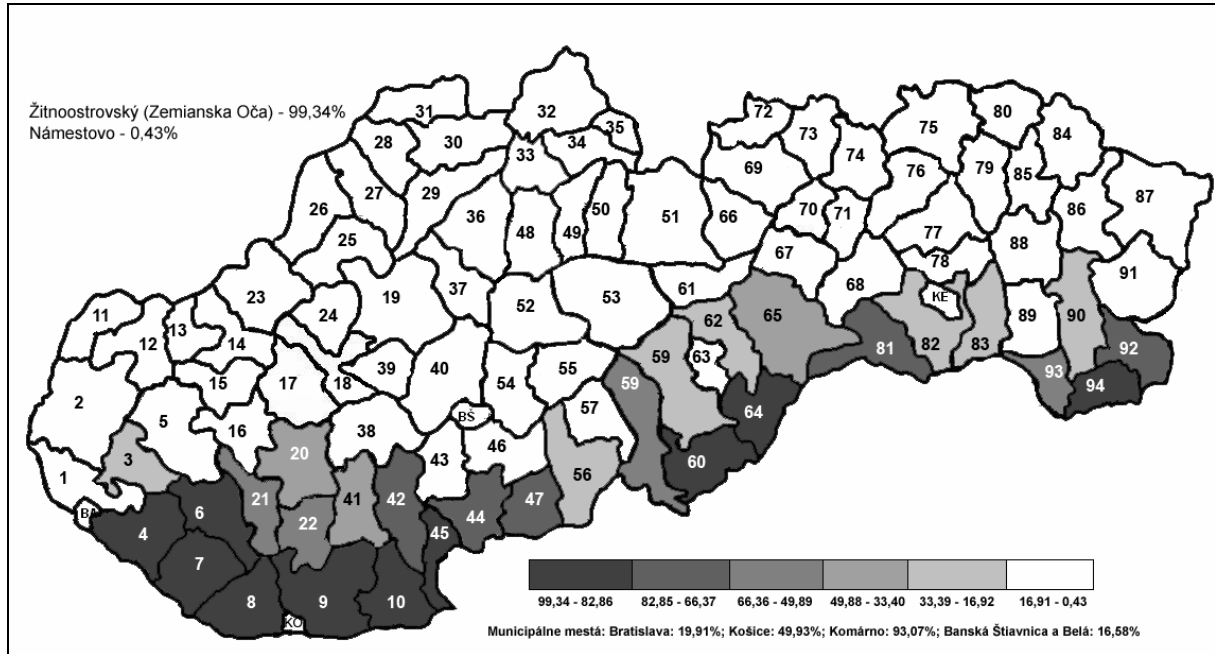
Z pohľadu jednotlivých žúp tak jasne dominovala s vysokým podielom Komárňanská župa. Od roku 1880 podiel maďarského etnika v tejto župe postupne stúpal až do roku 1910. V čase tohto sčítania sa na území Komárňanskej župy nachádzalo takmer 96,5% osôb s maďarským materinským jazykom. Vysoký podiel tejto skupiny osôb sa potvrdil aj mimoriadnym sčítaním v roku 1919 s takmer 92,5%.²⁹⁶ Celorepublikové sčítanie potom tento výsledok potvrdilo, keď na území spomenutej župy bolo prítomných viac ako 91,5% osôb

²⁹⁵ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1880 II., ref. 10.

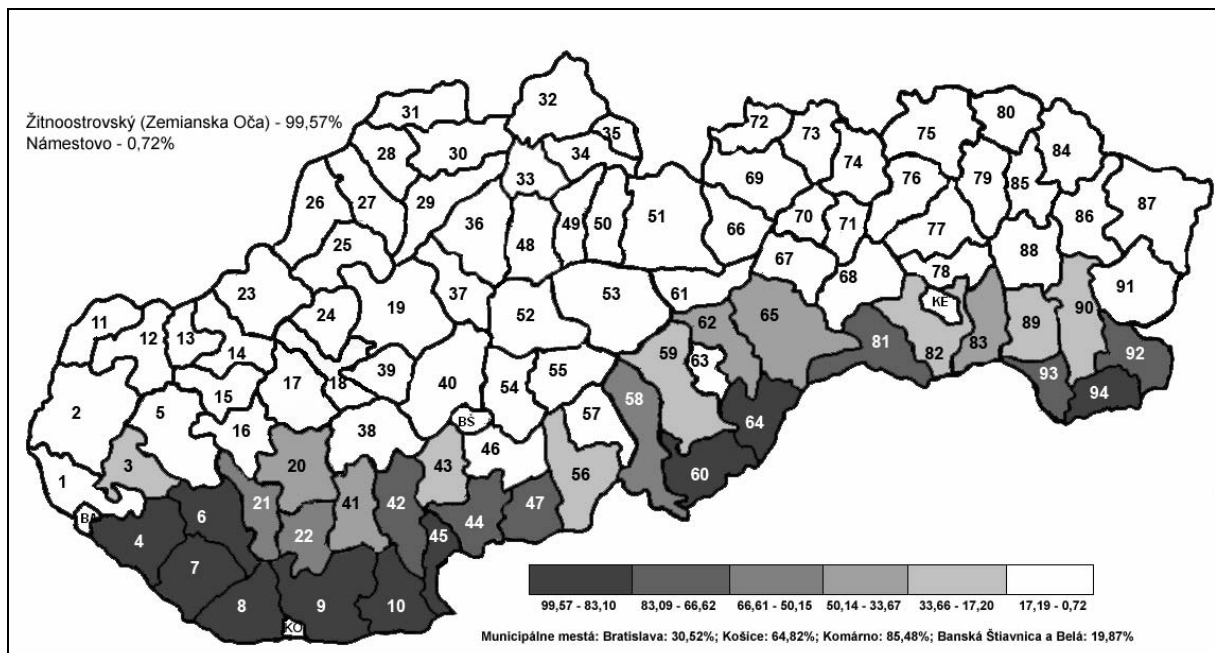
²⁹⁶ Soznam miest..., ref. 9, s. 168.

s maďarskou národnosťou.²⁹⁷ Vysoký podiel si maďarsky hovoriace obyvateľstvo udržiavalo aj v ďalších južne ležiacich župách.

Kartogram č. 23 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890²⁹⁸

Kartogram č. 24 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900²⁹⁹

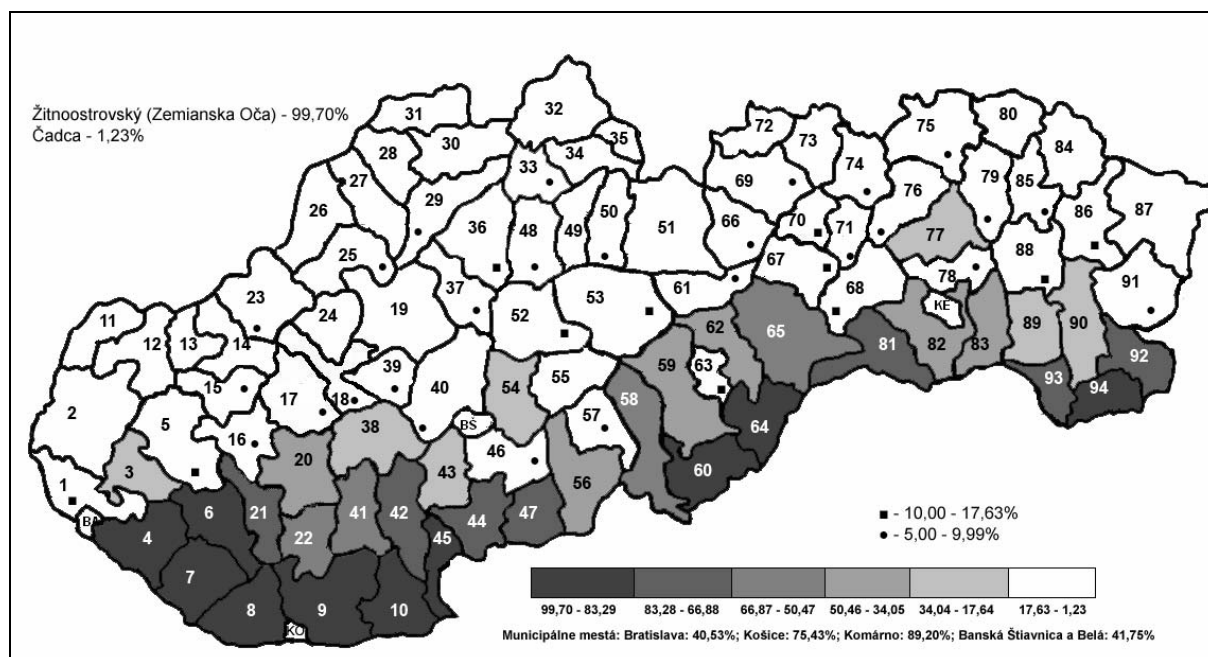

²⁹⁷ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35.

²⁹⁸ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Helységnévtára 1892, ref. 10.

²⁹⁹ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1900, ref. 10.

Kartogram č. 25 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910³⁰⁰

Popri Komárňanskej župe sa vysoký, takmer polovičný podiel sledovaných osôb nachádzal aj v Gemersko-malohontskej župe. V roku 1919 sa tam podiel osôb maďarskej národnosti pohyboval na úrovni takmer 49%. Vysoký bol aj v Hontianskej s vyše 44,5% a Abovsko-turnianskej župe s vyše 42,5% podielom.³⁰¹ Hoci sa tento podiel v roku 1921 mierne znížil, predsa len možno hovoriť o potvrdení výsledkov z roku 1919. V Abovsko-turnianskej župe sa podiel znížil tesne pod 40%, výraznejšie poklesol na Gemeri pod hranicu 36,5%, ale v Hontianskej župe sa potvrdil na úrovni viac ako 44,5%.³⁰²

Z pohľadu jednotlivých okresov najvyšší podiel sledovanej národnosti v roku 1919 znamenal okres Dunajská Streda s vyše 95%. Úbytok tejto skupiny obyvateľstva pri sčítaní v roku 1921 bol výraznejší v okrese Stará Ďala (Hurbanovo). Čiastočne tu došlo k zvýšeniu počtu osôb československej národnosti. Napriek tomu sa podiel osôb hlásiacich k maďarskej národnosti pohyboval v tomto okrese takmer na úrovni 85%.

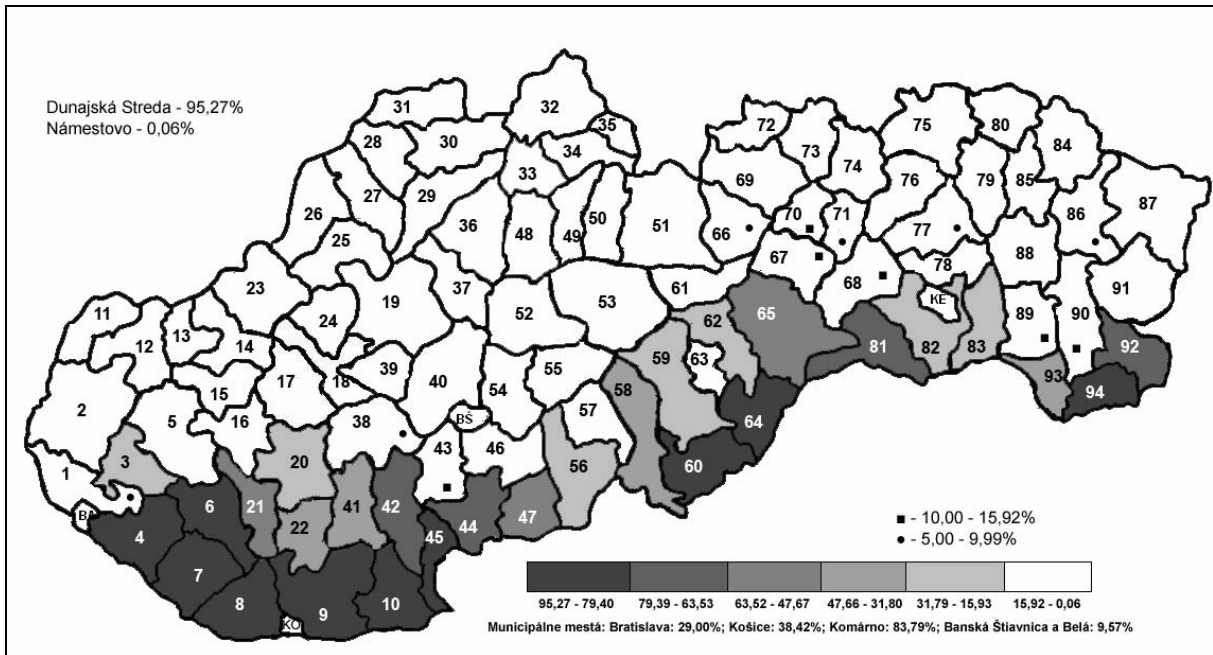
Výraznejší pokles osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti v roku 1921 vykazovali prevažne severnejšie ležiace okresy. Treba však povedať, že len v relatívnych číslach. V absolútnych číslach išlo len o niekoľko sto osôb, podobne ako sa do roku 1921 znížil počet osôb československej národnosti v južnej časti Slovenska.

³⁰⁰ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref. 10.

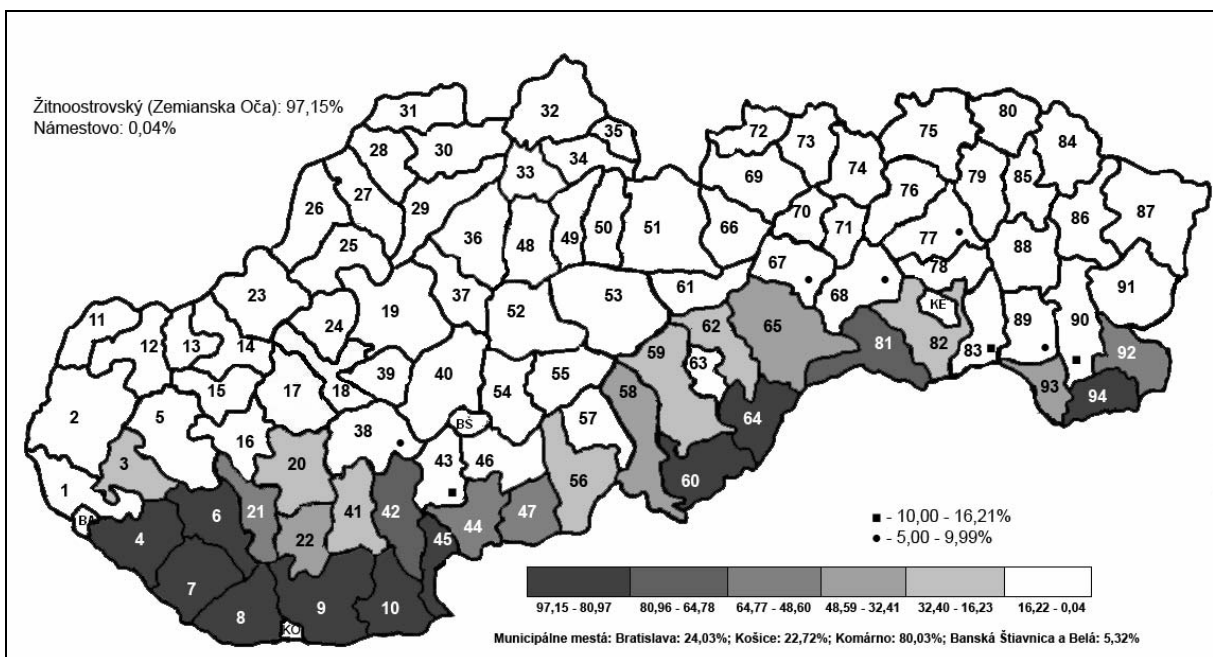
³⁰¹ Soznam miest..., ref. 9, s. 168.

³⁰² ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37.

Kartogram č. 26 : Podiel obyvateľov s maďarskou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919³⁰³

Kartogram č. 27 : Podiel obyvateľov s maďarskou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921³⁰⁴

Vysoký rozdiel v počte obyvateľov medzi cenzami z roku 1919 a 1921, okrem spomenutého okresu so sídlom v Starej Ďali (Hurbanovo), kde ubudlo -3 700 osôb, vykazovali aj okresy Sečovce s vyše -2 500 osobami, Kráľovský Chlmec s takmer -2 000

³⁰³ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

³⁰⁴ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

osobami, Nové Zámky a Nitra s vyše -3 000 osobami maďarskej národnosti. No najväčší rozdiel zaznamenalo mesto Košice s úbytkom takmer -6 000 osôb sledovanej národnosti.

Čiastočne možno predpokladať zmenu maďarskej národnosti na československú, čo možno sledovať napríklad na výsledkoch Nitrianskeho okresu. Tam tvoril prírastok československej národnosti vyše 5 000 osôb a pokles maďarskej vyše -3 000. Významným bol v tomto okrese aj prechod časti osôb k židovskej národnosti, o ktorom ešte budeme hovoriť. Nemožno však zároveň vylúčiť ani vplyv migračných pohybov.

III.6.3 Obyvateľstvo nemeckej národnosti

Obyvateľstvo nemeckej národnosti, prípadne osoby s nemeckým materinským jazykom museli dlhodobo odolávať asimilačnému tlaku okolia. Napriek tomu, si toto obyvateľstvo zachovalo silnejšie zastúpenie v niektorých častiach Slovenska aj na začiatku 20. storočia. Hoci nemecké obyvateľstvo netvorilo také kompaktné územie ako maďarské obyvateľstvo, predsa len existovali väčšie či menšie jazykové ostrovy. Od roku 1880 podiel obyvateľstva s nemeckým materinským jazykom postupne klesal. Celkovo z vyše 9% v roku 1880 poklesol podiel sledovanej skupiny osôb pod 5% v roku 1921.

Na Slovensku sa vytvorilo viacero nemeckých ostrovov, ktorých korene možno hľadať ešte v stredoveku. Z geografického hľadiska možno nemecké ostrovy rozdeliť na tri väčšie oblasti. Na západnom Slovensku to bola popri meste Bratislava, o ktorom ešte budeme hovoriť, malokarpatská oblasť. V tejto oblasti patrili v čase mimoriadne cenzu v roku 1919 k najväčším sídlam s nemeckou národnosťou z väčších miest Pezinok s vyše 26,5% a Svätý Jur (Jur pri Bratislave) s takmer 28%. Prakticky úplne nemecký ráz vykázal Limbach s takmer 93,5%. Vysoký podiel osôb s nemeckou národnosťou predstavoval aj Prievoz s vyše 73,5%, Devín s viac ako 68% a napokon Petržalka s podielom cez 58,5%, ktorá bola v tomto období jedinou obcou za Dunajom.³⁰⁵ Väčší nemecký ostrov existoval aj v severozápadnej časti Šamorínskeho okresu, v priemere s takmer 70% podielom sledovanej skupiny osôb. Celkovo Bratislavská župa v roku 1919 vykazovala takmer 5% osôb s nemeckou národnosťou.

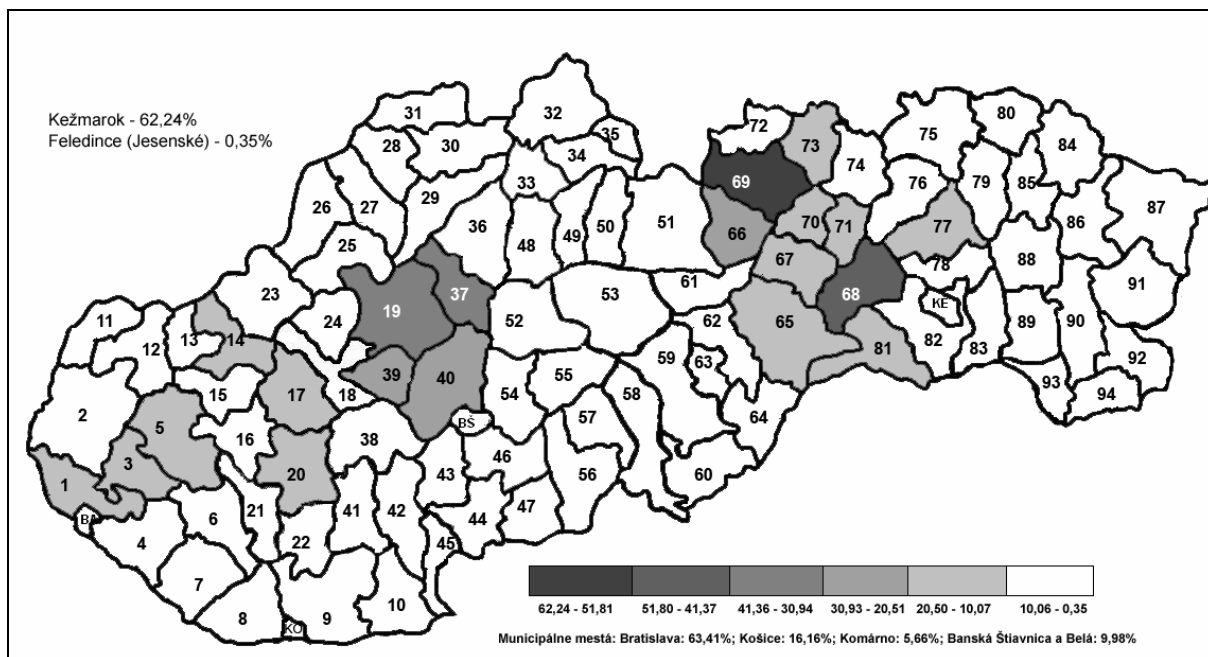
Na strednom Slovensku existovalo koncentrovanejšie územie s nemeckým obyvateľstvom v hornonitrianskej a kremnickej oblasti, ako aj v oblasti južného Turca. Jadrom hornonitrianskej oblasti bolo Nemecké Pravno (Nitrianske Pravno), kde v roku 1919 bolo prítomných vyše 82% osôb nemeckej národnosti. K tomuto sídlu treba ešte pripočítať ďalšie obce, ktoré vykazovali silnú nemeckú menšinu. Patrili sem Chvojnica s vyše 98%, Gajdel (Kľačno) s viac ako 96,5%; Majzel (súčasť Nitrianskeho Pravna) cez 97%; Tužina s viac než 95%, ktoré patrili do Prievidzského okresu. Popri nich bola silnejšie zastúpená nemecká menšina aj v ďalších obciach okresu.³⁰⁶ Nasledujúce sčítanie v roku 1921 tento stav potvrdilo.³⁰⁷

³⁰⁵ Soznam miest..., ref. 9, s. 5. K pripojeniu Petržalky pozri detailnejšie: HRONSKÝ, Marián: Boj o Slovensko..., ref. 110, s. 219 a n. HOUDEK, Fedor: Vznik hraníc..., ref. 173, s. 302.

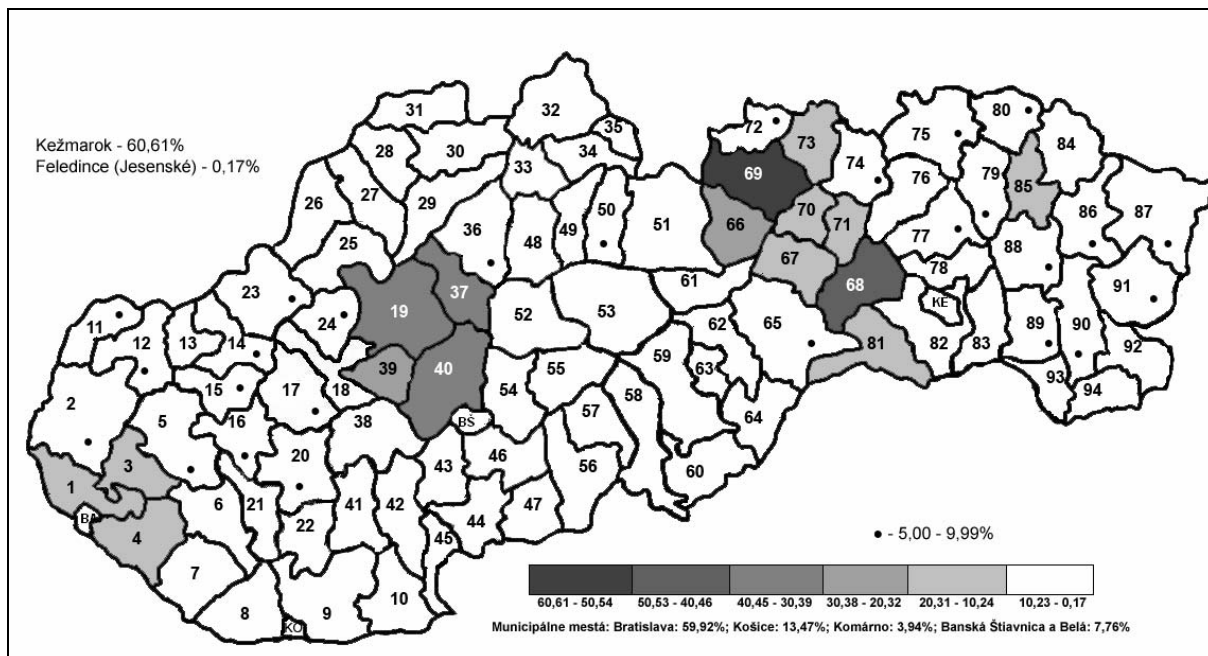
³⁰⁶ Soznam miest..., ref. 9, s. 56–57.

³⁰⁷ Porovnaj výsledky publikované : Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 41–42.

Kartogram č. 28 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880³⁰⁸

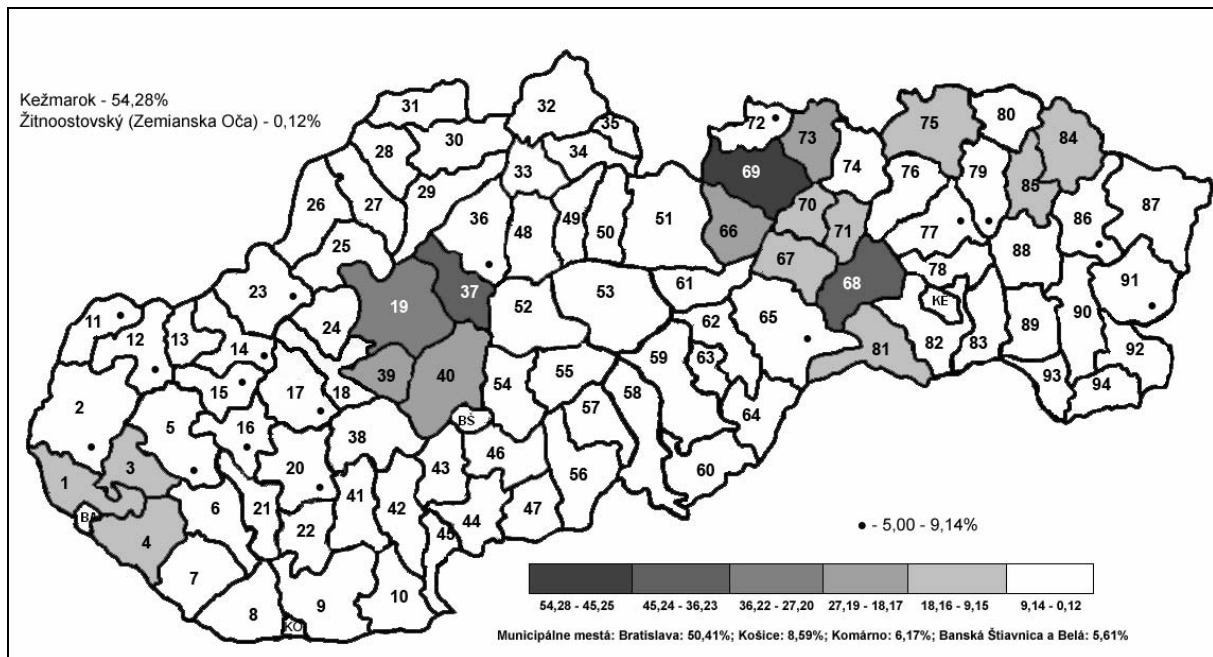
Kartogram č. 29 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890³⁰⁹

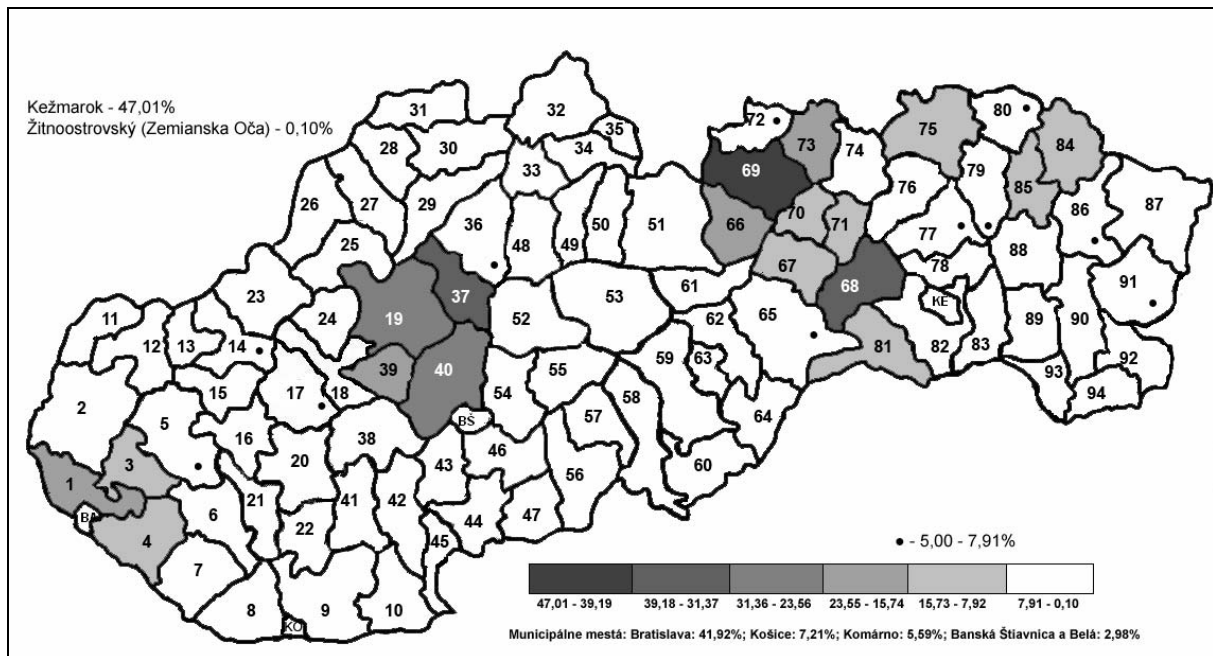
³⁰⁸ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1880 II., ref. 10.

³⁰⁹ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Helyszégnévtára 1892, ref. 10.

Kartogram č. 30 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900³¹⁰

Kartogram č. 31 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910³¹¹

Centrom kremnickej oblasti bola Kremnica. V roku 1919 bolo v tomto meste prítomných necelých 17% osôb s nemeckou národnosťou.³¹² K tejto oblasti patrili aj obce Blaufus

³¹⁰ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1900, ref. 10.

³¹¹ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref. 10.

³¹² Soznam miest..., ref. 9, s. 108.

(Krahule), Koprnica (Kopernica), Konošov (Kunešov), Lúčky, Piarg (Kremnické Bane), Píla Tekovská (Píla), Nová Lehôta (Nová Lehota) a Janova Lehota, v ktorých sa v roku 1919 celkovo podieľalo nemecké obyvateľstvo až 79%.³¹³

Južný Turiec bol osídlený nemecky hovoriacim obyvateľstvom najmä v oblasti Horného a Dolného Turčeka, ktorými sa tak južný Turiec prakticky spájal s Kremnickou oblasťou. Tieto obce, ktoré spoločne s Briešťou (Brieštie), Hadvigou (súčasť Brieštia), Hornou Štubňou, Sklenným (Sklené) a Vrúckom patrili k Štubňanskému okresu (Turčianske Teplice). V roku 1919 spoločne vykazovali skoro 96% osôb nemeckej národnosti.

Spiš bol doménou nemeckého obyvateľstva od stredoveku. V roku 1880 sa na Spiši podiel osôb s nemeckou materčinou pohyboval na úrovni takmer 29%. Tento vysoký podiel si napriek poklesu v nasledujúcich rokoch nemecké obyvateľstvo udržalo. V čase posledného uhorského sčítania bolo nemecké obyvateľstvo zastúpené viac ako 23%, čo sa napokon aj potvrdilo pri mimoriadnom sčítaní v roku 1919. Prepočtom na jednotlivé okresy sa jednoznačne ukázal najväčšou nemeckou baštou Kežmarský okres, v ktorom sa nachádzala skupina sídiel so silnou nemeckou väčšinou. Boli to Bušovce s takmer 79%, Fol'vark (Stráne pod Tatrami) s 83,5%, Holumnica s vyše 86%, Huncovce, kde sa podiel sledovanej skupiny osôb pohyboval na úrovni viac než 70%. V Starej Lesnej predstavovali viac ako 90% väčšinu, v Lomnici cez 71%. V Majerke (Ihľany) tvorili vyše 80% obyvateľov a v Maldure (Podhorany) cez 90%. K sídlam s najväčším podielom nemeckého obyvateľstva ešte patrili Žakovce (95%) a Výborná (81%).³¹⁴ Aj mesto Kežmarok vykazovalo nadpolovičnú väčšinu nemeckého obyvateľstva. Kým v roku 1880 boli osoby hovoriace nemčinou v tomto meste zastúpené 72%,³¹⁵ tak do roku 1919 tento podiel poklesol na niečo viac ako 57,5%.³¹⁶ Treba však povedať, že pokles bol len vyjadrením celkového znižovania podielu osôb s nemeckou materčinou. Potvrdilo sa to aj sčítaním ľudu v roku 1921. Podiel nemeckej národnosti v meste Kežmarok poklesol na necelých 38% a v tomto období tak nadobudla prevahu československá, resp. slovenská národnosť.³¹⁷

Vyšší podiel nemeckého obyvateľstva vykazovali v roku 1919 aj viaceré obce Spišskosobotského okresu (Poprad). Išlo hlavne o Poprad a jeho blízke okolie.

Osoby nemeckej národnosti boli silnejšie zastúpené aj v Gelnickom okrese, kde predstavovali v roku 1919 vyše 34% podiel. V tejto oblasti s baníckou tradíciou sa nachádzalo niekoľko skoro „čisto“ nemeckých sídiel. Patrili k nim Mníšek a Švedlár s takmer 92%. Výraznú väčšinu vykazovala aj Smolnícka Huta s vyše 85,5% a sídlo niekdajšej banskej komory Smolník s viac ako 71%.³¹⁸ Samotná Gelnica v čase mimoriadneho sčítania zaznamenala takmer 64% prítomného obyvateľstva nemeckej národnosti.³¹⁹ Podobne ako to bolo v Kežmarku, aj v tomto sídle podiel sledovanej skupiny obyvateľstva od roku 1880 klesal. Kým v roku 1880 mala Gelnica vyše 71% zastúpenie nemeckého obyvateľstva³²⁰, v roku 1921 pokleslo na menej ako 58,5%.³²¹

³¹³ Tamže, s. 102–104.

³¹⁴ Soznam miest..., ref. 9, s. 78–79.

³¹⁵ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 269.

³¹⁶ Soznam miest..., ref. 9, s. 85.

³¹⁷ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 103.

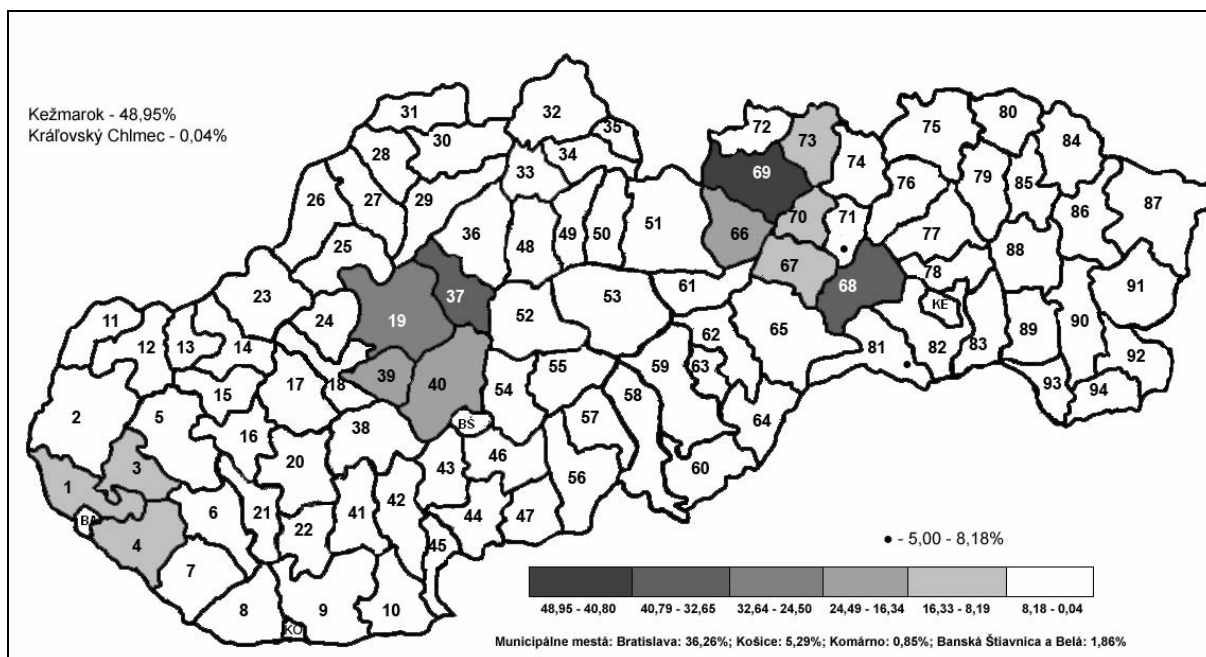
³¹⁸ Soznam miest..., ref. 9, s. 71.

³¹⁹ Tamže, s. 85.

³²⁰ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 269.

³²¹ Štatistický lexikón III., ref. 190, s. 124.

Kartogram č. 32 : Podiel obyvateľov s nemeckou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919³²²

Výraznejší nemecký jazykový ostrov existoval aj v priestore severného Gemera. Bývalé banícke mesto, mesto so zriadeným magistrátom Dobšiná, predstavovalo v prevažne slovenskom priestore osobitý nemecký jazykový ostrov. V roku 1880 bol podiel nemecky hovoriaceho obyvateľstva na úrovni viac ako 66%.³²³ Postupne však aj tu ich podiel klesal v prospech osôb s maďarským jazykom. Pri sčítaní ľudu v roku 1900 participovali Nemci na celkovom počte obyvateľstva Dobšinej 54,5%. Osôb s maďarskou materčinou bolo v tomto období 29,5%.³²⁴ No v roku 1919 už prevýšil podiel maďarsky hovoriacich osôb s takmer 35,5% nemecké obyvateľstvo.³²⁵ Vyššie sme už spomenuli sťažnosť Dobšinského mešťanostu ohľadom zapisovania národností, kde kritizoval spôsob akým sa hlásila veľká časť obyvateľstva Dobšinej k maďarskej národnosti.³²⁶ Jeho slová sa čiastočne aj potvrdili výsledkami sčítaní ľudu v roku 1921. Vtedy vykazovala Dobšiná vyše 37,5% Nemcov a len o niečo viac ako 7,5% Maďarov.³²⁷ Tento výsledok je do značnej miery porovnateľný s výsledkom z roku 1880, kedy sa podiel osôb hlásiacich k maďarskej materčine pohyboval v tomto meste na úrovni necelých 6,5%.³²⁸

Nemecké obyvateľstvo bolo popri týchto väčších celkoch roztrúsené vo viacerých častiach Slovenska. Poukazujú na to výsledky jednotlivých sčítaní. Väčšia koncentrácia tohto obyvateľstva spôsobila, že sa celé stáročia udržalo a nebolo vplyvom prostredia silnejšie asimilované.

³²² Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

³²³ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 101.

³²⁴ Népszámlálás 1900, ref. 10, s. 235.

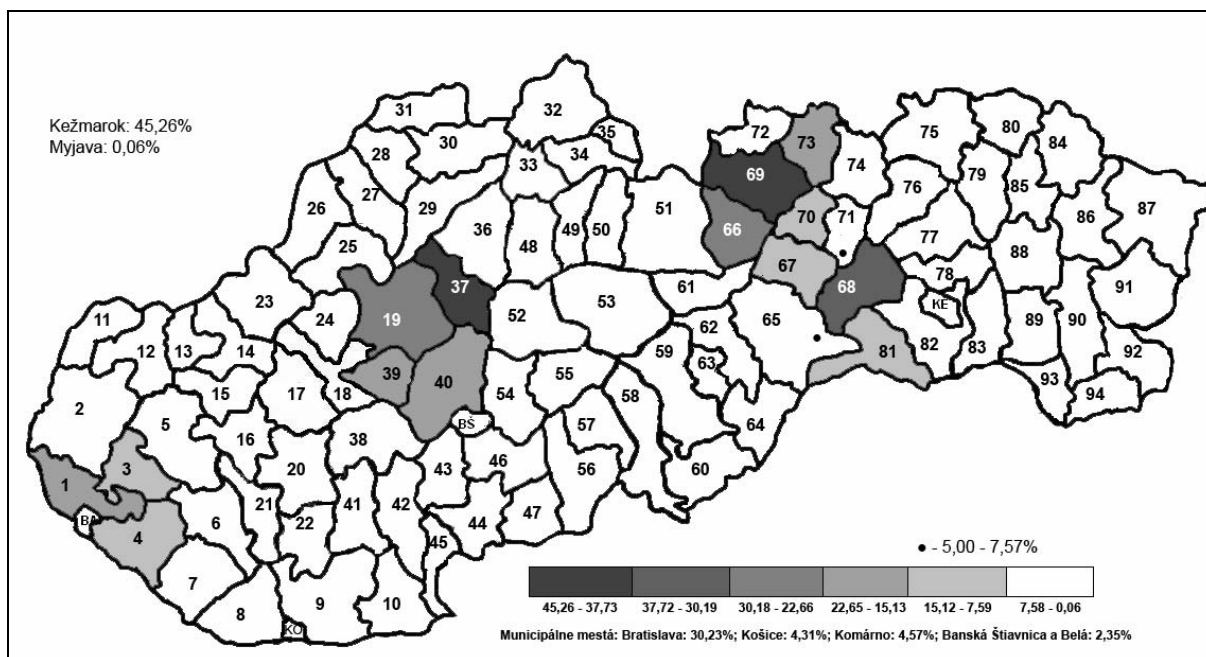
³²⁵ Soznam miest..., ref. 9, s. 24.

³²⁶ ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Dobšiná, krab. administratívne 1919, sign. č. 894/B 1919.

³²⁷ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 113.

³²⁸ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 101.

Kartogram č. 33 : Podiel obyvateľov s nemeckou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921³²⁹

III.6.4 Rusínske obyvateľstvo

Rusínske obyvateľstvo bolo koncentrované hlavne na severovýchodnom Slovensku. Zachovávalo si na Slovensku približne 3% podiel, a to už od roku 1880. Počet Rusínov však celkovo v tomto období stagnoval. Vidieť to najmä na výsledkoch sčítaní ľudu v rokoch 1890 a 1900.

V roku 1919 už bola zisťovaná rusínska národnosť. Alexej Petrov vo svojej štúdií v súvislosti s uverejnením výsledkov mimoriadneho sčítania z roku 1919 vyslovil práve na margo takto definovanej národnosti viaceré pochybnosti. Tvrdil, že správne by sa malo hovoriť o ruskej národnosti.³³⁰ Analýzou výsledkov dotýkajúcich sa východných žúp, najmä Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej dospel k záveru, že sa podiel ruskej národnosti v týchto častiach silno zmenšil a nebol správne zistený. Svoje tvrdenia opieral o porovnanie výsledkov sčítaní ľudu z roku 1900 a 1910. Podľa jeho výskumu za posledných 130 rokov, od zostavenia Tereziánskeho lexikónu sídiel z roku 1773, ostali slovensko-ruské etnické hranice nezmenené. Tým dal jasne najavo svoj nesúhlas s výsledkami publikovanými v *Sozname miest*. Zároveň vyslovil presvedčenie, že výsledky pravidelného sčítania z roku 1921 budú presnejšie.³³¹

V roku 1921 sa rusínska národnosť priamo nezisťovala. Definovaná bola skupina ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti ako celok, kým v roku 1919 sa napríklad ruská národnosť zapisovala do skupiny „iná národnosť“. Ak však vezmeme do úvahy takto definovanú národnosť a porovnáme s výsledkami sčítania obyvateľstva z roku 1910, kedy sa osoby s rusínskou materinskou rečou podieľali viac ako 3%, tak tento podiel bol v roku 1921 nižší. Pre rusínsku stranu znamenali tieto výsledky sklamanie. Sčítanie z roku

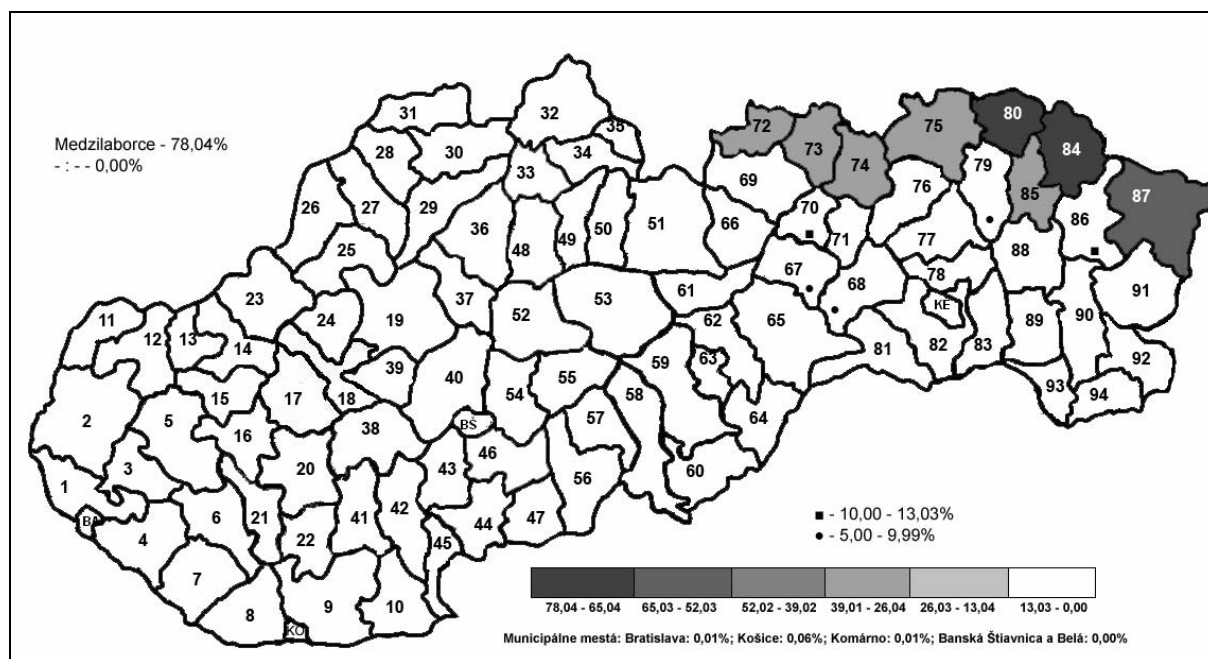
³²⁹ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

³³⁰ PETROV, Alexej: K otázke ..., ref. 5, s. 115 a n.

³³¹ Tamže, s. 240–243.

1921 označili za nesprávne a obvinili slovenskú stranu z dezorientácie a nátlaku.³³² Zachovala sa napríklad sťažnosť Ústrednej Ruskej národnej Rady v Užhorode, týkajúca sa letáku Zemplínskeho župana Michala Slávika.³³³ Ten 4. februára 1921 zverejnil leták, v ktorom reagoval na ruskú propagandu hlásajúcu, aby sa všetci gréckokatolícki veriaci hlásili za Rusínov. Doslova vo svojom letáku uviedol: „...nie je pravda, že by každý gréckokatolík bol Rusom, tým menej Rusinom, lebo nemôže byť Rusom ten, kto nevie rusky, a kto práve tak rozpráva /hutorí/ slovensky, ako jeho sused rímskokatolík, kalvín lebo evanjelik...Je pravda, že majú inú vieru, vieru gréckokatolícku, ktorú prezývajú ruskou vierou, ale preto oni nezostanú a nie sú Rusmi, práve nie tak ako rímskokatolícki Slováci, kalvínsky alebo evanjelický Slováci nie sú Maďarmi alebo Nemcami. Každý z nás zadržme si a zahlásme svoju vieru ale všetci slovensky hovoriaci Zemplínčania hlásme sa smelo a hrdo za Slovákov.“ M. Slávik upozornil na jeden fakt, ktorý sa v tej dobe často objavoval. Tým bolo stotožňovanie vierovyznania s národnosťou. Toto stotožňovanie malo dlhšiu tradíciu. Český etnograf Jan Húsek, ktorý podrobne preskúmal a vyznačil slovensko-rusínske pomedzie na severovýchodnom Slovensku svojim výskumom potvrdil, že neplatilo úplne. J. Húsek potvrdil, že gréckokatolícke náboženstvo nemožno spájať len s Rusínmi a rímskokatolícke zase iba so Slovákami.³³⁴ Stotožňovanie napokon vyústilo do automatického gréckokatolíck, ale aj pravoslávny = Rusín. V praxi to potom znamenalo, že rusínska propaganda považovala územie až po Poprad za rusínske.³³⁵

Kartogram č. 34 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880³³⁶

Už výsledky z roku 1910 však jasne ukázali, že nemožno považovať za znak rusínskej etnicity gréckokatolícke vierovyznanie. Z celkového počtu osôb hlásiacich sa k východnému

³³² ŠVORC, Peter: Krajinská hranica ..., ref. 6, s. 191–192.

³³³ SNA, f. MPS, krab. č. 37, sign. č. 2222/1921 prez.

³³⁴ HÚSEK, Jan: Národopisná hranice..., ref. 2, s. 87 a n., 345 a n.

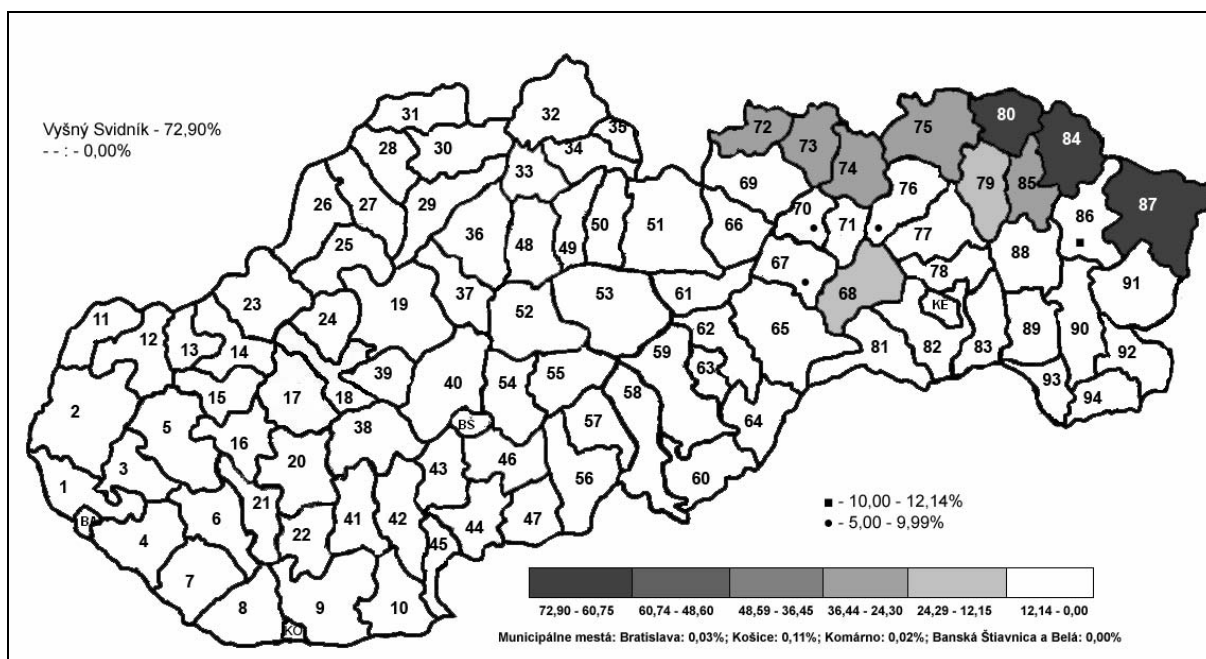
³³⁵ LETZ, Róbert: Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918 – 1950. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. s. 104.

³³⁶ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1880 II., ref. 10.

katolíckemu rítu bola len asi polovica s rusínskym materinským jazykom.³³⁷

Výsledky mimoriadneho sčítania teda boli pre rusínsku politickú reprezentáciu veľkým sklamaním. Považovali ich za dôsledok nátlaku zo strany sčítacích komisárov. Koncom augusta a začiatkom septembra vyjadrili svoju nespokojnosť s cenzom na niekoľkých ľudových zhromaždeniach v Humennom, Medzilaborciach, Prešove a Michalovciach.³³⁸

Kartogram č. 35 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890³³⁹

Z pohľadu jednotlivých oblastí boli Rusíni už od roku 1880 najkoncentrovanejší v neskorších okresoch Vyšný Svidník (Šariš), Medzilaborce a Snina, ktoré už patrili do Zemplínskej župy. V čase sčítania ľudu v roku 1880 bolo na území neskoršieho Zemplínu necelých 13% osôb s rusínskym materinským jazykom. Tento podiel sa v roku 1910 zvýšil na viac ako 16,5%. V čase mimoriadneho sčítania v roku 1919 podiel Rusínov na Zemplíne predstavoval už takmer 18,5%.³⁴⁰ S rozdielne definovanou národnosťou v roku 1921 stúpol podiel ruskej, veľkoruskej, karpatoruskej a ukrajinskej národnosti v Zemplínskej župe na 19%.

V okrese Medzilaborce bolo v čase mimoriadneho cenzu prítomných približne 55% Rusínov. Zo 48 obcí tohto okresu bolo 30 s nadpolovičnou väčšinou sledovaného obyvateľstva a obec Malé Stažkovce (Stažkovce) mala presne 50% Rusínov a 50% obyvateľov československej národnosti.³⁴¹ V čase cenzu v roku 1921 bola až v 45 obciach prítomná nadpolovičná väčšina osôb hlásiacich sa k skupine ruskej, veľkoruskej, karpatoruskej a ukrajinskej národnosti. Iba v troch obciach, Hrabovec (časť Turany nad Ondavou), Hrubov a Ruská Kajňa, mala výraznú prevahu československá národnosť. V Hrubove dokonca nebola prítomná žiadna osoba sledovanej národnosti.³⁴²

³³⁷ Bližšie pozri KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni na Slovensku..., ref. 118, s. 290 a n.

³³⁸ Tamže, s. 298.

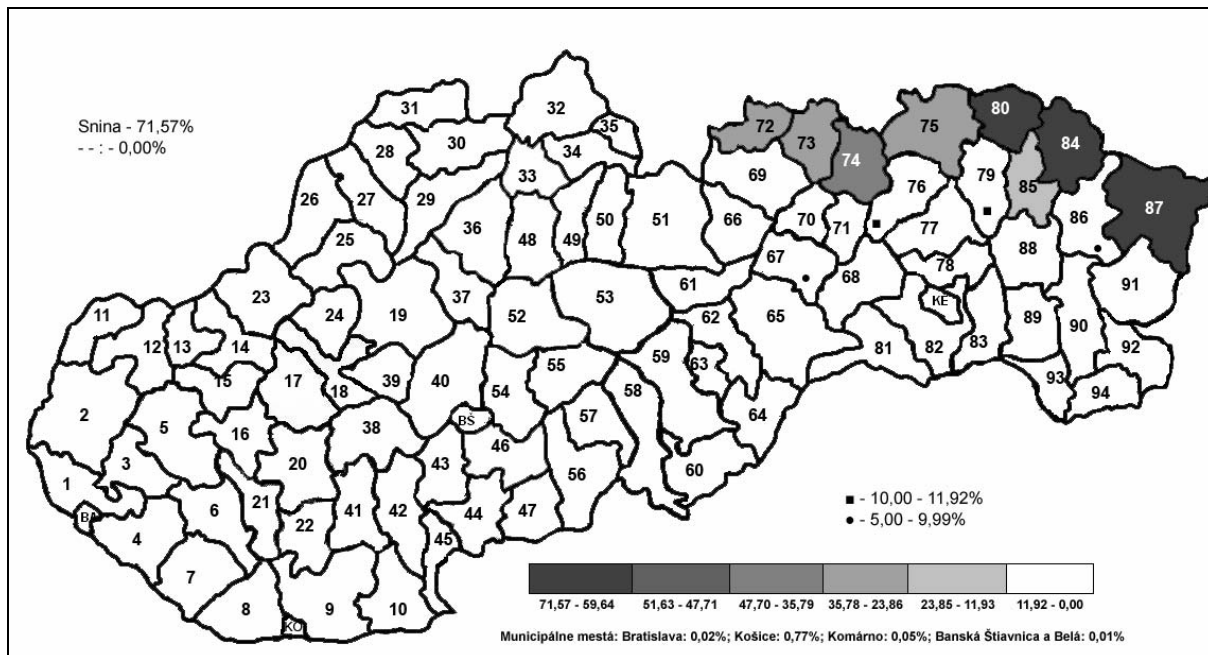
³³⁹ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Helységnévtára 1892, ref. 10.

³⁴⁰ V uvedených prepočtoch nebolo započítaných 32 obcí, ktoré patrili pod správu Podkarpatskej Rusi.

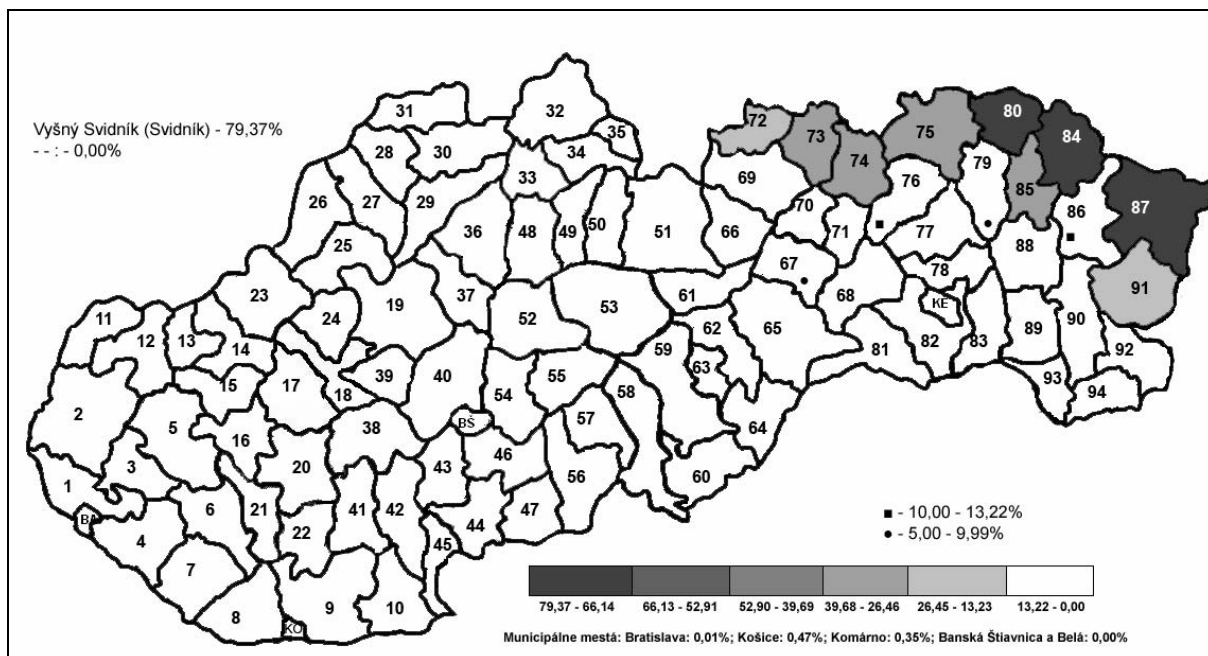
³⁴¹ Soznam miest..., ref. 9, s. 137–138.

³⁴² Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 135–136.

Kartogram č. 36 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900³⁴³

Kartogram č. 37 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910³⁴⁴

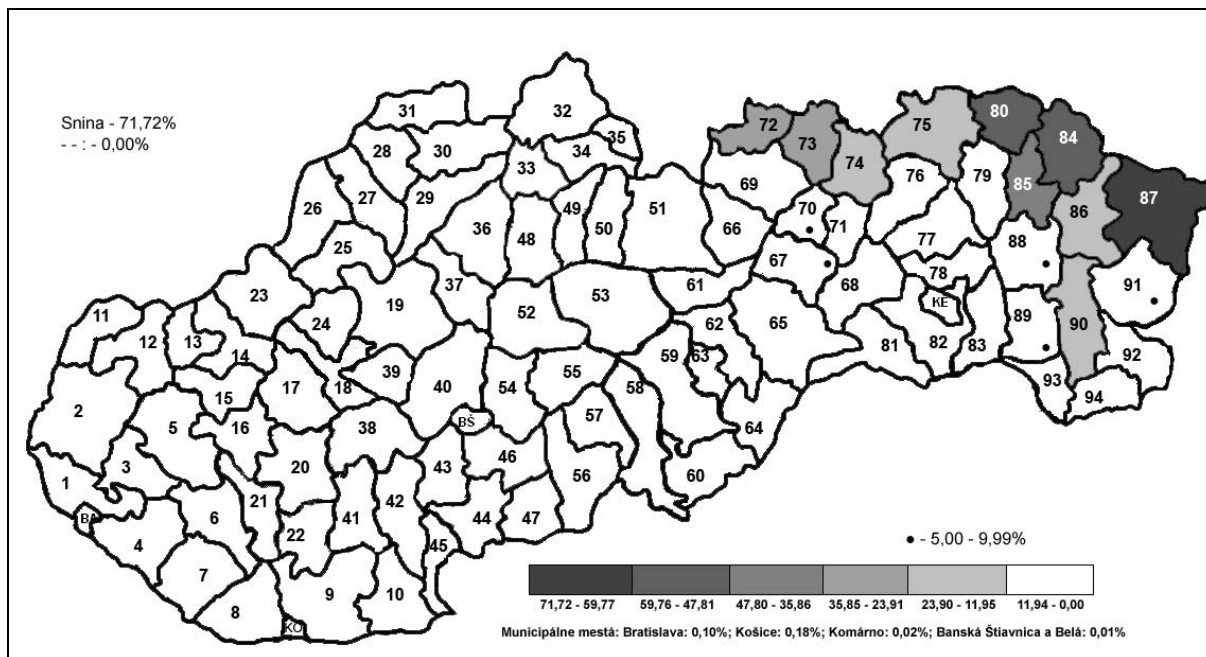
Sninský okres predstavoval v roku 1919 s takmer 72% okres s najvyšším podielom rusínskeho obyvateľstva. Čisto rusínske obce v tomto okrese vytvorili väčší ostrov – Inovec,

³⁴³ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1900, ref. 10.

³⁴⁴ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref.9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref. 10.

Jalová, Klenová, Šmigovce (Šmigovec) a Ruská Volová, severnejšie Kolbasov.³⁴⁵ V roku 1921 sa podiel novodefinovanej národnosti v tomto okrese pohyboval na úrovni vyše 68%, teda poklesol.³⁴⁶ V spomenutých obciach sa potvrdila silná prevaha ruskej, veľkoruskej, karpatoruskej a ukrajinskej národnosti, napriek tomu, že spomenuté obce už neboli výlučne rusínske.³⁴⁷

Kartogram č. 38 : Podiel obyvateľov s rusínskou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919³⁴⁸

Vyšný Svidník patril k Šarišskej župe a spoločne s okresmi Bardejov a Lipiany vykazoval v roku 1919 takmer 22% podiel Rusínov.³⁴⁹ Tento podiel sa v roku 1921 pri rozdielne definovanej skupine pohyboval na úrovni takmer 28%.³⁵⁰

Vyšší počet rusínskeho obyvateľstva registroval aj Spiš, najmä okresy Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa. Od roku 1880 prestavovali v týchto okresoch viac ako 31% prítomných obyvateľov a tento podiel sa v podstate do roku 1910 udržal. V roku 1919 sa k rusínskej národnosti prihlásilo takmer 32% prítomných obyvateľov spomenutých okresov. Výsledky riadneho cenzu z roku 1921 však už vykazovali len necelých 18,5% osôb hlásiacich sa k ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti. Pokles možno na základe predchádzajúcich výsledkov bližšie odôvodniť prechodom časti rusínskeho obyvateľstva z roku 1919 k československej národnosti v roku 1921, a to v prípade oboch okresov. Ako upozornil J. Húsek, národné povedomie Rusínov bolo veľmi nízke, čo spôsobovalo aj rozdielne výsledky v úradných štatistikách.³⁵¹

Pri popise československej národnosti na základe výsledkov mimoriadneho cenzu z roku 1919 a riadneho z roku 1921 sme spomenuli nápadný pokles počtu osôb československej národnosti práve v oblasti severovýchodného Slovenska. Týkalo sa to hlavne okresu Me-

³⁴⁵ Soznam miest..., ref. 9, s. 143–145.

³⁴⁶ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 37 a 71.

³⁴⁷ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 147–148.

³⁴⁸ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167.

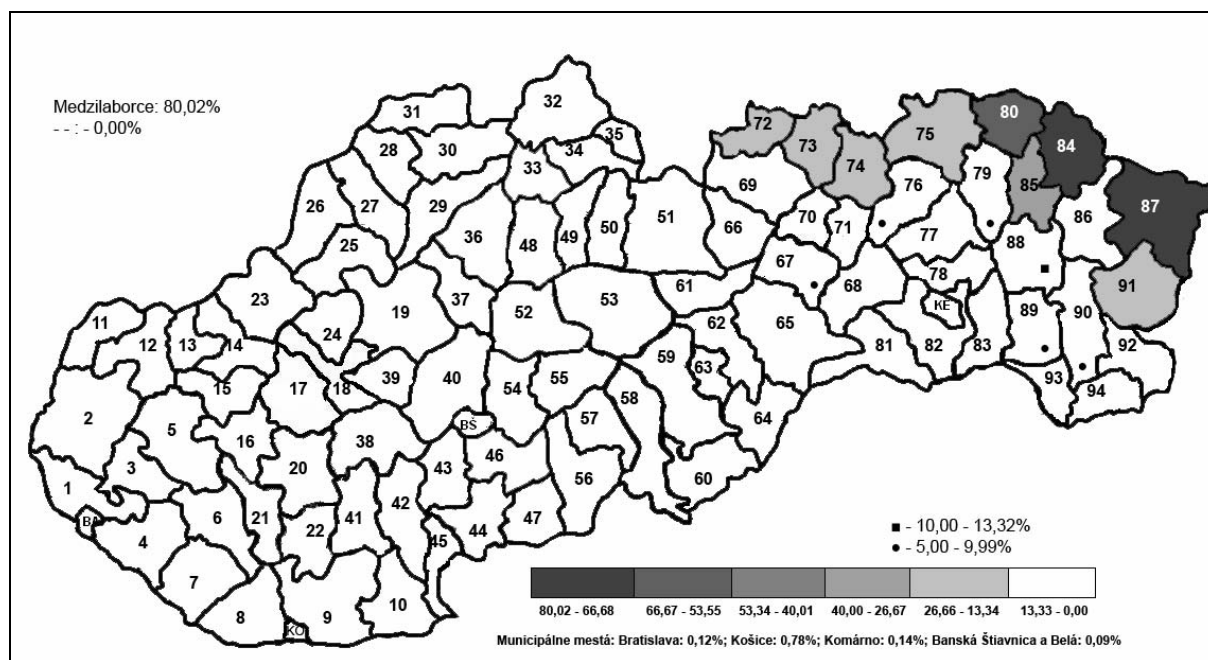
³⁴⁹ Tamže, s. 163 – 164.

³⁵⁰ ČSS zv.9, ref. 10, s. 37 a 71.

³⁵¹ HÚSEK, Jan: Národopisná hranice..., ref. 2, s. 345.

dzilaborce, kde poklesol podiel „Čechoslovákov“ z vyše 35,5% na menej ako 9%. Tento podiel poklesol výrazne v prospech ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti. Ako uviedol J. Húsek, vplyvom politického pôsobenia niekoľkých jednotlivcov v tomto okrese silno stúplo rusínske povedomie, čo sa aj odrazilo na celkových výsledkoch sčítania v roku 1921.³⁵² Na základe toho možno konštatovať, že v čase mimoriadneho cenzu ešte v tomto priestore nebola úplne vyjasnená otázka príslušnosti obyvateľstva k rusínskej národnosti. Národné povedomie, o ktorom písal J. Húsek, teda pravdepodobne silno ovplyvňovalo v roku 1919 celkové výsledky za rusínsku národnosť. Popritom zrejme pôsobila aj skutočnosť, že v tomto roku bola ruská národnosť zapisovaná k iným národnostiam, kým v roku 1921 sa zadefinovalo širšie chápanie rusínskeho obyvateľstva.

Kartogram č. 39 : Podiel obyvateľov s veľkoruskou, ukrajinskou a karpatoruskou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921³⁵³

III.6.5 Iná a židovská národnosť

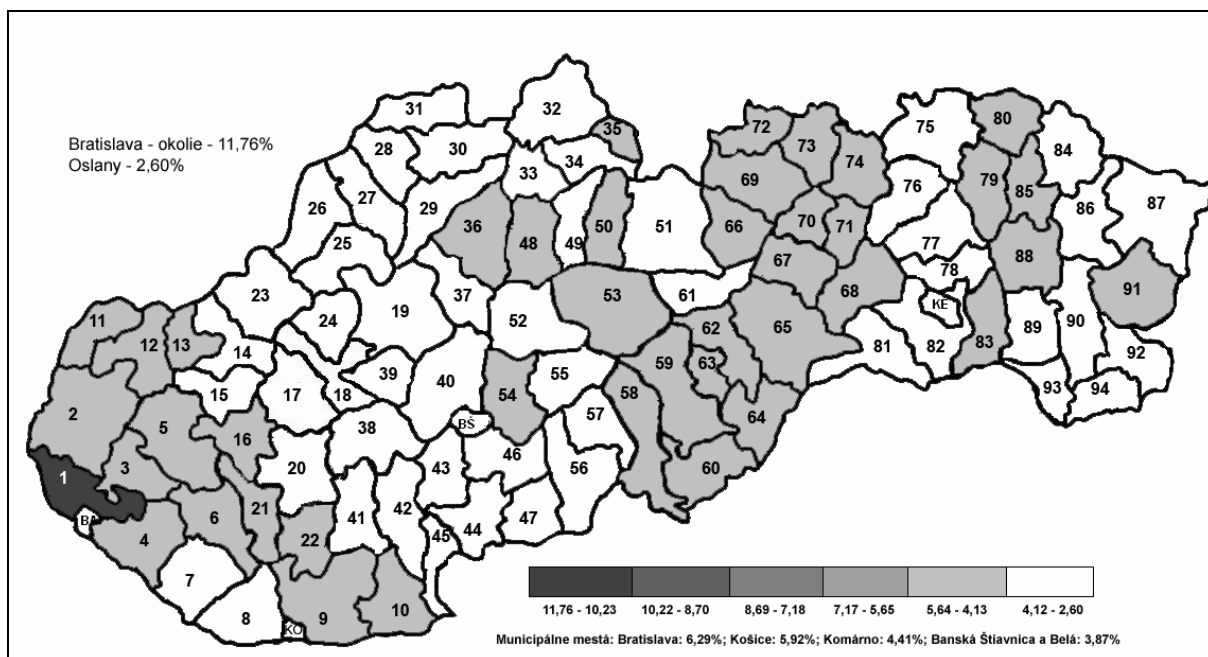
V skupine „iná národnosť“ sa v roku 1919 zapisovali všetky národnosti, ktoré neboli definované ako „zvláštne“. Podľa definície slobodnej voľby národnosti si v tejto skupine mohli osoby uviesť inú národnosť, ako boli štyri „zvláštne“. Ako príklad uviedla inštrukcia viacero už spomínaných národností.³⁵⁴ Predchádzajúce uhorské sčítania, ale aj nasledujúce československé z roku 1921 diferencovali etnicitu obyvateľstva do viacerých skupín podľa materinskej reči, resp. v roku 1921 podľa národností. Tie sme však s ohľadom na publikované výsledky mimoriadneho sčítania kvôli porovnaniu zarátali do poslednej skupiny „iná národnosť“.

³⁵² Tamže, s. 383.

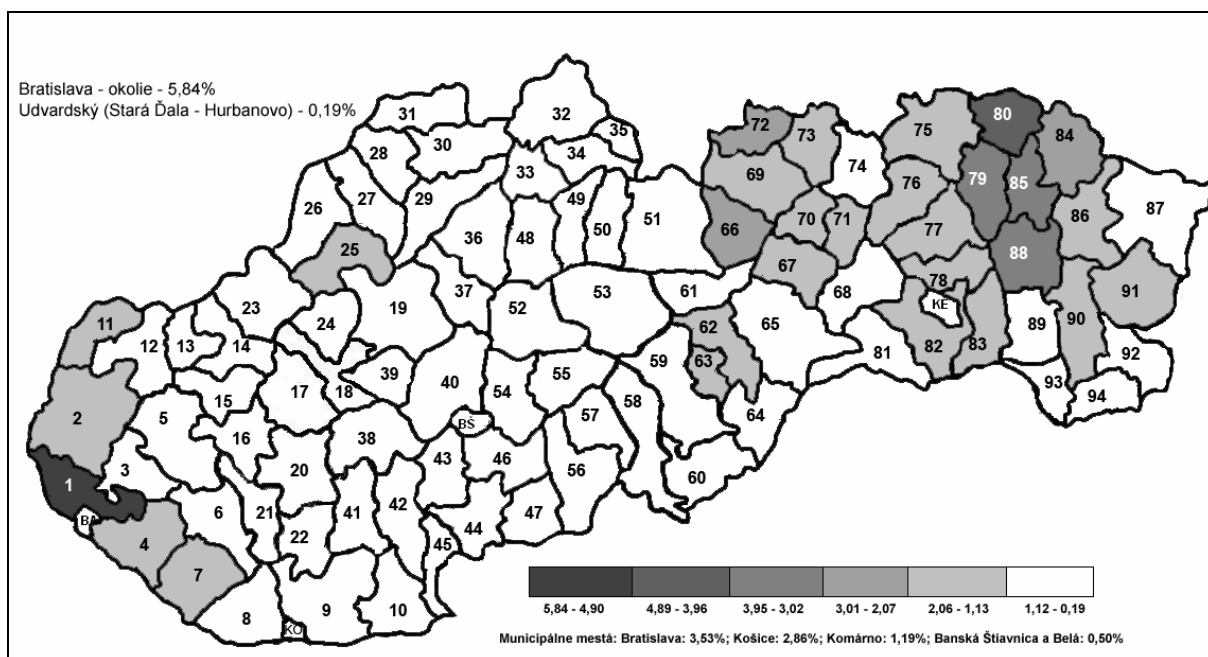
³⁵³ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

³⁵⁴ Pozri na s. 64.

Kartogram č. 40 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880³⁵⁵

Kartogram č. 41 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890³⁵⁶

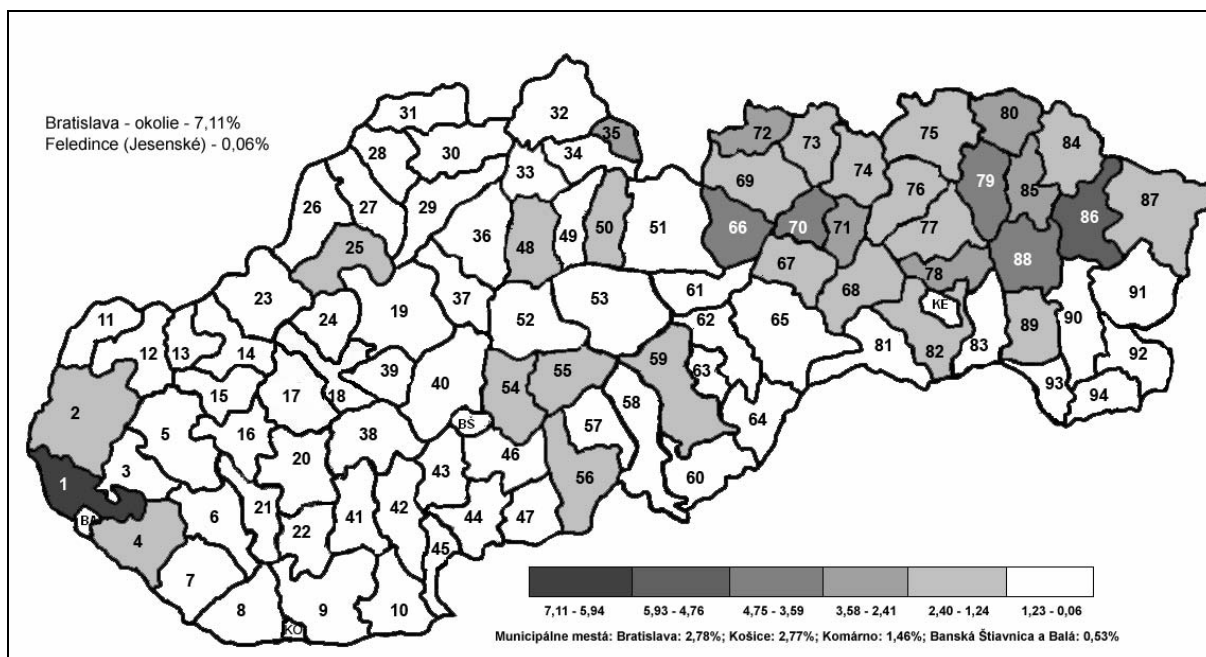
Pri pohľade na jednotlivé kartogramy vidieť, že až do roku 1910 vykazovali istú zrodu. Kým v oblasti východného Slovenska nebolo bližšie charakterizované obyvateľstvo ani v uhorských úradných štatistikách, na západnom Slovensku je možné vyšší počet obyvateľstva charakterizovať a diferencovať. V prípade neskoršieho Bratislavského okresu patrilo me-

³⁵⁵ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1880 II., ref. 10.

³⁵⁶ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Helységnévtára 1892, ref. 10.

dzi početnejšiu skupinu chorvátske obyvateľstvo. To napríklad v roku 1880 tvorilo takmer 68,5% väčšinu v Devínskej Novej Vsi a viac ako 63% väčšinu v Chorvátskom Grobe. Vysoký podiel registrovala aj Dúbravka s takmer 27%.³⁵⁷ Ešte v čase sčítania v roku 1910 si v Chorvátskom Grobe Chorváti udržali približne 29% podiel. V tomto období už však väčšinu tvorili osoby so slovenským materinským jazykom, ktoré boli zastúpene takmer 60,5%.

Kartogram č. 42 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900³⁵⁸

V Dúbravke sa v roku 1910 celkovo prihlásili iba tri osoby s chorvátskym materinským jazykom, takže v tomto priestore chorvátske obyvateľstvo úplne vymizlo. V roku 1910 však vykázali Chorváti viac než 41% podiel v Devínskej Novej Vsi. Osoby so slovenským jazykom v Devínskej Novej Vsi tvorili v tomto období približne 32,5% z celkového prítomného obyvateľstva spomenutej obce.³⁵⁹

Ak sa bližšie pozrieme na výsledky mimoriadneho cenzu z roku 1919, tak zistíme, že spomínané obce, ktoré v predchádzajúcom období vykazovali vyššie počty chorvátskeho obyvateľstva, boli v čase cenzov z roku 1919 a 1921 v drvivej väčšine československé.³⁶⁰ Jediné Devínska Nová Ves vykázala viac ako 3,5% skupinu osôb inej národnosti.

V prípade mimoriadneho cenzu sa do skupiny „iná národnosť“ hlásilo najviac obyvateľov na východnom Slovensku.

Najproblematickejšie je z pohľadu tejto poslednej skupiny, ale prakticky aj z pohľadu celého sčítania z roku 1919 zistiť podiel osôb židovskej národnosti. Spomenuli sme už, že v inštrukcii pre sčítacích komisárov sa nehovorilo o židovskej národnosti a nebola vôbec definovaná ani v sčítacom hárku. Osoby, ktoré sa cítili z pohľadu národnosti Židmi, si túto národnosť mohli zapísať do poslednej skupiny – „iná národnosť“. Práve veľká časť osôb, ktoré sa napokon aj v roku 1921 hlásili k židovskej národnosti, s najväčšou pravdepodobnosťou vo výsledkoch mimoriadneho cenzu figurovala v skupine „iná národnosť“. Takto to vidieť napri-

³⁵⁷ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 210.

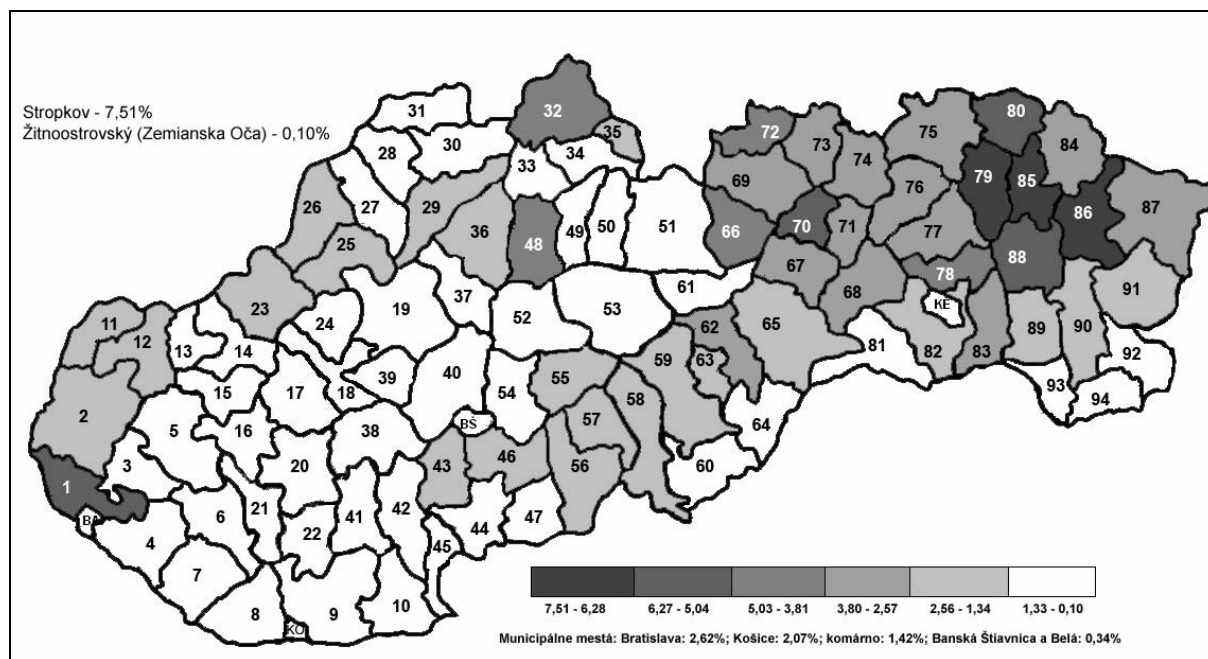
³⁵⁸ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1900, ref. 10.

³⁵⁹ Népszámlálás 1910, ref. 10, s. 150–151.

³⁶⁰ Soznam miest..., ref. 9, s. 5.

klad v okrese Stropkov, kde sa v roku 1919 prihlásilo k tejto poslednej skupine necelých 2 000 osôb.³⁶¹ V roku 1921 však vyše 1 400 osôb patrilo k osobám židovskej národnosti.³⁶² Podobne z pohľadu neskoršieho sčítania ľudu do tejto skupiny pravdepodobne boli prihlásené v Stropkovskom okrese aj osoby s ruskou národnosťou.

Kartogram č. 43 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910³⁶³

Pri porovnaní cenzov z roku 1919 a 1921 vidieť celkovo najväčšie rozdiely práve v skupine „iná národnosť“ a „maďarská národnosť“. Antonín Boháč tento rozdiel videl hlavne v skutočnosti, že viacero osôb izraelského vyznania, ktoré sa hlásilo v roku 1919 k maďarskej národnosti, prešlo v roku 1921 k samostatne definovanej židovskej národnosti.³⁶⁴ Ide o logický záver, ktorý možno doložiť viacerými štatistickými údajmi. Ako sme už spomenuli, v Košiciach poklesol počet prítomných osôb maďarskej národnosti o takmer 6 000. Časť osôb tejto skupiny sa v roku 1921 prihlásili akiste aj k československej národnosti. V roku 1921 však v Košiciach v skupine židovskej národnosti figurovalo vyše 5 600 osôb. Skupina „iná národnosť“ v tomto meste v roku 1919 predstavovala niečo cez 3 400 osôb a podiel nemeckej národnosti do roku 1921 poklesol len o 200 osôb. Vysoký pokles osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti tak celkom jasne ukazuje, že časť tohto úbytku predstavoval prechod k židovskej národnosti, definovanej a vykazovanej samostatne v prípade sčítania ľudu v roku 1921.³⁶⁵

Ešte výraznejšie to možno sledovať v prípade Prešovského okresu, kedy sa v roku 1919 počet obyvateľov maďarskej národnosti pohyboval nad hranicou 4 000 osôb a v skupine

³⁶¹ Soznam miest..., ref. 9, s. 166.

³⁶² ČSS zv. 9, ref. 10, s. 37.

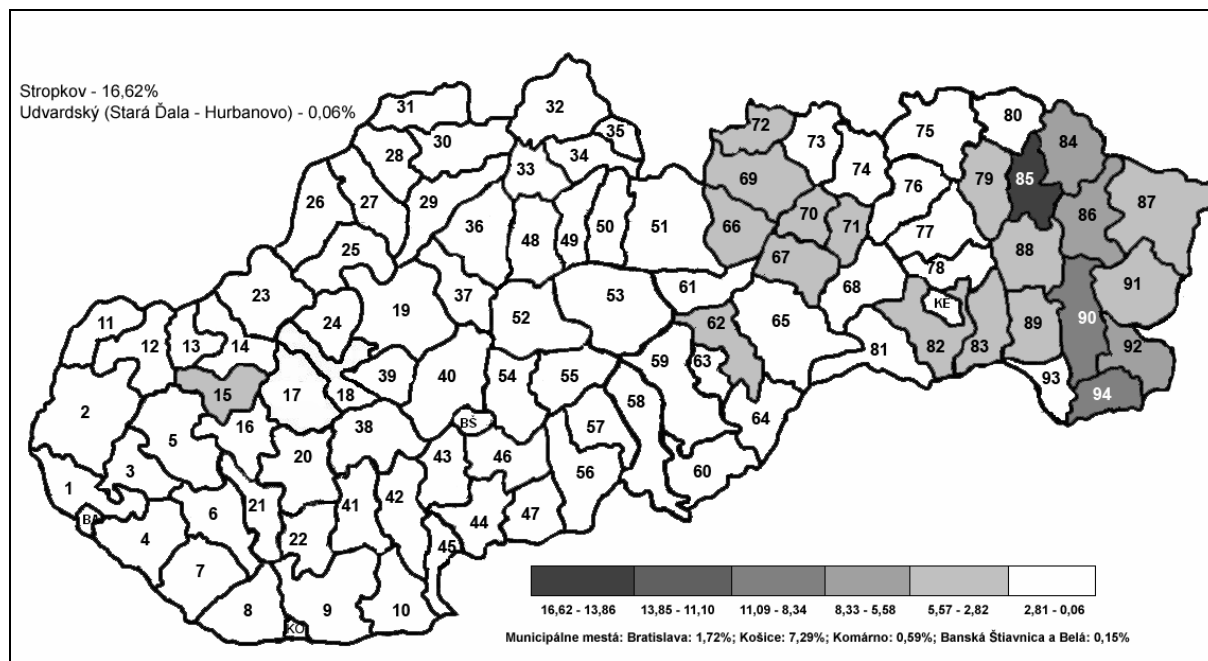
³⁶³ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167 a Népszámlálás 1910, ref. 10.

³⁶⁴ BOHÁČ, Antonín: Sčítání lidu..., ref. 7, s. 77*. Hlásenie sa židovského obyvateľstva k maďarskému obyvateľstvu spomína aj Ješajahu Andrej Jelínek: JELÍNEK, A. Ješajahu: Kde ste boli Židia z Oberlandu? Poznámky o identite Židov na Slovensku. In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. I. časť. Bratislava : Judaica Slovaca, 1999, s. 66. Tiež v práci: JELÍNEK, A. Ješajahu: Hľadanie identity: slovenské Židovstvo a nacionalizmus (1918 – 1938). In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. I. časť. Bratislava : Judaica Slovaca, 1999, s. 79.

³⁶⁵ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37 a 79–81.

„iná národnosť“ bolo v tomto roku len niečo cez 600 ľudí. V roku 1921 sa znížil počet osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti o vyše 1 800 osôb a samostatne vykazovaná skupina obyvateľov židovskej národnosti predstavovala súbor takmer 2 500 osôb. Podobne aj v okrese Nové Zámky.³⁶⁶ Samozrejme istý vplyv na tieto výsledky mali aj migračné pohyby.

Kartogram č. 44 : Podiel obyvateľov s inou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919³⁶⁷

Vyšší počet osôb židovskej národnosti sa podľa výsledkov z roku 1921 sústredil vo väčších sídlach. Napríklad v Dunajskej Strede tvorili v roku 1921 až 25% prítomného obyvateľstva.³⁶⁸ Naproti tomu v čase mimoriadneho cenzu vykazovali osoby maďarskej národnosti v obci Dunajská Streda vyše 93%. V Topoľčanoch tvorili osoby židovskej národnosti viac ako 19%.³⁶⁹ Vzhľadom k národnostnej štruktúre Topoľčan z roku 1919 došlo k zmene národnosti takmer celého nemeckého, ako aj väčšej časti maďarského obyvateľstva na židovskú národnosť.³⁷⁰ Vyšší počet osôb židovskej národnosti vykazovali aj Žabokreky s približne 14%, rovnako ako Bánovce nad Bebravou.³⁷¹ V Žabokrekoch evidentne došlo k zmene osôb s nemeckou národnosťou, ktorých bolo v čase mimoriadneho cenzu 111 a v roku 1921 bol počet osôb so židovskou národnosťou celkovo 145.³⁷² Naproti tomu v Bánovciach nastal jednak „posun“ zo skupiny „iná národnosť“, ale aj zo skupiny československá národnosť.³⁷³ Teda v prípade Bánoviec sa pravdepodobne veľká časť osôb už v roku 1919 hlásila k židovskej národnosti. Vyšší počet Židov bol aj v Trnave s vyše 9,5%, ale aj v Nových Zámkoch s 8%.³⁷⁴

³⁶⁶ Porovnaj výsledky: Soznam miest..., ref. 9, s. 4 a ČSS zv. 9, ref. 10, s. 37 a 81.

³⁶⁷ Zostavené podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

³⁶⁸ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 22.

³⁶⁹ Tamže, s. 44.

³⁷⁰ Soznam miest..., ref. 9, s. 63.

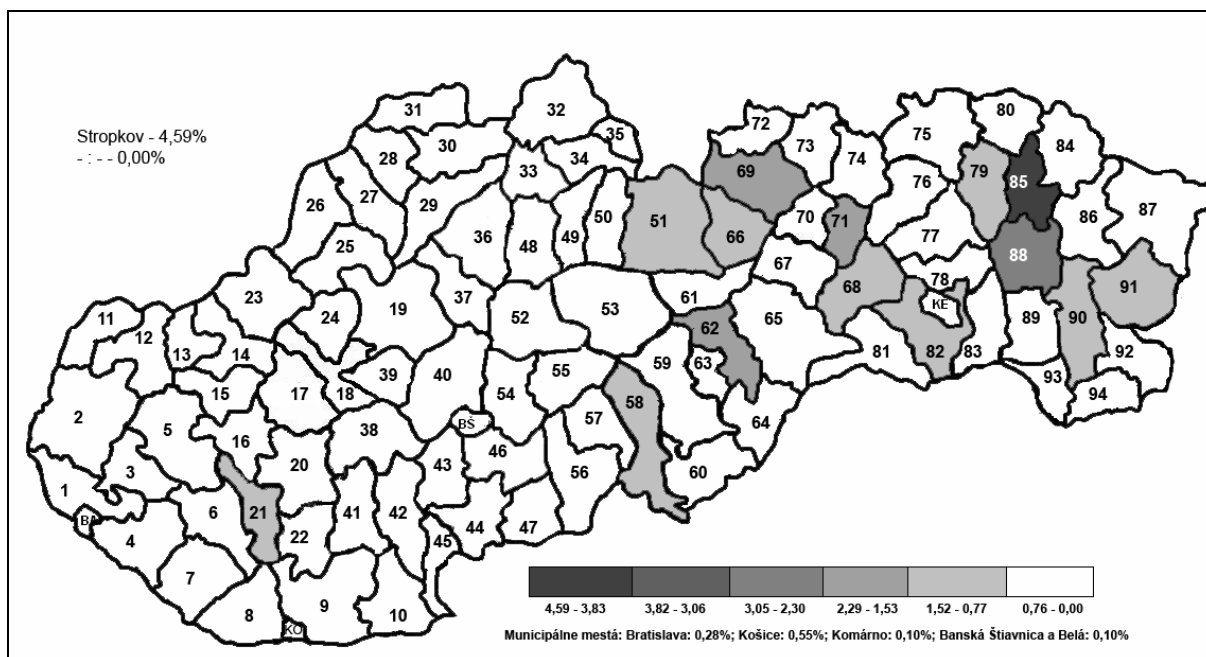
³⁷¹ Štatistický lexikón III., ref. 193, s.30 a 45.

³⁷² Soznam miest..., ref. 9, s. 65.

³⁷³ Tamže, s. 109.

³⁷⁴ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 28 a 48.

Kartogram č. 45 : Podiel obyvateľov s inou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921³⁷⁵

Na východnom Slovensku, kde bol počet osôb židovskej národnosti najvyšší, sa výraznejší podiel v roku 1921 ukázal v sídle okresu Spišská Stará Ves, kde predstavoval približne 14%. S ohľadom na početnosť tejto skupiny išlo o „presun“, či pravdepodobne o potvrdenie národnosti zo skupiny „iná národnosť“ z roku 1919.³⁷⁶ Vysoký podiel vykazovala sledovaná skupina osôb aj v Sabinove a Prešove s viac ako 10%. V Prešove sa podľa výsledkov mimoriadneho cenzu zmenila národnosť zväčša obyvateľov maďarskej národnosti z roku 1919. V prípade Sabinova to bolo výraznejšie zo skupiny „iná národnosť“, ale čiastočne aj z maďarskej.³⁷⁷

S ohľadom na celkový podiel osôb židovskej národnosti v roku 1921 je zaujímavý okres Stropkov. V samotnom sídle okresu, v obci Stropkov, sa totiž nachádzalo v roku 1921 takmer 43% osôb so židovskou národnosťou. Vzhľadom k počtu je vidieť, že sa v tomto sídle obyvateľstvo hlásilo k židovskej národnosti aj pri mimoriadnom sčítaní v roku 1919. Boli totiž vykázaní v skupine „iná národnosť“.³⁷⁸ Vyšší podiel vykazovalo v roku 1921 aj Humenné s 18%, ale aj Kráľovský Chlmec so 14%, Veľké Kapušany a najmä Michalovce s takmer 28%. Kým v Kráľovskom Chlenci, Michalovciach a Veľkých Kapušanoch išlo o prechod zo skupiny „iná národnosť“, teda tieto osoby pravdepodobne len potvrdili v roku 1921 svoju príslušnosť, v prípade Humenného došlo k zmene aj z nemeckej národnosti.³⁷⁹

Spomenuli sme len tie väčšie centrá, či sídla, v ktorých sa takto v roku 1921 hlásil vyšší počet osôb k židovskej národnosti. Existovalo však aj viacero menších sídiel, kde sa osoby židovskej národnosti nachádzali a tvorili pomerne početnú zložku obyvateľstva.

Pri porovnaní osôb židovskej národnosti podľa výsledkov z roku 1921 s kartogramom zobrazujúcim skupinu „iná národnosť“ z roku 1919 sa ukazuje istá paralela, hlavne na území východného Slovenska.

³⁷⁵ Prepočítané podľa údajov ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35–37.

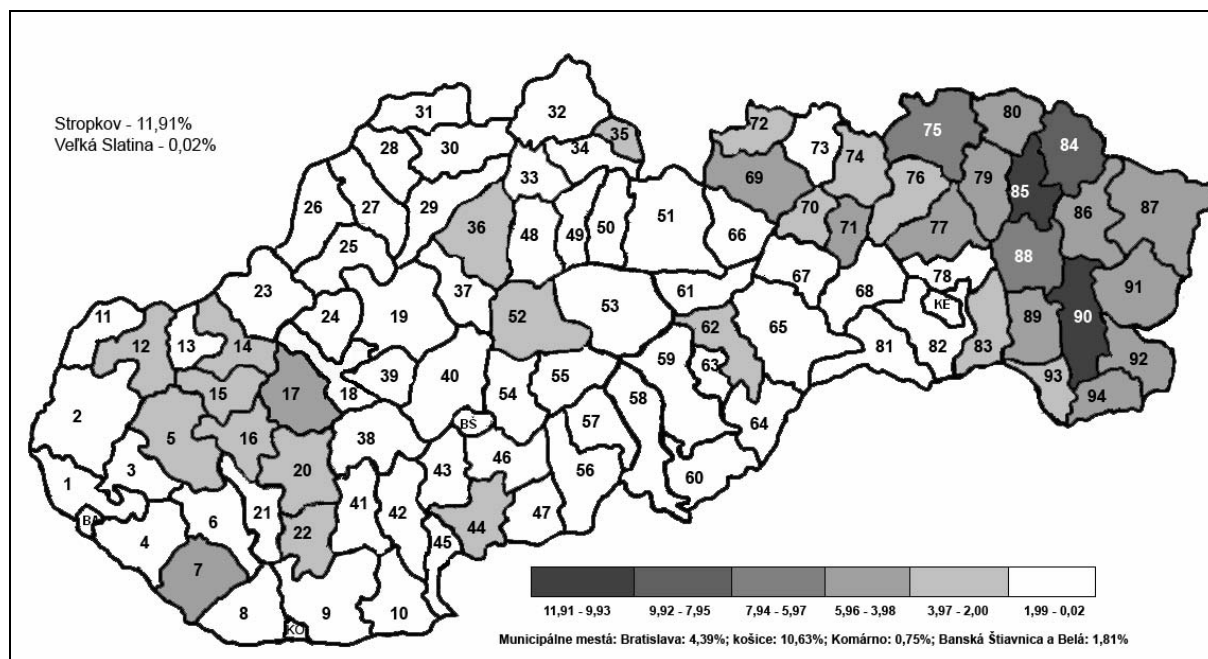
³⁷⁶ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 120 a Soznam miest..., ref. 9, s. 82.

³⁷⁷ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 141 a 144; Soznam miest..., ref. 9, s. 99.

³⁷⁸ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 152 a Soznam miest..., ref. 9, s. 149.

³⁷⁹ Štatistický lexikón III., ref. 193, s. 128–130 a 137 a Soznam miest..., ref. 9, s. 132–139.

Kartogram č. 46 : Podiel obyvateľov so židovskou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1921³⁸⁰

Pre úplnosť, kartogram č. 45 zobrazuje skupinu iné národnosti podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1921. Započítali sme sem všetky prítomné osoby iných národností, okrem československej, nemeckej, maďarskej, „ruskej“ a židovskej. Výrazný podiel mali v tejto skupine cudzinci, ktorí sa v tom čase nachádzali na území Slovenska.

III.6.6 Národnostné zloženie miest a väčších sídiel

Počet obyvateľov československej národnosti postupne po obsadení Bratislavy stúpá. Dôkazom nie sú len oficiálne údaje štatistik, ale túto skutočnosť si všimla aj dobová tlač. Slovenský denník uverejnil 24. augusta 1919 článok s titulkom „Slovenčina v Bratislave“, v ktorom autor upozornil na skutočnosť, „že sa Bratislava slovenčí“.³⁸¹ Bratislava sa ukázala ako národnostne pestré mesto. Podľa výsledkov mimoriadneho sčítania z roku 1919 bola v tomto meste najpočetnejšia nemecká národnosť, ktorej podiel predstavoval viac ako 36% prítomného obyvateľstva. Druhou najpočetnejšou národnosťou bola československá s takmer 33% a napokon významný podiel mala aj maďarská národnosť s 29%.³⁸² V porovnaní s výsledkami uhorských štatistik treba konštatovať, že mimoriadny cenzus z roku 1919 vykazoval výraznejšie disproporcie. Tie sa týkajú predovšetkým podielu osôb so slovenskou materčinou, ktorá sa v podstate od roku 1880 pohybovala na úrovni približne 15%. Uhorské štatistiky poukazujú na postupný pokles osôb s nemeckou materčinou v prospech maďarčiny. Kým v roku 1880 mala Bratislava výrazne nemecký charakter, doložený takmer 63,5% Nemcov, do roku 1910 sa tento podiel znížil pod 42%.³⁸³ Nemecké obyvateľstvo si však zachovalo vyše 30%

³⁸⁰ Tamže.

³⁸¹ Slovenský denník zo dňa 24. augusta 1919, č. 183, ročník II., s. 6.

³⁸² Soznam miest..., ref. 9, s. 168.

³⁸³ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 218 a Népszámlálás 1910, ref. 10, s. 154–155.

podiel aj v roku 1921. V čase tohto sčítania však bolo v Bratislave prítomných už vyše 40,5% osôb československej národnosti. Išlo jednak o dôsledok postupného sústreďovania správnych úradov do Bratislavy, jednak tu bola dislokovaná už spomínaná početnejšia vojenská posádka. Časť osôb, ktoré sa v roku 1919 prihlásili k nemeckej národnosti, pravdepodobne v roku 1921 prešli k židovskej, ktorá zaznamenala v Bratislave takmer 4,5% podiel, ale aj k československej národnosti. Podobne poklesol aj počet osôb maďarskej národnosti v prospech československej a židovskej.³⁸⁴

V Košiciach bola situácia odlišná. V roku 1880 tu bol takmer totožný podiel osôb so slovenskou a maďarskou materinskou rečou. V ďalšom vývoji však došlo postupne k výraznému zvýšeniu podielu osôb s maďarskou materčinou. Táto skupina osôb v roku 1910 už predstavovala v Košiciach takmer 75,5%. Výsledky mimoriadneho cenzu v roku 1919 boli úplne odlišné. Najväčší podiel vykazovala československá národnosť s takmer 49%, naopak podiel osôb s maďarskou národnosťou predstavoval menej ako 38,5%.³⁸⁵ V Košiciach bola prítomná aj nemecky hovoriaca skupina osôb. V roku 1880 a 1890 tieto osoby predstavovali vyše 16%, resp. 13% podiel z celkového počtu Košičanov.³⁸⁶ Podiel tejto skupiny osôb však postupne klesal, až v roku 1910 osoby s nemeckou materinskou rečou tvorili v tomto meste už len vyše 7% obyvateľstva.³⁸⁷ Evidentne išlo o postupný prechod tejto skupiny obyvateľstva v prospech maďarskej. V roku 1921 sa situácia zmenila s tým, že sa znížil podiel maďarskej národnosti v prospech židovskej, čo sme už spomenuli. Zároveň sa zvýšil podiel prítomných osôb československej národnosti na takmer 61%. Bolo to spôsobené aj spomenutou dislokáciou silnejšej vojenskej posádky, ale pravdepodobne aj prechodom časti maďarského obyvateľstva k československej národnosti.

Komárno jednoznačne vykazovalo prevahu maďarského etnika. Týkalo sa to výsledkov všetkých sčítaní ľudu, počnúc rokom 1880, kedy sa pohyboval podiel týchto osôb na úrovni 88%. V roku 1919 sa tento výsledok potvrdil, keď osoby maďarskej národnosti v Komárne tvorili takmer 84% väčšinu. Hoci sa tento podiel v roku 1921 znížil, obyvateľstvo maďarskej národnosti si zachovalo v tomto meste vyše 80% väčšinu.³⁸⁸

Banská Štiavnica s Banskou Belou mali podľa výsledkov mimoriadneho cenzu prevahu obyvateľstva československej národnosti. Platilo to aj pre predchádzajúce uhorské cenzy. Výsledky sa potvrdili aj pri riadnom sčítaní v roku 1921, keď osoby československej národnosti predstavovali vyše 90% väčšinu.³⁸⁹

V mestách nad 10 000 obyvateľov prevládali v čase mimoriadneho cenzu osoby československej národnosti. O niektorých mestách sme už hovorili vyššie v súvislosti s prevahou slovenského etnika v niektorých stolicích. V sídlach nad 10 000 obyvateľov bolo v čase mimoriadneho sčítania v roku 1919 najviac osôb československej národnosti v Ružomberku, kde predstavovali takmer 89%. Vysoký podiel zaznamenala aj Žilina s približne 86% a Trnava, kde sa ich podiel pohyboval na úrovni 80%, podobne ako v Nitre. V Banskej Bystrici sa podiel sledovaných osôb pohyboval na úrovni takmer 77% a v Prešove skoro 74%. V Lučenci, aj vplyvom už viackrát spomínanej vojenskej posádky, na výške 69%. Napokon v Spišskej Novej Vsi dosahoval podiel osôb s československou národnosťou približne 56%. Tesne pod hranicou 10 000 prítomných obyvateľov zostal v roku 1919 Trenčín a Zvolen. V Trenčíne sledovaná skupina osôb predstavovala vyše 94%, vo Zvolene zas viac ako 93%.

V roku 1921 sa viaceré výsledky potvrdili. Prakticky totožný podiel československej národnosti vykázali Nitra, Ružomberok a Trnava. Vyšší podiel Banská Bystrica s vyše 79%

³⁸⁴ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 35 a 79.

³⁸⁵ Soznam miest..., ref. 9, s. 168.

³⁸⁶ Népszámlálás 1880 II., ref. 10, s. 8 a Helységnevtára 1892, ref. 10, s. 16.

³⁸⁷ Népszámlálás 1910, ref. 10, s. 208–209.

³⁸⁸ Soznam miest..., ref. 9, s. 168 a ČSS zv. 9, ref. 10, s. 37 a 79.

³⁸⁹ Soznam miest..., ref. 9, s. 168 a ČSS zv. 9, ref. 10, s. 36 a 80.

a Spišská Nová Ves so 70%. Nižší zas Žilina s vyše 83% a Trenčín s viac ako 87%. Napokon v Prešove bola v čase sčítania ľudu v roku 1921 prítomná vyše 70,5% väčšina osôb s československou národnosťou.³⁹⁰ V týchto prípadoch teda nešlo o výrazné zmeny. Výraznejší rozdiel predstavoval len Lučenec, kde sa podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1921 registroval takmer 47% podiel obyvateľstva československej národnosti a takmer 44% maďarskej.³⁹¹ Bol to však dôsledok prítomnosti väčšej vojenskej posádky v roku 1919.

Obyvateľstvo maďarskej národnosti malo popri Komárne v roku 1919 prevahu aj v Nových Zámkoch, kde tvorilo väčšinu s vyše 62%. Väčší podiel vykázali aj Levice, kde bolo v čase mimoriadneho cenzu prítomných vyše 68% osôb s maďarskou národnosťou.³⁹² Na základe výsledkov nasledujúceho sčítania v roku 1921 podiel osôb maďarskej národnosti v týchto mestách poklesol. V Nových Zámkoch pod 50% a v Leviciach na necelých 65,5%.³⁹³

Z pohľadu nemeckej národnosti boli v roku 1919 okrem Bratislavy vo väčších mestách nad 10 000 obyvateľov výraznejšie zastúpení aj v Spišskej Novej Vsi. Predstavovali tam vyše 18%, no ich podiel podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921 poklesol na vyše 16%.

III.7 Náboženská skladba obyvateľstva

Otázka vierovyznania sa síce považovala za osobnú vec jednotlivca, prijatá inštrukcia však vyžadovala zapísať sčítanú osobu k tomu vierovyznaniu, v ktorom bola oficiálne registrovaná. Zásada osobného a slobodného rozhodnutia príslušnosti k cirkvi bola použitá na metodických poradách ako jeden z príkladov k možnosti slobodnej voľby národnosti. Tým sa pravda nemyslelo, že aj v prípade určenia národnosti je potrebná nejaká „registrácia“. V prípade vyznania však existovala možnosť prestúpiť z jednej cirkvi k druhej, prípadne sa oficiálne zrieknuť vyznania.

Vierovyznanie patrilo k jedným zo základných zisťovaných údajov sčítaní ľudu. Aj v prípade cenzu z roku 1919 sa považovala táto demografická charakteristika za dôležitú a venovala sa tomu aj náležitá pozornosť. Inštrukcia podrobne uviedla spôsob zapisovania vierovyznania, definovaním skratiek, ktoré sa mali a mohli použiť.³⁹⁴ Ako sme už spomenuli, predtlačená forma domového hárku obsahovala v prípade náboženstva 5 definovaných vierovyznaní a posledná skupina ostala pre osoby, ktoré nevyznávali žiadne z definovaných náboženstiev. K definovaným patrilo rímskokatolícke, gréckokatolícke, evanjelické augsburského vyznania, evanjelické helvétske a izraelitské vyznanie. Všetky ostatné vierovyznania boli zaradené do skupiny „iné náboženstvo“. V tomto prípade inštrukcia vyžadovala vypísať, o ktoré vierovyznanie išlo. Do tejto skupiny sa zaradovali aj osoby bez vyznania. V tomto prípade sa požadovalo, aby dotyčná osoba svoje vystúpenie z cirkvi oznámila príslušnému slúžnemu, prípadne mešťanostovi.³⁹⁵ Vyžadovalo sa teda potvrdenie o tom, že osoba bez vyznania nie je registrovaná v žiadnej cirkvi. Táto zásada neplatila pre nepokrstené deti. V ich prípade sa vyznanie zapísalo podľa toho, v akom náboženskom prostredí boli vychovávané.

Základné výsledky mimoriadneho a nasledujúceho sčítania ľudu z roku 1921 prehľadne zobrazuje tabuľka č. 2. Z nej je už na prvý pohľad zrejmé, že sa tieto výsledky výraznejšie nelíšia.

³⁹⁰ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 62.

³⁹¹ Tamže, s. 45.

³⁹² Prepočítané podľa výsledkov: Soznam miest..., ref. 9, s. 158–167.

³⁹³ ČSS zv. 9, ref. 10, s. 62.

³⁹⁴ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Obv, NÚ Stratená, ref. 37, krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie..., §33, s. 14.

³⁹⁵ Tamže.

Tabuľka č. 2 : Porovnanie náboženskej skladby obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítaní ľudu z rokov 1919 a 1921³⁹⁶

rok	rímskokatolícke	gréckokatolícke	ev. augsburské	ev. reformované	izraelitské	iné
1919*	2088751	203255	369414	143807	139134	3946
1919	2083997	186510	369338	142840	136607	3922
1921	2128205	193735	382428	144549	135918	15945
podiel v %						
1919*	70,85	6,89	12,53	4,88	4,72	0,13
1919	71,29	6,38	12,63	4,89	4,67	0,13
1921	70,92	6,46	12,75	4,82	4,53	0,53

* výsledky publikované za územie Slovenska v roku 1919, vrátane 32 podkarpatskoruských obcí

III.7.1 Rímskokatolícke obyvateľstvo

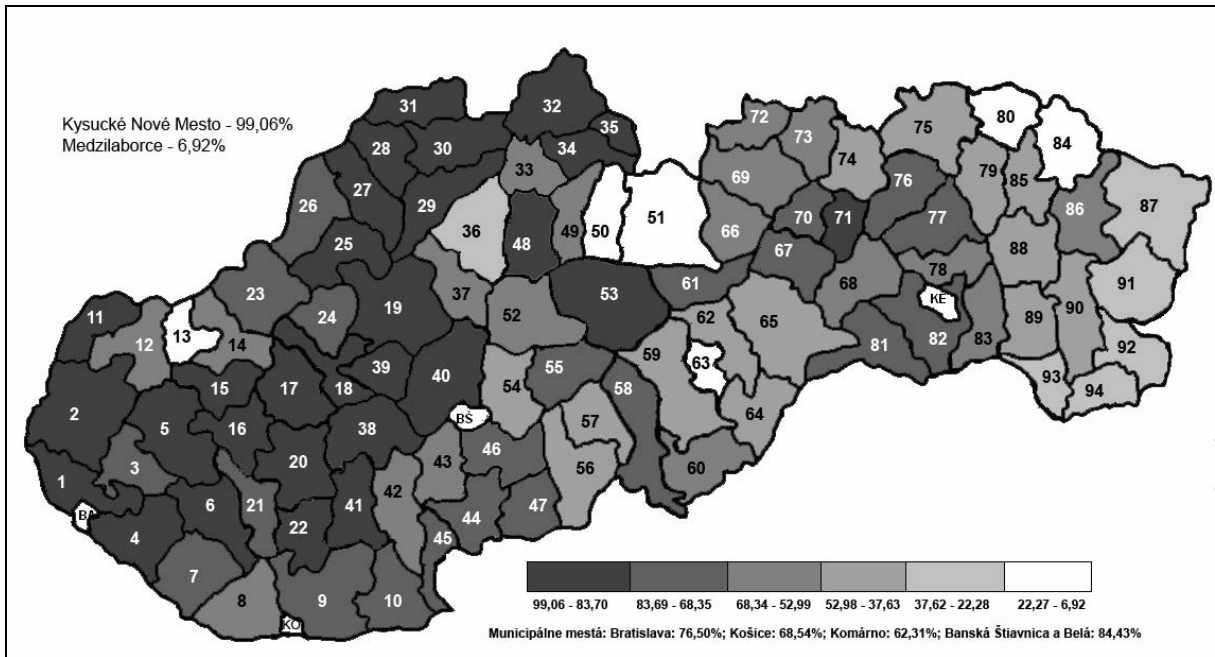
Obyvateľstvo Slovenska bolo v prevažnej väčšine rímskokatolíckeho vyznania. Priemerne sa k tomuto vierovyznaniu hlásilo viac ako 70% obyvateľstva Slovenska. Väčšina okresov na Slovensku (kartogram č. 47) vykazovala v roku 1919 nadpolovičný podiel obyvateľstva tohto vyznania. Výnimku tvorili okresy v Gemersko-malohontskej župe (Ratková, Revúca, Rožňava, Hnúšťa – Rimavská Sobota a Tornaľa), kde sa podiel tejto skupiny osôb pohyboval na priemernej úrovni cez 37% a časti Liptova, kde v okresoch Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok rímskokatolícke obyvateľstvo tvorilo v roku 1919 len niečo cez 26%. Nižší podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva sa sústredil v okrese Myjava, ale hlavne v okrese Medzilaborce s necelými 7%.

Najvyššiu koncentráciu rímskokatolíckeho obyvateľstva vykazovala oblasť Kysúc a severnej a východnej Oravy, kde sa podiel tohto obyvateľstva pohyboval na úrovni cez 90%. Podobne tomu bolo aj vo väčšej časti Považia, Tekova, ale aj v západnej časti bývalej Nitrianskej stolice.

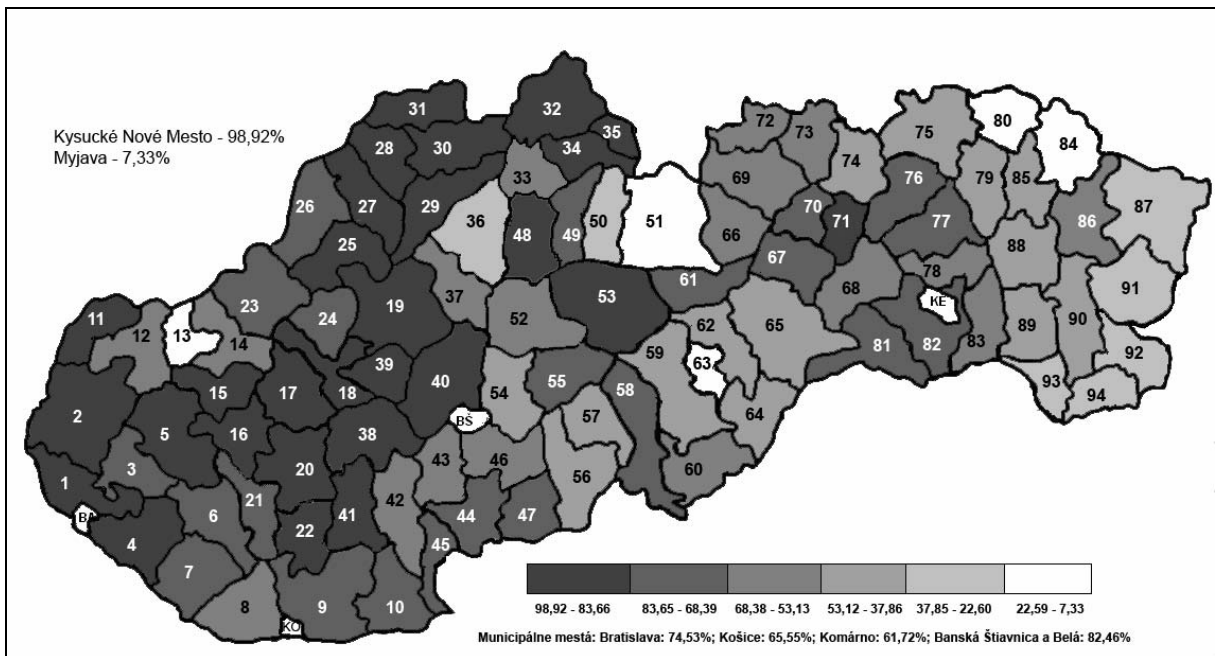
Sčítanie ľudu v roku 1921 potvrdilo vyše 70% podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku. Celkovo možno konštatovať, že výsledky predchádzajúceho mimoriadneho cenzu sa potvrdili, a to aj na regionálnej úrovni. Najvyššia koncentrácia sa zachovala hlavne v oblasti Kysúc a v oblasti severnej a východnej Oravy. Naopak v oblasti Liptova, Gemera, severovýchodného Slovenska a na Myjave boli aj v roku 1921 registrované nižšie podiely osôb so sledovaným vyznaním.

³⁹⁶ Prepočítané podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9, s. 170; ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

Kartogram č. 47 : Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919³⁹⁷

Kartogram č. 48 : Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921³⁹⁸

³⁹⁷ Prepočítané podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

³⁹⁸ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS zv. 9, ref. 10., 98–103.

Najvyššiu zmenu v roku 1921 vykázal okres Krupina, kde podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva poklesol o približne 3,5%. Výraznejší pokles zaznamenal aj Zvolenský okres s 3% úbytkom. V oboch prípadoch išlo pravdepodobne o pohyby vojska v čase mimoriadneho cenzu.

Z pohľadu jednotlivých národností nám publikované výsledky mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919 neumožňujú bližšie diferencovať jednotlivé národnosti podľa vyznania. Umožňujú to až výsledky z celorepublikového sčítania z roku 1921. V prípade rímskokatolíckeho obyvateľstva sa vtedy podiel osôb československej národnosti pohyboval na úrovni takmer 77%.³⁹⁹ Podobne vysoký podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva v tomto roku vykazovali aj osoby maďarskej národnosti, a to na úrovni viac ako 70%. Takmer 70% podiel tohto vyznania registrovalo aj obyvateľstvo hlásiace sa k nemeckej národnosti. Keďže sa v roku 1921 samostatne neakceptovala rusínska národnosť, ale už spomínaná skupina ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti, máme k dispozícii výsledky len za celú túto skupinu, v ktorej sa podieľalo rímskokatolíckeho obyvateľstvo menej ako 1,5%. Napokon podiel rímskokatolíckeho vyznania medzi osobami židovskej národnosti predstavoval v roku 1921 iba 0,03%. Z pohľadu osôb rímskokatolíckeho vyznania sa v roku 1921 podieľalo najvyšším podielom obyvateľstvo s československou národnosťou, ktoré predstavovalo vyše 72,5%. Osoby s maďarskou národnosťou tvorili vyše 21% a nemeckou s vyše 4,5% rímskokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku.⁴⁰⁰

III.7.2 Gréckokatolícke obyvateľstvo

Gréckokatolícke obyvateľstvo sa sústredilo prevažne na východnom Slovensku. V porovnaní s národnostnou skladbou sa tak ukázal vysoký podiel gréckokatolíckeho vierovyznania medzi obyvateľstvom hlásiacim sa v roku 1919 k rusínskej národnosti. V okresoch Vyšný Svidník (Svidník) a Medzilaborce tvorili gréckokatolíci takmer 85% obyvateľov. Výnimku v tomto smere tvoril Horehronský okres so sídlom v Pohorelej, kde v roku 1919 žilo oficiálne len 19 Rusínov, ale ku gréckokatolíckemu vierovyznaniu sa hlásilo až 3663 osôb.⁴⁰¹

Z pohľadu jednotlivých národností sa potvrdila v roku 1921 prevaha gréckokatolíckeho obyvateľstva v skupine ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti. V tejto národnosti tvorili gréckokatolíci takmer 97%.⁴⁰² Vyše 4,5% podiel malo spomínané vyznanie aj medzi obyvateľstvom československej národnosti a viac než 2% medzi maďarskou a takmer 0,09% medzi nemeckou národnosťou. V skupine „iná národnosť“, tak ako bola definovaná mimoriadnym sčítaním v roku 1919, sa ku gréckokatolíckemu vyznaniu hlásilo v roku 1921 viac ako 1,5% osôb.

Najväčší podiel gréckokatolíckeho obyvateľstva však netvorili v roku 1921 osoby ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti, ako by sa očakávalo. Z celkového počtu takmer 194 000 prítomných gréckokatolíkov na Slovensku v roku 1921 sa vyše 47% osôb hlásilo k československej národnosti a osoby patriace k skupine ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti tak tvorili len necelých 43%. Vyšší podiel ešte tvorili osoby s maďarskou národnosťou, ktorý sa pohyboval na úrovni vyše 6,5%.

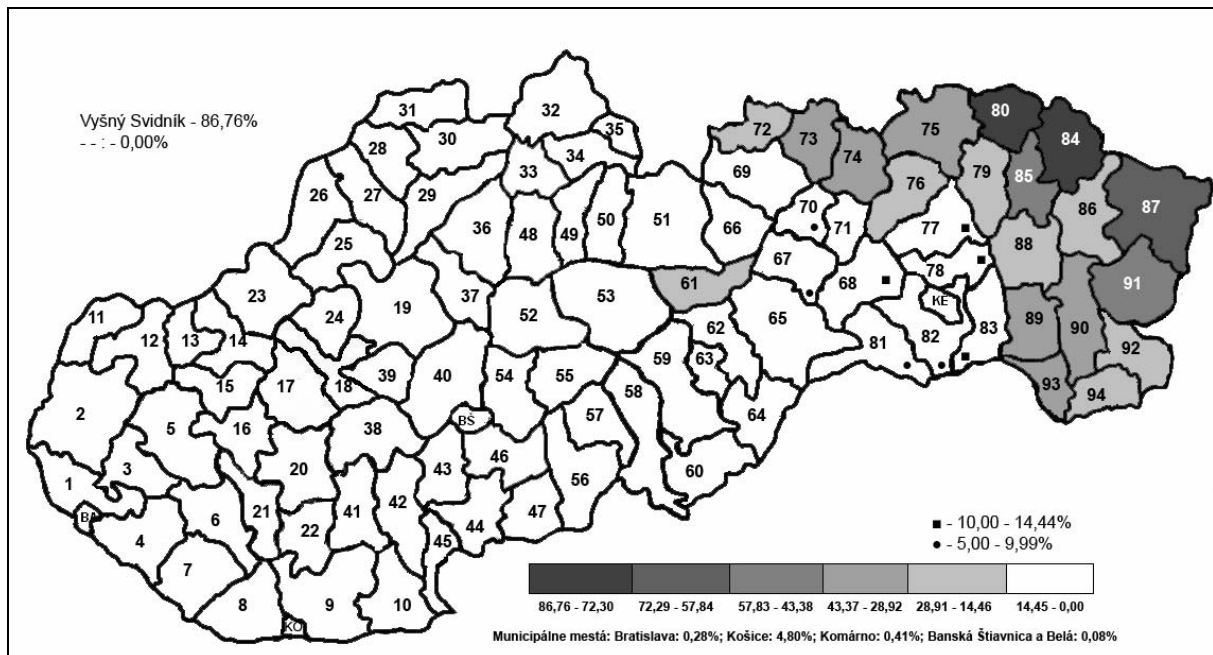
³⁹⁹ *SČÍTANÍ ľudu v republike Československé ze dne 15. února 1921*. III. díl. Československá statistika, zv. 37, řada VI., sešit 6. (ďalej: ČSS zv. 37), s. 3–4.

⁴⁰⁰ Tamže.

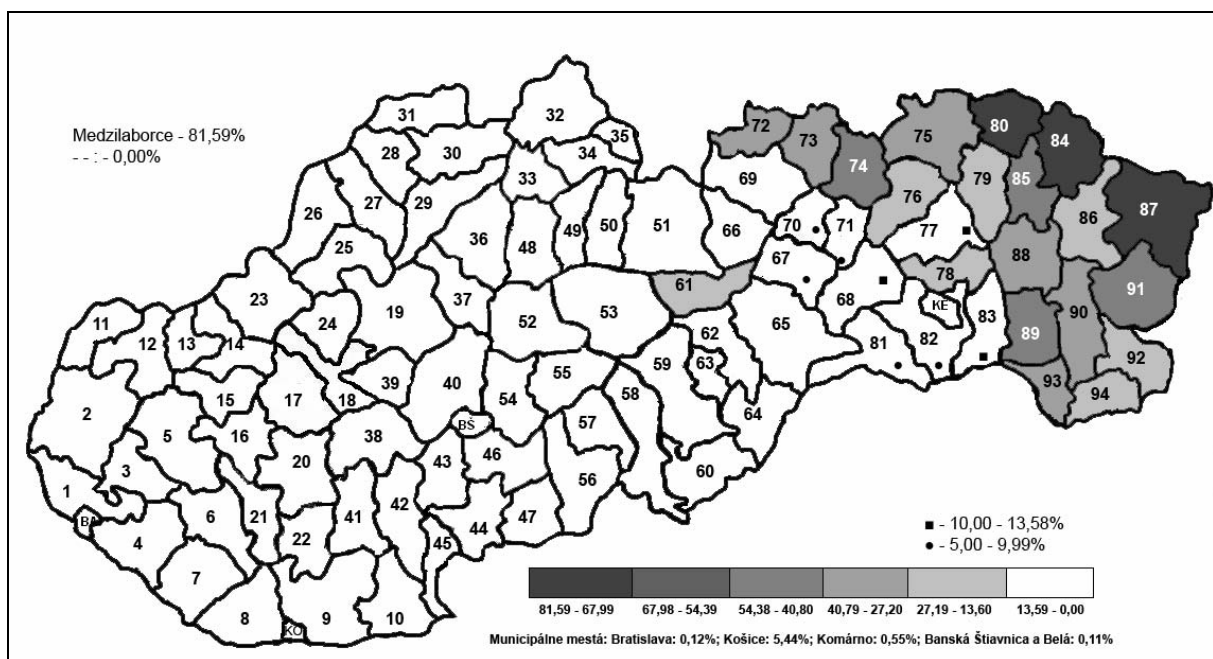
⁴⁰¹ Soznam miest., ref. 9, s. 27.

⁴⁰² ČSS zv. 37, ref. 398, s. 3–4.

Kartogram č. 49 : Podiel gréckokatolíckeho obyvateľstva podľa výsledkov mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919 ⁴⁰³

Kartogram č. 50 : Podiel gréckokatolíckeho obyvateľstva podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921 ⁴⁰⁴

Celkovo tak možno konštatovať, že spoločne katolícke obyvateľstvo tvorilo na Slovensku v prípade oboch cenzov viac ako 77,5% väčšinu z pohľadu konfesionalnej skladby prítomného obyvateľstva na Slovensku.

⁴⁰³ Prepočítané podľa údajov: publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

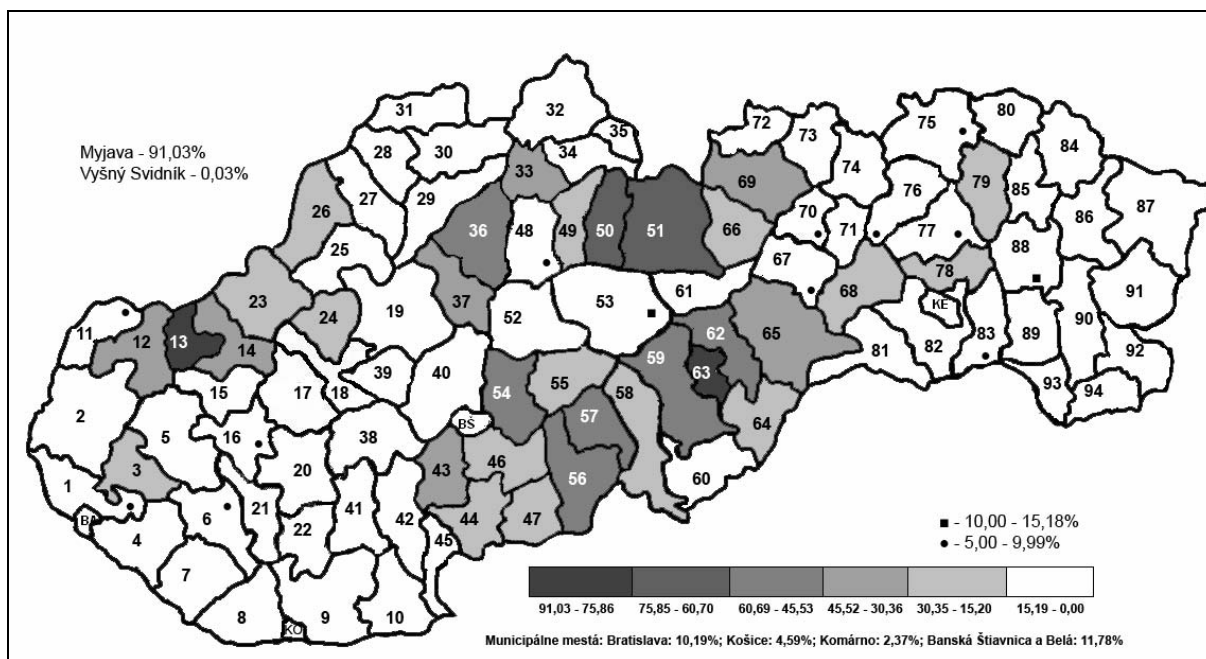
⁴⁰⁴ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

III.7.3 Evanjelické obyvateľstvo augsburského vierovyznania (luteráni)

Spoločne sa k evanjelickým cirkvám v rokoch 1919 a 1921 hlásilo približne 17,5% prítomného obyvateľstva Slovenska. Evanjelici augsburského vyznania, luteráni, predstavovali vyše 12,5% prítomných osôb a boli sústredení prevažne na strednom Slovensku. Výraznejšie boli zastúpení v liptovských a gemerských okresoch. Na Liptove tvorili v priemere takmer 40%, pričom najvyšší podiel luteránov vykázal v roku 1919 Hrádocký okres so 74%. Na Gemeri najvyšší podiel evanjelikov augsburského vyznania vykázal okres Ratková s viac ako 84,5% zastúpením. Na vyššiu koncentráciu luteránov poukazuje kartogram č. 51 aj v oblasti Turca s takmer 50% zastúpením, v Novohrade skoro 33% a Honte s približne 20,5%. Vo Zvolenskej župe sa najväčšmi koncentrovali vo Zvolenskom okrese, kde sa podieľali na celkovom počte prítomného obyvateľstva okresu takmer 51%.

Najväčší podiel evanjelikov augsburského vyznania vykazoval okres Myjava, a to s viac ako 91%. Spolu s okresom Senica, Nové Mesto nad Váhom a Skalickým okresom so sídlom v Holíči predstavovali luteráni približne 38% podiel prítomných obyvateľov.

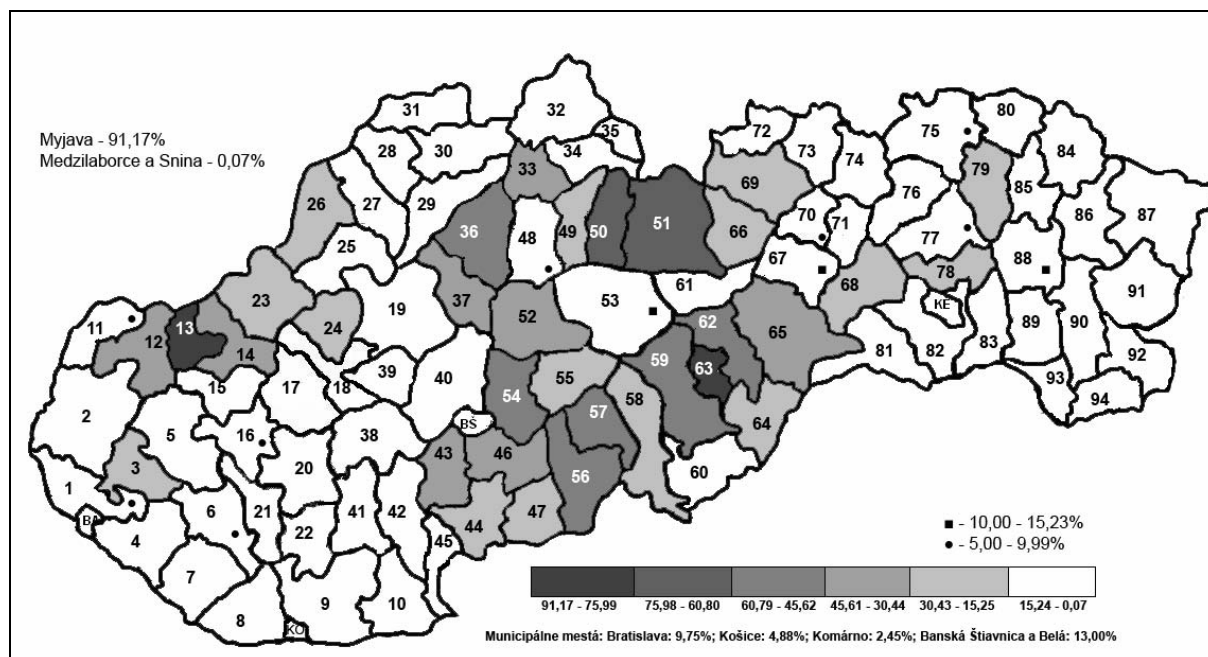
Kartogram č. 51 : Podiel prítomného evanjelického obyvateľstva augsburského vyznania podľa údajov sčítania obyvateľstva z roku 1919⁴⁰⁵

Najnižší podiel evanjelikov augsburského vyznania vykazovali prevažne východné okresy Slovenska, kde prevládalo obyvateľstvo gréckokatolíckeho vierovyznania. V Zemplínskej župe bolo celkovo len 5 408 osôb s luteránskym vyznaním, čo predstavovalo v priemere necelé 2% z celkového počtu prítomných osôb. Extrém však predstavoval okres vo Vyšnom Svidníku s celkovo 4 prítomnými osobami sledovaného vyznania.

V nasledujúcom celorepublikovom sčítaní ľudu sa údaje zistené v roku 1919 potvrdili. Vidieť to už na prvý pohľad pri porovnaní kartogramov č. 51 a 52. Potvrdil sa tak výrazný podiel luteránov na Myjave, ale rovnako aj v oblasti Liptova, v Turci, na Gemeri, či v Novohrade. Výraznejší podiel evanjelikov augsburského vyznania registrovala aj dolná Orava. Okres so sídlom v Dolnom Kubíne mal v čase oboch cenzov takmer 40% podiel evanjelikov augsburského vyznania.

⁴⁰⁵ Prepočítané podľa údajov publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

Kartogram č. 52 : Podiel prítomného evanjelického obyvateľstva augsburského vyznania z roku 1921⁴⁰⁶

III.7.4 Obyvateľstvo evanjelickej cirkvi helvétskeho vyznania (kalvíni)

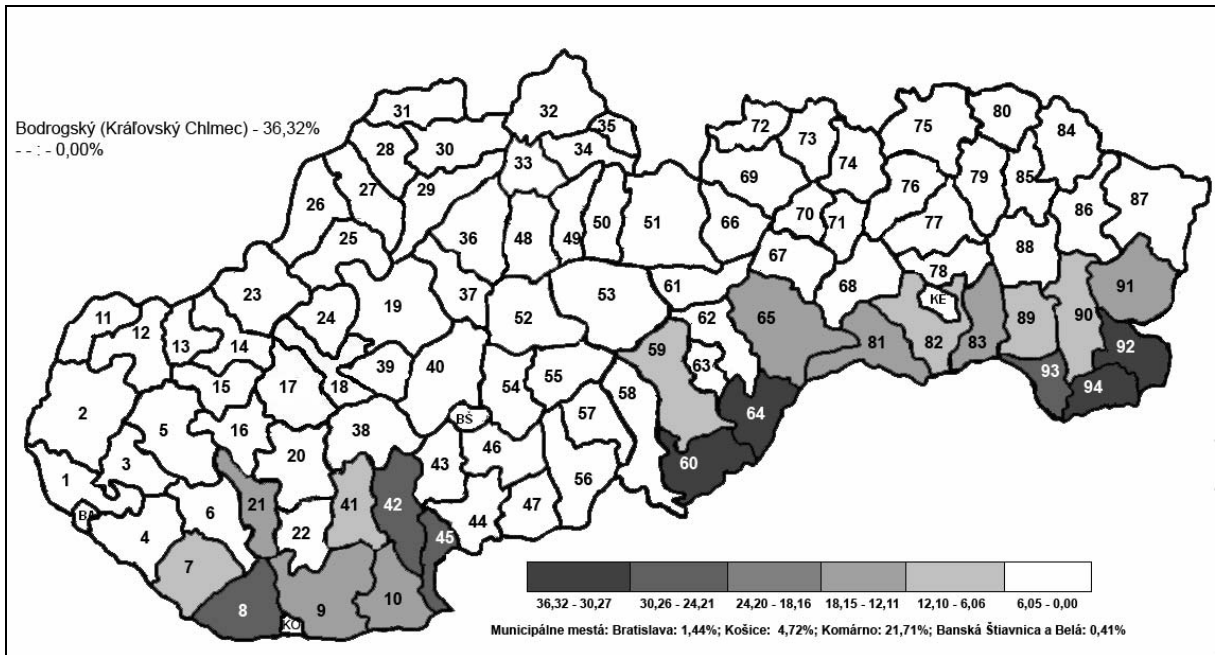
Reformovaní kalvíni boli sústredení prevažne v južnej časti Slovenska. Ani v prípade tohto vyznania nedošlo k výraznejšiemu posunu vo výsledkoch oboch sčítaní. Mierne zvýšenie počtu o 1,2% v roku 1921 to jasne dokazuje. Celkovo sa podiel osôb tohto vierovyznania pohyboval v celoslovenskom priemere na úrovni necelých 5%. Z väčšej časti sa k tomuto vyznaniu hlásili obyvatelia maďarskej národnosti.⁴⁰⁷

Najvyšší podiel vykazoval okres so sídlom v Kráľovskom Chlmci, kde sa pohyboval v roku 1919 na úrovni vyše 36%. V nasledujúcom sčítaní napokon ešte vyššie, na úrovni viac než 37,5%. V okrese Tornaľa tvorili kalvíni nadpolovičnú väčšinu zo všetkých evanjelikov. Spoločne s evanjelikmi augsburského vyznania predstavovali s vyše 52% aj nadpolovičnú väčšinu celkového prítomného obyvateľstva v okrese. Vysoký rozdiel medzi reformovanými kalvíni a evanjelikmi augsburského vyznania bol v okrese Pastuchov (Pastovce) s vyše 25% rozdielom, podobne v okresoch so sídlom v Zemianskej Oči (Zemianska Olča), Starej Ďali (Hurbanovo), ale aj v spomenutom okrese Tornaľa. Celkovo v roku 1919 až 7 okresov vykázalo viac ako 25% osôb hlásiacich sa k reformovanému vyznaniu. Tento počet sa v nasledujúcom sčítaní zvýšil, kedy sa k týmto okresom zaradil aj okres so sídlom v Michalovciach.

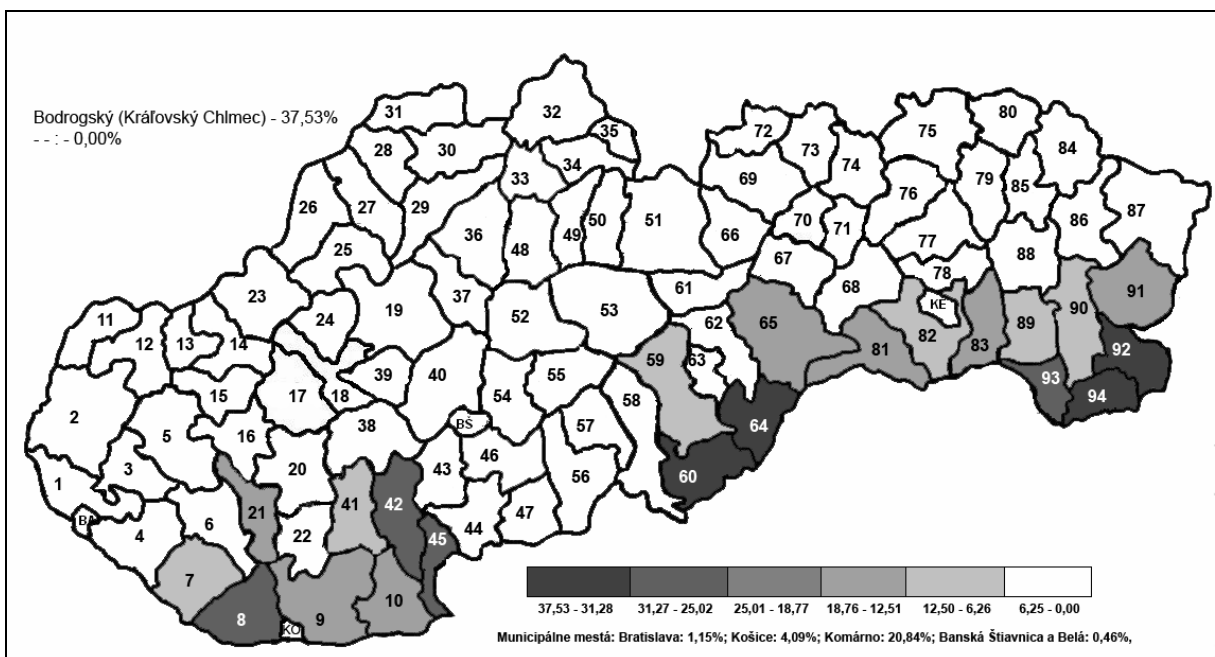
⁴⁰⁶ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS z v. 9, ref. 10, s. 98–103.

⁴⁰⁷ BOHÁČ Antonín: Sčítání lidu..., ref. 7, s. 86* a 87*. FILIPI, Pavel: *Křesťanstvo : Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, s. 127 a n.

Kartogram č. 53 : Podiel evanjelického helvétskeho (kalvínskeho) obyvateľstva podľa údajov mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919⁴⁰⁸

Kartogram č. 54 : Podiel evanjelického helvétskeho (kalvínskeho) obyvateľstva podľa údajov sčítania obyvateľstva z roku 1921⁴⁰⁹

Z pohľadu národností sa spoločne ku všetkému evanjelickému obyvateľstvu hlásilo v roku 1921 viac ako 19% osôb československej národnosti.⁴¹⁰ V prípade osôb maďarskej národnosti to predstavovalo vyše 24% a takmer rovnako aj v prípade osôb nemeckej národ-

⁴⁰⁸ Prepočítané podľa údajov: publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

⁴⁰⁹ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

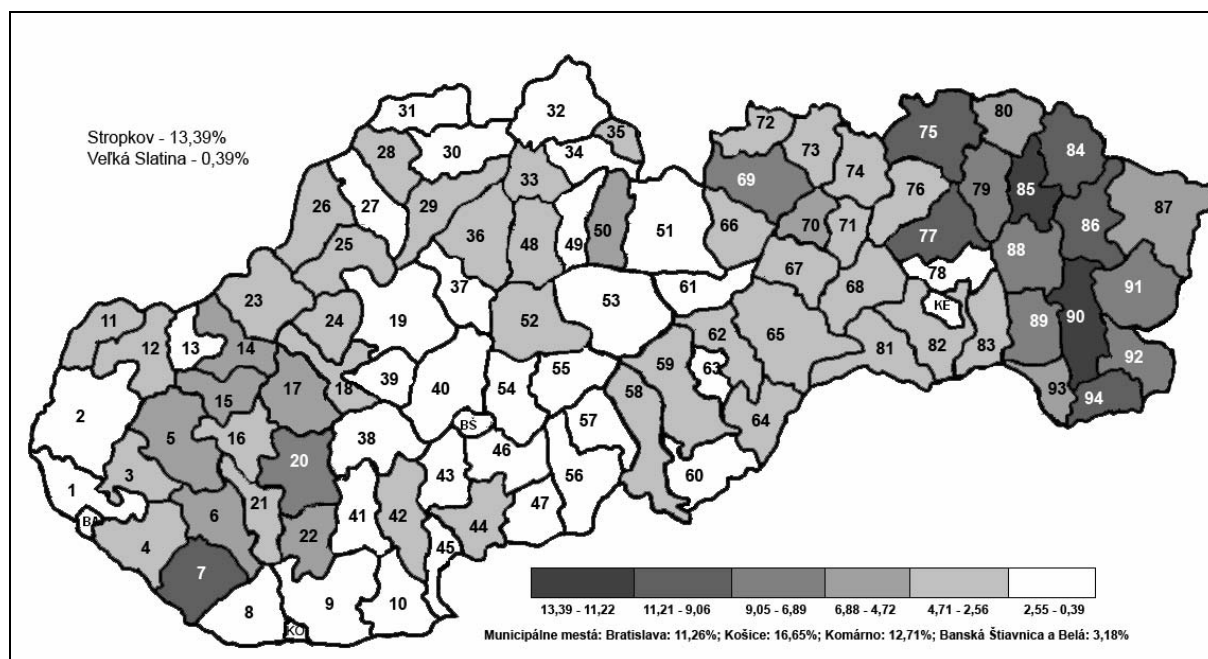
⁴¹⁰ ČSS zv. 37, ref. 398, s. 3–4.

nosti s približne 23,5%. Najmenší podiel evanjelikov bol medzi osobami so židovskou národnosťou (0,01%), ale pomerne nízky podiel registrovala aj skupina ruskej, veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti s 0,23% podielom.

Ak znova prepočítame podiel jednotlivých národností na celkovom počte evanjelikov v roku 1921, tak najväčšiu čiastku tvorili osoby československej národnosti s takmer 64%. Vyše 29% evanjelikov patrilo k maďarskej národnosti.⁴¹¹

III.7.5 Obyvateľstvo izraelitského vierovyznania

Kartogram č. 55 : Podiel prítomných osôb s izraelitským vierovyznaním podľa údajov sčítania ľudu z roku 1919⁴¹²

Bezpochyby zaujímavú skupinu osôb tvorí obyvateľstvo, ktoré sa prihlásilo k izraelitskému náboženstvu. V prípade oboch sčítaní sa takmer zhodne vykázal podiel týchto osôb na približnej úrovni 4,5%. Z oboch kartogramov, ktoré zobrazujú podiel osôb s izraelitským vyznaním (kartogramy č. 55 a 56) je vidieť, že toto obyvateľstvo sa výraznejšie sústreďovalo na východnom Slovensku. Najvyšší podiel osôb so sledovaným náboženstvom vykazovali okresy Stropkov, Michalovce, Kráľovský Chlmec, Medzilaborce a Humenné, s vyše 10%. Tento stav sa v roku 1921 potvrdil, hoci podiel v jednotlivých okresoch mierne poklesol.

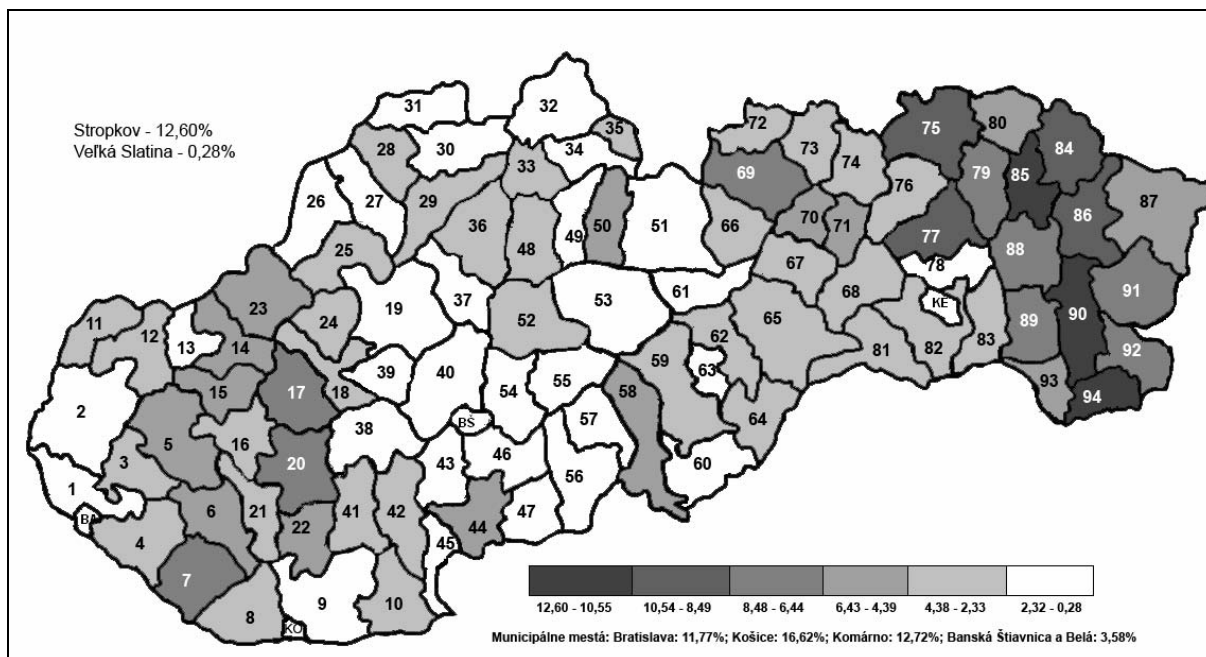
Z výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu v roku 1919 nemožno bližšie špecifikovať národnosť osôb izraelitského vyznania. V roku 1921 sa však k tomuto vyznaniu hlásilo z jednotlivých národností skoro 1,5% osôb z československej národnosti, takmer 3,5% z maďarskej a skoro 6,5% z nemeckej. V roku 1921 vykazovala židovská národnosť najväčší podiel osôb s izraelitským vyznaním, ktorý predstavoval vyše 99,9%.⁴¹³

⁴¹¹ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

⁴¹² Prepočítané podľa údajov: publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

⁴¹³ ČSS zv. 37, ref. 398, s. 3.

Kartogram č. 56 : Podiel prítomných osôb s izraelitským vierovyznaním podľa údajov sčítania obyvateľstva z roku 1921⁴¹⁴

Ak však vezmeme do úvahy celkový počet osôb židovskej národnosti a ich pomer k počtu osôb hlásiacich sa k izraelitskému náboženstvu, tak zistíme, že sa v roku 1921 len 51,85% osôb izraelitského vyznania zároveň prihlásilo aj k židovskej národnosti. Z celkového počtu osôb s izraelitským vyznaním sa viac ako 21,5% osôb hlásilo k československej národnosti a takmer 16% k maďarskej. Aj to svedčí o skutočnosti, že nemožno automaticky stotožňovať vyznanie a národnosť.

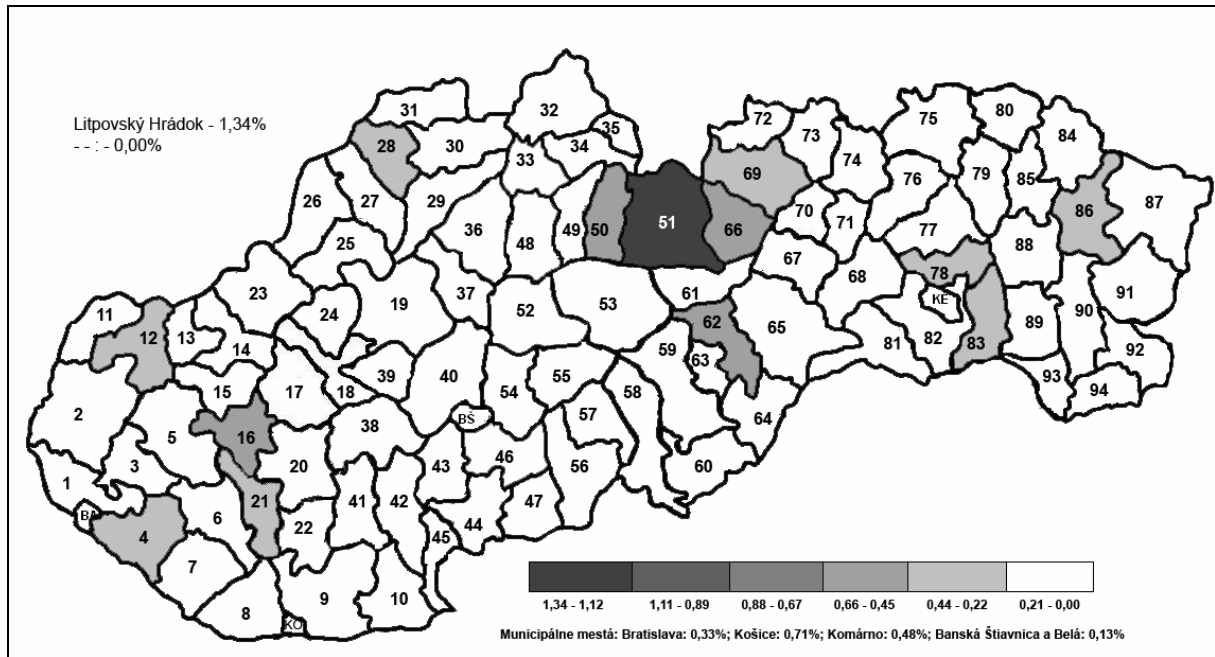
III.7.6 Iné vyznanie a bez vyznania

Do tejto skupiny sa v roku 1919 okrem spomenutých piatich započítali všetky ostatné vierovyznania a osoby bez vyznania. Celkovo sa z celoslovenského hľadiska do tejto skupiny zaradilo v roku 1919 necelých 4 000 osôb. Ich bližšiu charakteristiku z roku 1919 nepoznáme. Z roku 1921 sme, s ohľadom na mimoriadne sčítanie z roku 1919, do tejto skupiny započítali niektoré vierovyznania, ktoré boli vykazované samostatne. V tejto skupine bol v roku 1921 vyšší podiel osôb pravoslávneho vyznania na severovýchodnom Slovensku. Išlo najmä o okresy Vyšný Svidník, kde toto obyvateľstvo tvorilo takmer 4,6% a Bardejov s takmer 1,5%. V Hrádockom okrese bolo v roku 1921 prítomných 255 baptistov, ktorí tak predstavovali takmer 1,5% prítomného obyvateľstva.

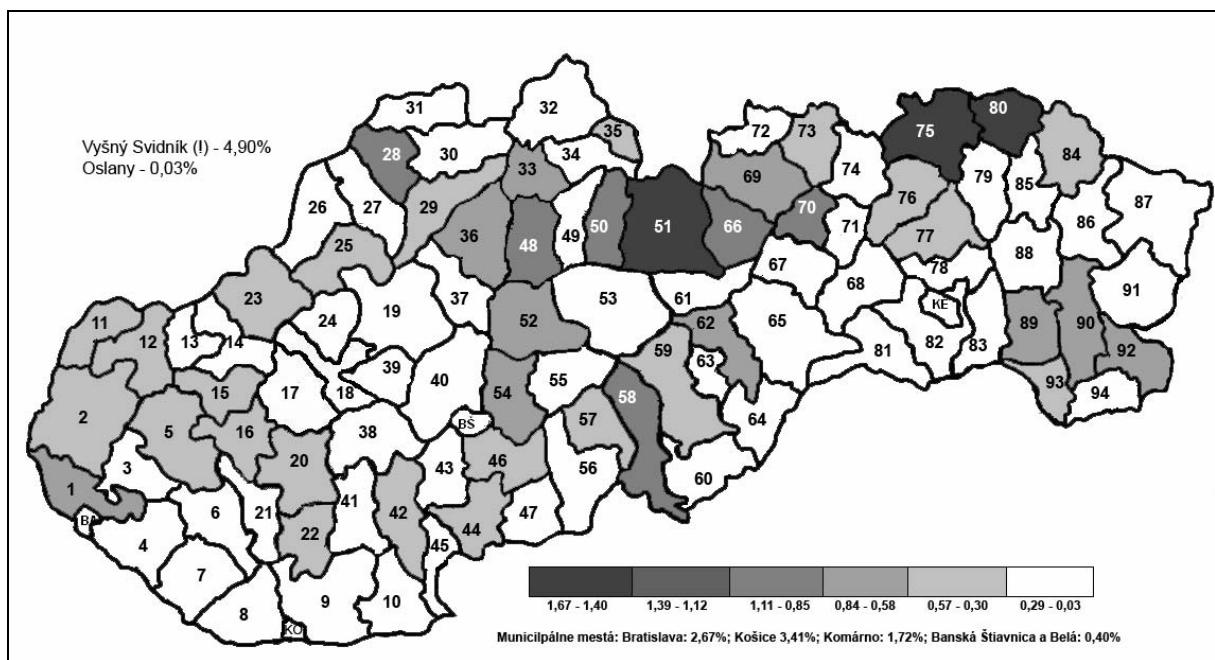
V prípade oboch cenzov nešlo o príliš početnú skupinu obyvateľstva, čo sa aj odrazilo v jednotlivých kartogramoch.

⁴¹⁴ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

Kartogram č. 57 : Podiel osôb iných vierovyznaní, prípadne bez vyznania podľa sčítania obyvateľstva z roku 1919⁴¹⁵

Kartogram č. 58 : Podiel osôb iných vierovyznaní, prípadne bez vyznania podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921⁴¹⁶

⁴¹⁵ Prepočítané podľa údajov: publikovaných: Soznam miest..., ref. 9.

⁴¹⁶ Prepočítané podľa údajov publikovaných: ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

III.7.7 Konfesionálna štruktúra obyvateľstva väčších sídiel

Z pohľadu jednotlivých miest treba konštatovať, že konfesionálna skladba, podobne ako v prípade národnostnej, bola pomerne pestrá. V bývalých municipálnych mestách, ktoré boli svojim právnym postavením najvýznamnejšie, zobrazuje podiel jednotlivých vyznaní tabuľka č. 3.

Tabuľka č. 3 : Konfesionálna skladba obyvateľstva v bývalých municipálnych mestách v čase sčítaní obyvateľstva v rokoch 1919 a 1921 v %⁴¹⁷

bývalé municipálne mesto	rímskokatolícke		gréckokatolícke		evanjelické augsburského vyznania		evanjelické reformované		izraelitské		iné a bez vyznania	
	1919	1921	1919	1921	1919	1921	1919	1921	1919	1921	1919	1921
Bratislava	76,50	74,53	0,28	0,12	10,19	9,75	1,44	1,15	11,26	11,77	0,33	2,67
Košice	68,54	65,55	4,80	5,44	4,59	4,88	4,72	4,09	16,65	16,62	0,71	3,41
Komárno	62,31	61,72	0,41	0,55	2,37	2,45	21,71	20,84	12,71	12,72	0,48	1,72
Banská Štiavnica a Belá	84,43	82,46	0,08	0,11	11,78	13,00	0,41	0,46	3,18	3,58	0,13	0,40

Aj v prípade bývalých municipálnych miest sa v roku 1921 výsledky mimoriadneho sčítania potvrdili. Z tabuľky vidno výraznejšie zastúpenie izraelitského vyznania v týchto väčších mestách. Možno to pozorovať aj v ostatných mestách s počtom prítomných obyvateľov nad 10 000. Napríklad v Trnave boli zastúpení s vyše 14,5% podielom, v Nitre predstavovali viac ako 22,5% a v Prešove cez 18,5%. Podobne si možno všimnúť výraznejší podiel reformovaných kalvínov v Komárne s takmer 22% a Nitre, kde tvorili takmer 12% prítomného obyvateľstva. Z pohľadu evanjelikov augsburského vyznania zas badať vyšší podiel v Banskej Bystrici, ale aj vo Zvolene, hoci Zvolen v roku 1919 ani v roku 1921 ešte nemal podľa výsledkov oboch cenzov 10 000 obyvateľov. V týchto sídlach sa podiel luteránov pohyboval na približnej úrovni 27%. Prakticky všetky sídla s vyše 10 000 prítomnými obyvateľmi v roku 1919 vykazovali nadpolovičnú väčšinu obyvateľstva rímskokatolíckeho vyznania. Z tohto pohľadu medzi sídlami nad 10 000 obyvateľov boli „najkatolíckejšie“ Nové Zámky s takmer 88,5% väčšinou. Osoby gréckokatolíckeho vierovyznania vyšší podiel zaznamenali v najväčších východoslovenských sídlach, v Prešove s vyše 8%, ale aj v Košiciach s takmer 5%.

Výsledky cenzu z roku 1921 sa výraznejšie neodlišovali. V Košiciach sa znížil podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva v prospech poslednej skupiny „iné vyznanie“. Konkrétnejšie možno povedať, že v roku 1921 išlo o väčšiu skupinu osôb bez vyznania s podielom takmer 2% a pravoslávne obyvateľstvo s 0,3%.

Najväčší rozdiel vo výsledkoch vykázal Lučenec, a to v prípade rímskokatolíckeho obyvateľstva. Podiel tohto obyvateľstva oproti roku 1919 poklesol takmer o 12%. Bol to dôsledok celkového poklesu počtu obyvateľstva o vyše 4 000 osôb, ktorý bol spôsobený dislo-

⁴¹⁷ Soznam miest..., ref. 9, s. 158–160 a ČSS zv. 9, ref. 10, s. 98–103.

káciou vojska v Lučenci v roku 1919. V auguste 1919 sa totiž nachádzalo v Lučenci, ako sme už viackrát spomenuli, posádkové veliteľstvo.⁴¹⁸

Vo väčších sídlach sa tak ukazuje v tomto období určitý typ konfesionálnej skladby obyvateľstva. Takmer 75% tvorilo v najľudnatejších sídlach Slovenska obyvateľstvo rímskokatolícke. Z pohľadu veľkosti podielu nasledovalo obyvateľstvo izraelitského vyznania s takmer 13%. Až za touto skupinou osôb nasledovali luteráni s vyše 7,5% a reformovaní kalvíni s vyše 3%. Gréckokatolícke obyvateľstvo, ktoré sa vo väčšom počte grupovalo len v spomenutých dvoch sídlach v Prešove a Košiciach, tak z celoslovenského pohľadu predstavovalo len nepatrných ani nie 1,5% obyvateľov najväčších slovenských sídiel.

Priemery z výsledkov cenzu z roku 1921 sa v mnohom podobajú. V tomto roku už dosiahol hranicu 10 000 prítomných obyvateľov aj Trenčín, takže priemer sa týka 16 najľudnatejších sídiel. Takmer 72,5% obyvateľov najväčších miest sa prihlásilo k rímskokatolíckemu vyznaniu, čo prakticky znamenalo vyrovnanie sa celoslovenskému priemeru rímskokatolíckeho obyvateľstva. Vyše 13% izraelitského vyznania opätovne dokazuje ďaleko vyššiu koncentráciu tohto obyvateľstva v mestách než na vidieku. Luteráni si zachovali vyše 7,5% podiel, nasledovaní necelými 3% reformovanými kalvínmi, čo dokazuje oproti celoslovenskému priemeru podpriemerné zastúpenie. Opäť najmenší podiel vykázalo obyvateľstvo gréckokatolícke. Viac ako 1,5% zastúpenie poukazuje na to, že obyvateľstvo tohto vyznania bolo sústredené prevažne v menších sídlach a na vidieku.

⁴¹⁸ ŠA Nitra, SÚ Prievidza, krab. č. 1, sign. č. 97/1919 prez.

Záver

Mimoriadne sčítanie obyvateľstva z roku 1919 tvorí jeden z medzníkov štúdia populačného vývoja Slovenska. Bolo prvým po začlenení Slovenska do Československej republiky. Napriek tomu, že sa toto sčítanie nevykonalo v ideálnom čase a bezchybným spôsobom, jeho výsledky sa v hrubých rysoch pri sčítaní ľudu v roku 1921 v podstate potvrdili.

Nepresnosti, ktoré vznikali počas vykonávania cenzu korenili už v prípravnom procese. Chvatný prípravný proces, ktorý vychádzal z požiadavky promptného zistenia stavu obyvateľstva na Slovensku spôsobil, že sa spočiatku určil úplne nereálny, predčasný termín sčítania. Nešlo pritom len o dôsledok vnútro politickej situácie a problematického vzťahu so susedným Maďarskom. Rovnako jestvoval aj problém organizačný, ktorý prvý marcový termín znemožnil. Napokon sa všetko uskutočnilo až po ukončení vojenského konfliktu s Maďarskom, v relatívne pokojnom čase. Napriek tomu, že bol termín odložený, či presunutý, nepokračovalo sa v prípravných prácach a neboli odstránené problémy, o ktorých organizátori vedeli už pri organizovaní prvého termínu. To poznačilo aj celý priebeh cenzu a vznikli tak viaceré, s ohľadom na výsledky cenzu neprijateľné situácie. Najväčším problémom bol nedostatok vhodných osôb na vykonávanie funkcie sčítacieho komisára. V praxi to spôsobilo sčítavanie vo viacerých okrskoch jednou osobou a miestami neúmerne predĺžilo dobu sčítania.

Ako nesprávna sa ukázala doba sčítania, keď vrcholili sezónne poľnohospodárske práce. Organizátori si túto nevhodnosť uvedomovali, čo vyústilo do dotlaču špeciálnych formulárov, registrujúcich osoby, ktoré sa z dôvodu sezónnych prác nachádzali mimo územie Slovenska. Dotlač sa však vykonala tesne pred samotným sčítaním, na čo poukazuje dochovaný archívny materiál a je otázne, či bol napokon použitý v každom sčítacom okrsku. Dotazníková akcia vykonaná štatistickým úradom poukázala aj na rôzne ďalšie chyby, ktoré spochybňujú celé podujatie. Napríklad boli vynechané niektoré domy, vzniklo podozrenie dvojakeho započítavania osôb z dôvodu pracovnej migrácie, ale miestami sa vyskytol aj väčší odpor obyvateľstva k vykonaniu cenzu.

Definitívne výsledky boli publikované, s ohľadom k času uskutočnenia mimoriadneho cenzu, veľmi neskoro. Až ku koncu roku 1921 bol publikovaný formou topografického lexikónu základný prehľad výsledkov. *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919* nepublikoval všetky zisťované údaje cenzu, ale len tie najdôležitejšie. Tieto výsledky však v dobe svojho vydania už nepôsobili pre verejnosť príliš zaujímavo. Vo februári 1921 sa totiž uskutočnilo riadne, dlhšiu dobu pripravované celoštátne sčítanie ľudu. Jeho výsledky boli presnejšie. Dôvodom nebola len pokojnejšia doba sčítania, prípadne zimné obdobie, ktoré sa všeobecne považuje za vhodnejšie na akciu podobného typu. Úspešnosť celého podujatia spočívala hlavne v kvalitnej príprave trvajúcej niekoľkonásobne dlhšie, než to bolo v prípade mimoriadneho cenzu v roku 1919.

Hlavným cieľom mimoriadneho cenzu bolo zistiť presný počet obyvateľov na Slovensku a ich skladbu podľa národnosti. Z pohľadu publikovaných definitívnych výsledkov sa tento cieľ síce podarilo dosiahnuť, no nepodaril sa iný dôležitý zámer. Výsledky mimoriadneho cenzu mali byť využité na parížskych mierových rokovaníach, kde sa rokovalo aj o hraniciach Slovenska. Tie mali byť okrem iného podopreté aj údajmi o etnickom rozmiestnení obyvateľstva. Keďže staršie uhorské štatistiky boli považované za nesprávne a tendenčné, myšlienka mimoriadneho sčítania sa považovala za vhodnú a potrebnú. Práve tento zámer sa z pohľadu definitívnych výsledkov mimoriadneho cenzu kvôli nedostatku času nesplnil. Predbežné výsledky boli ústne prednesené ministrom V. Šrobárom až v novembri 1919, keď

už bolo o nových hraniciach prakticky rozhodnuté. Ďalším cieľom, ktorý postupne získaval na význame, bolo využitie výsledkov pre správne účely. To napokon aj našlo uplatnenie v zostavení lexikónu sídiel, v ktorom sa kombinovali jednak demografické údaje získané sčítaním obyvateľstva, jednak údaje o začlenení sídiel do správnych celkov s ďalšími topografickými údajmi.

Z pohľadu výsledkov mimoriadneho cenzu možno opätovne konštatovať, že sa v roku 1921 potvrdili. Týkalo sa to nielen výsledkov konfesionalnej skladby obyvateľstva, ale aj národnostného zloženia. Vôbec zisťovanie národnosti obyvateľstva bolo novum, ktoré mimoriadne sčítanie ľudu z roku 1919 zaviedlo a v modifikovanej podobe bolo prevzaté nasledujúcim riadnym sčítaním ľudu v roku 1921. Národnosť bola definovaná slobodnou vôľou osoby, slobodným prihlásením sa k určitej národnosti. Oproti predchádzajúcim uhorským sčítaniam sa tak zmenil spôsob určenia etnicity, keďže staršie uhorské sčítania zisťovali materinskú reč. Bližším sledovaním výsledkov národnostnej skladby došlo k posunu časti obyvateľstva nemeckej, no najmä maďarskej národnosti z roku 1919 k židovskej v čase sčítania ľudu v roku 1921. To bol prakticky aj najväčší posun. Inak sa výsledky národnostnej skladby v hrubých rysoch v riadnom sčítaní v roku 1921 potvrdili. V ďalšej etape výskumu považujeme za vhodné venovať sa z pohľadu národnostnej skladby podrobnejšie jednotlivým regiónom, vytvorením podrobnej národnostnej mapy. V tomto smere existujú už spomenuté výborné predpráce, J. Húseka, A. Petrova, či najnovšie P. Švorca, ktorí sa však zaoberali len rusínskym, či rusínsko-slovenským obyvateľstvom na východnom Slovensku.

Štúdium problematiky mimoriadneho sčítania možno v budúcnosti prehĺbiť aj bádáním v archívnych fondoch centrálnych inštitúcií Československej republiky. O výsledky cenzu sa zaujímali viaceré inštitúcie. Archívne dokumenty ministerstva zahraničných vecí, vnútra či predsedníctva vlády, ktoré dalo pokyn k mimoriadnemu sčítaniu, môžu priniesť odpovede na niektoré otázky. Týka sa to najmä vzniku samotnej myšlienky uskutočniť mimoriadny cenzus, či prípadných informácií o priebežných výsledkoch.

Z pohľadu ostatných zisťovaných ukazovateľov sčítania z roku 1919 možno najlepšie sledovať a analyzovať dáta na úrovni jednotlivých regiónov a obcí. V ďalšej etape bádania je preto potrebné upriamiť pozornosť na dochované sčítacie hárky a sumáre. Tie totiž obsahujú viac údajov ako oficiálne publikované výsledky v lexikóne sídiel. Bezpochyby najzaujímavejšie dáta, ktoré však neboli publikované, sa dotýkajú štruktúry jednotlivých domácností. Zároveň je možné sčasti analyzovať vekovú štruktúru, popísať gramotnosť obyvateľstva a znalosť jazykov, ktorá je zaujímavá najmä v bilingválnych jazykových oblastiach. Z pohľadu každodennosti života znejú zaujímavo aj silno kritizované otázky ohľadom ukončenej svetovej vojny a jej dopadu na jednotlivé domácnosti či osoby. Práca so základnými domovými hárkami ponúka viacero možností podrobnej analýzy. Jediným problémom je problém časový a samotné výstupy, ktorých výsledky však štandardne nie sú úmerné vynaloženej práci.

Napriek tomu, že toto sčítanie obyvateľstva nebolo vykonané úplne presne a správne, neodmysliteľne tvorí súčasť populačných dejín Slovenska a ako také si zaslúži pozornosť.

1919 Extraordinary Census of Population in Slovakia

A Contribution to the Population History of Slovakia

Summary

The 1919 census of population in Slovakia conducted shortly after the formation of the Czechoslovak Republic was one of the largest undertakings of the newly formed Slovak administration. During the period when the exact borders of Slovakia were being determined at the Paris Peace Conference, it was decided to map the ethnic composition of the population of Slovakia. These data were designed to be used by the representatives of Czechoslovakia to support the claim on the territory of Slovakia and to correct earlier Hungarian statistics which reflected the intensifying magyarization. Aside from these goals, the 1919 census also served a practical purpose: the data obtained were to be used in the administration of Slovakia which was evident in the preparatory phases of the project. This was also the first test of the Slovak administration and it showed all its weaknesses.

In spite of the volatile internal situation, the office of the Minister Plenipotentiary for the Administration of Slovakia set March 1919 as the date for conducting the census. The coup d'état in neighboring Hungary, however, led to the declaration of Martial Law in Slovakia. This, as well as insufficient preparation of the census, caused the project to be postponed. The international situation escalated and a brief armed conflict ensued during which the short-lived Slovak Soviet Republic was formed in Eastern Slovakia, largely on the bayonets of the Hungarian Red Army. In the first days of July 1919, the Hungarian armed forces retreated and the situation in Slovakia was quickly returning to normal. This was the most opportune moment for conducting the extraordinary census. The second official date was set to midnight of August 20th, 1919 and this was when the census finally took place. Aside from certain problems of organizational nature which put the results of the census in question, the census also suffered from logistical shortcomings, insufficient preparation and, last but not definitely not least, an utterly inadequate public information campaign. A thorough preparation was thus sacrificed on the altar of the ultimate goal, i.e. obtaining results as fast as possible. And finally, as confirmed many direct participants, the culminating harvest season had significant negative impact on the participation of the general population in the census.

The extraordinary population census of 1919 was the first of its kind which aimed to ascertain the ethnic make-up of Slovakia. While all previous Hungarian census questionnaires since 1880 included questions concerning one's native language which served as the main factor in determining ethnicity, the 1919 extraordinary census opted for a direct approach and gave the respondents the opportunity to freely declare their ethnicity. Aside from ethnicity, only a few other demographic variables were researched, such as sex, age (year of birth), marital status, household position, languages spoken, literacy and, rather uniquely, the respondent's status in regard to the Great War and the effects of the war on the household. A separate focus was placed on the confessional composition of the population, where the respondents could report their affiliation to one of the following churches and denominations: Roman Catholic, Greek Catholic (Uniat), Lutheran, Reformed and Israelite. Other denominations were grouped under the heading "other" ("iné vyznanie").

Nevertheless, ethnicity was the most significant piece of data collected. The following "special" ethnicities were defined in the questionnaires: Czechoslovak, Ruthenian, Magyar

and German. Other ethnicities were grouped under the heading “other” which wasn't elaborated upon in the final report. The questionnaires for the 1919 extraordinary census did not include “Jewish” as a separate ethnicity. As the results of the regular census of the population of Czechoslovakia conducted in 1921 showed, Jews formed a large group of the population of Slovakia. It is therefore extremely difficult to try to determine the number of Jews in 1919 Slovakia based on the results of the extraordinary census.

In addition to certain general inaccuracies and the obvious incompleteness of the census which is especially evident from the fact that several townships were not included in the final tally (instead, the result of the previous Hungarian census of 1910 were used), a number of households were left out or not included. Consequently, the results of the census suffered. In spite of this, the basic results are comparable with the following regular census of 1921 which was conducted on the entire territory of the Czechoslovak Republic.

Ironically, the results of the extraordinary census did not serve their main purpose and were not used at the peace conference in Paris during the negotiations. The final results of the 1919 census were published in autumn 1921 by which time the peace conference had already ended. In addition, the regular census of the population of Czechoslovakia had already been completed in autumn 1921.

The results of the census were published in a final report entitled “*Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*”, but the report only included the most basic data like ethnicity, confession, the number of households, the number of people and population make-up based on sex. Other data included on the questionnaires was never published. The basic data were then combined with other data on the administrative division of townships and cities and gave rise to the first topographic lexicon of Slovakia after the formation of the Czechoslovak Republic.

From the point of view of population history of Slovakia, the 1919 extraordinary census is a milestone marking the first population census conducted on the territory of Slovakia proper. Even despite certain inaccuracies noted above, the 1919 census is a fascinating resource for further research on the history of Slovakia and her population.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

MVSR Slovenský národný archív:

- Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918 – 1927
- Osobný fond Vavro Šrobár, 1900 – 1948
- Osobný fond Fedor Houdek, 1848 – 1949

MVSR Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou so sídlom v Bratislave:

- Bratislavská župa I., 1398 – 1922
- Slúžnovský úrad v Bratislave, 1852 – 1922
- Slúžnovský úrad v Dunajskej Strede, 1862 – 1922
- Slúžnovský úrad v Galante, 1852 – 1922
- Slúžnovský úrad v Malackách, 1854 – 1922
- Slúžnovský úrad v Senci, 1887 – 1922
- Slúžnovský úrad v Šamoríne, 1871 – 1922
- Slúžnovský úrad v Trnave, 1856 – 1922

MVSR Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Nitre so sídlom v Ivanke pri Nitre:

- Nitrianska župa I., 1464 – 1922
- Tekovská župa, 1540 – 1922
- Slúžnovský úrad v Prievidzi, 1851 – 1922
- Slúžnovský úrad v Novom Meste nad Váhom, 1849 – 1922
- Slúžnovský úrad v Nových Zámkoch, 1854 – 1922

MVSR Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Košiciach, pobočka v Rožňave:

- Magistrát mesta Dobšinej, 1326 – 1920
- Magistrát mesta Jelšavy, 1299 – 1922
- Magistrát mesta Revúcej, 1612 – 1922
- Magistrát mesta Rožňavy, 1323 – 1922
- Notársky úrad v Plešivci, 1871 – 1938
- Obvodný notársky úrad v Betliari, 1895 – 1939
- Obvodný notársky úrad v Brzotíne, 1883 – 1939
- Obvodný notársky úrad v Gočove, (1800) 1902 – 1944
- Obvodný notársky úrad v Hucíne, 1913 – 1944
- Obvodný notársky úrad v Lubeníku, 1914 – 1944
- Obvodný notársky úrad v Muráni, 1908 - 1946
- Obvodný notársky úrad v Rejdovej, 1917 – 1945
- Obvodný notársky úrad v Revúčke, 1889 – 1936
- Obvodný notársky úrad v Rožňavskom Bystrom, 1903 – 1945
- Obvodný notársky úrad v Sirku, 1907 – 1944
- Obvodný notársky úrad v Slavošovciach, 1914 – 1945
- Obvodný notársky úrad v Stratenej, 1895 – 1945
- Obvodný notársky úrad v Štítniku, 1903 – 1945
- Obvodný notársky úrad vo Veľkej Polome, 1865 – 1945

Pramene práva

Sbírka zákonů na nařízení republiky Československé, roky 1918 – 1922

Periodická tlač, úradné noviny a časopisy

Československý denník, ročník II./1919
Hontiansky Slováč, ročník II./1919
Národné noviny, ročník L/1919
Právo ľudu, ročník XXIX/1919
Právo ľudu, ročník II./1919
Republikán, ročník I/1919
Slovák, ročník I/1919
Slovenské ľudové noviny, ročník 10/1919
Slovenský denník, ročník II./1919
Slovenský týždenník, ročník XVII/1919
Úradné noviny župy bratislavskej, ročník XXVIII./1919
Úradné noviny župy tekovskej, ročník I/1919
Úradné noviny župy turčianskej, ročník I./1919
Úradné noviny, ročník I./1919
Úradné oznamy Županského úradu župy Hontianskej, ročník I./1919
Úradný časopis Oravskej stolice, ročník I. (XVII.)/1919

Publikované pramene a topografické lexikóny

A Magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás. II. kötet. Budapest : Az országos magyar kir. statisztikai hivatal, 1882.
A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. Magyar statisztikai közlemények I.. Budapest : A Magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1902.
A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. Magyar statisztikai közlemények 42. Budapest : A Magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1912.
A Magyar korona országainak Helységnévtára 1882. Zost. M. Kollerffy a J. Jekelfalussy. Budapest : Pesti könyvnyomda-részvény-társág, 1882.
A Magyar korona országainak Helységnévtára 1873. Budapest : Az országos magyar kiralyi statisztikai hivatal, 1873.
A Magyar korona országainak Helységnévtára 1892. Zost. J. Jekelfalussy. Budapest : Pesti könyvnyomda-részvény-társág, 1892.
A Magyar korona országainak Helységnévtára 1895. Zost. J. Jekelfalussy. Budapest : Pesti könyvnyomda-részvény-társág, 1895.
A Magyar korona országainak Helységnévtára 1898. Zost. J. Jekelfalussy. Budapest : Pesti könyvnyomda-részvény-társág, 1898.
A Magyar korona országainak Helységnévtára 1900. Zost. J. Jekelfalussy. Budapest : Pesti könyvnyomda-részvény-társág, 1900.

- A Magyar korona országainak Helységnevtára 1902.* Budapest : A magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1903.
- A Magyar szent korona országainak Helységnevtára 1907.* Budapest : A magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1907.
- A Magyar szent korona országainak Helységnevtára 1913.* Budapest : A magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1913.
- MIMORIADNE zprávy Štátneho úradu štatistického republiky Československej : Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva jednotlivých obcí a osád krajiny Slovenskej podľa sčítania ľudu z 1. decembra 1930.* Praha : Štátní úřad statistický, ročník IV./1935.
- RETROSPEKTIVNÍ lexikón obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970.* I. Díl, II. zväzok. Praha : Federální štatistický úřad, 1978.
- SOZNAM miest na Slovensku dl'a popisu ľudu z roku 1919.* Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.
- SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921.* I. díl. Československá statistika sv. 9, řada VI., sešit 1. Praha : Štátní úřad statistický, 1924.
- SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921.* III. díl. Československá statistika, sv. 37, řada VI., sešit 6. Praha : Štátní úřad statistický, 1927.
- ŠTATISTICKÝ lexikón obcí v republice Československej : III. diel Slovensko.* Praha : Štátní úřad statistický, 1927.
- ÚZEMIE a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecu, Maďarsku a Poľsku.* Bratislava : Štátny štatistický úřad, 1939.

Použitá literatúra

- BIELIK František: Vývin kompetencie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. In: *Historický časopis* IX/1961, s. 636–640.
- BOHÁČ, Antonín: *Národnostní mapa republiky Československé.* Praha : Národopisná společnost Československá, 1926.
- BOHÁČ, Antonín: Národnosť či jazyk? In: *Československý statistický věstník*, ročník I., decembre 1920, s. 40–58.
- BOHÁČ Antonín: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část textová.* In: *Československá statistika* sv. 9., s. 7*–129*.
- ČAPLOVIČ Dušan – ČIČAJ Viliam – KOVÁČ Dušan – LIPTÁK Ľubomír – LUKAČKA Ján: *Dejiny Slovenska.* Bratislava : AEP, 2000.
- DEJINY Slovenska V. (1918 – 1945).* Bratislava : VEDA, 1985.
- DEJINY štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945.* II. 1918 – 1945. Bratislava : SAV, 1973.
- FILIPÍ, Pavel: *Křesťanstvo : Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví.* Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996.
- HOUDEK, Fedor: *Vznik hraníc Slovenska.* Bratislava : Prúdy, 1931.
- HRONSKÝ, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920.* Bratislava : Národné literárne centrum, 1998.
- HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice mezi Slováci a Karpatorusy.* Bratislava : Prúdy, 1925.
- JELÍNEK, A. Ješajahu: Kde ste boli Židia z Oberlandu? Poznámky o identite Židov na Slovensku. In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí.* I. časť. Bratislava : Judaica Slovaca, 1999, s. 49–74.

- JELÍNEK, A. Ješajahu: Hľadanie identity: slovenské Židovstvo a nacionalizmus (1918 – 1938). In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. I. časť. Bratislava : Judaica Slovaca, 1999, s. 75–92.
- KLIMKO, Jozef: *Slovenská republika rád : Pokus o socialistickú štátnosť*. Bratislava : Pravda, 1979.
- KLIMKO, Jozef: *Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918 – 1938)*. Bratislava : Veda, 1986.
- KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni na Slovensku a rozpad Rakúsko-Uhorska. In: *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Zost. P. Švorc a Ľ. Harbuľová. Prešov : Univerzum : 1999, s. 290–299.
- KRAJČOVIČOVÁ, Natália: Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918 – 1920). In: *Slovensko v Československu*. Zost. M. Zemko, V. Bystrický. Bratislava : VEDA, 2004, s. 57–94.
- LETZ, Róbert: Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918 – 1950. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodovania po súčasnosť*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 101–118.
- LEXIKÓN Slovenských dejín*. Banská Bystrica : SPN, 1997.
- MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava, SAV, 1972.
- MOSNÝ, Peter: *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. Košice : UPJŠ, 1997.
- MRÁZ, Josef: O predbežnom sčítaní ľudu na Slovensku roku 1919. In: *Československý statistický věstník*. ročník II, sešit 1.-2., prosinec 1920 a ročník II. únor 1921, sešit 3., s. 1–38 a 120–143.
- MRÁZ, Josef: *Slovensko ve světle statistiky*. Praha, 1920.
- MRÁZ, Josef: Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. (recenzia) In: *Československý statistický věstník*, ročník III., sešit 2. – 4., december 1921, s. 199–202.
- NIEDERLE, Lubor: *Národopisná mapa uherských Slováků na základě sčítání ľudu z roku 1900*. Praha : Národopisná společnost Československá, 1903.
- PETROV, Alexej: *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1924.
- PETROV, Alexej: K otázce slovensko-ruské etnografické hranice. In: *Česká revue* XVI./1923, č. 5 - 6, s. 115–119 a 234–243.
- PONIČAN, Pavel: *Politický miestopisný soznam Slovenska dľa župného a okresného sriadenia*. Bratislava : Univerzum, 1923.
- POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005.
- SVETOŇ, Ján: *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : SVPL, 1958.
- SVETOŇ, Ján: Slovenské vystaňovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In: *Vývoj obyvatelstva na Slovensku : Výber z diela k nedožitém 65. narodeninám*. Bratislava : Epoque, 1970, s. 181–206.
- ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v mezivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Univerzum, 2003.
- ŠVORC, Peter: Stanovenie hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou po vzniku ČSR ako etnický a štátoprávny problém. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodovania po súčasnosť*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 69–87.
- TIŠLIAR, Pavol: *Základné vývinové tendencie okresného zriadenia na Slovensku (1918) 1923 – 1945*. Rigorózna práca. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2001.
- TIŠLIAR, Pavol: K sčítaniu obyvatelstva Slovenska v roku 1919. In: *Slovenská archivistika* roč. XLI, č. 2. Bratislava : MVSR, 2006, s. 94 – 122.
- TIŠLIAR, Pavol: Stručná analýza národnostnej a konfesionalnej skladby obyvatelstva Slovenska podľa súpisu z roku 1919 v porovnaní s výsledkami cenzu z roku 1921. In: *Slovenská štatistika a demografia*, ročník 16, 4/2006, s. 19–40.

- TIŠLIAR, Pavol: Úvod do problematiky sčítania obyvateľstva Slovenska v roku 1919. In: *Slovenská štatistika a demografia*, ročník 16, 4/2006, s. 41–57.
- ZÁVODSKÝ, Prokop: *85 let od vzniku státní statistické služby na území České republiky*. Vysoká škola ekonomická v Praze, s. 259. <http://panda.hyperlink.cz/cestapdf/pdf05c3/zavodsky.pdf> (12. 6. 2007).
- ŽATKOVIČ, J. Grigorij: *Expose Dr. G. I. Žatkoviča býveho Gubernatora Podkarpatskej Rusi*. Homesstead, PA : Greek. Cath. Union Building, 1921.
- ŽUDEL, Juraj: *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984.
- ŽUDEL, Juraj: Utváranie hraníc Slovenska. In: *Slovenská archivistika* roč. XXX, č. 2. Bratislava : MVSR, 1995, s. 222–234.

Zoznam skratiek

- adm.** – administratívna agenda
ČSS – Československá štatistika (edícia)
DŠP II. – Dejiny štátu a práva II. diel.
HČ – Historický časopis
K. – koruna (mena)
MM Dobšinej – Magistrát mesta Dobšinej
MM Jelšava – Magistrát mesta Jelšavy
MPS – Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska
Obv. NÚ – obvodný notársky úrad
prez. – prezidiálna agenda
Sb. z. a n. – Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé
sign. – signatúra
SNA – Slovenský národný archív v Bratislave
SÚ – slúžnovský úrad
ŠA, p. – štátny archív, pobočka
vl. nar. – vládne nariadenie
z. č. – zákon číslo

Súčasný názvy obcí, ktoré boli použité v práci

Blaufus – Krahule	Kiskóvesd – Klenová
Briešť'a – Brieštie	Konošov – Kunešov
Čahovce – Čechy	Koprnica – Kopernica
Feledince – Jesenské	Kuraly – Kuraľany
Foľvark – Stráne pod Tatrami	Lipovec – Lipovce
Gajdel – Kľačno	Majerka – Ihľany
Gulváš – Dulova Ves	Majzel – súčasť Nitrianskeho Pravna
Hadviga – súčasť Brieštie	Maldur – Podhorany
Hrabovec – časť Turany nad Ondavou	Malé Stažkovce – Stažkovce
Ipoľské Šiahy – Šahy	Mlyndrovce – Mlynárovce

Mokrolúky – Mokroluh
Nekyje – Vinica
Nemecké Pravno – Nitrianske Pravno
Nová Lehôta – Nová Lehota
Parkan – Štúrovo
Pastuchov – Pastovce
Piarg – Kremnické Bane
Píla Tekovská – Píla
Sklenô – Sklené

Spišská Sobota – súčasť Popradu
Stará Ďala – Hurbanovo
Svätý Kríž nad Hronom – Žiar nad Hronom
Šaľa nad Váhom – Šaľa
Štubňanské Teplice – Turčianske Teplice
Veľká Revúca – Revúca
Zemianska Oča – Zemianska Olča

Zoznam obrázkov

Obr. č. 2: Predná (prvá) strana základného sčítacie hárku - <i>Domovný výkaz</i>	20
Obr. č. 3 : Zadná (druhá) strana základného sčítacie hárku - <i>Domovný výkaz</i>	21
Obr. č. 4 : Obecný, okrskový súhrn.....	24
Obr. č. 5 : Formulár okresného prehľadu.....	26
Obr. č. 6 : Formulár župného (stoličného) prehľadu.....	26
Obr. č. 7 : „ <i>Výkaz osôb súcich mimo Slovenska na prácach ako saisonní robotníci</i> “	27
Obr. č. 9 : Menovací dekrét sčítacieho komisára (popisujúceho povereníka)	31
Obr. č. 10 : Titulný list Soznamu miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919	45

Zoznam tabuliek

Tabuľka č. 1: Prehľad počtu obyvateľstva a skladby podľa materinskej reči / národnosti na území Slovenska.....	66
Tabuľka č. 2 : Porovnanie náboženskej skladby obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítaní ľudu z rokov 1919 a 1921	95
Tabuľka č. 3 : Konfesionálna skladba obyvateľstva v bývalých municipálnych mestách v čase sčítaní obyvateľstva v rokoch 1919 a 1921 v %	105

Zoznam kartogramov

Kartogram č. 1 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1880.....	48
Kartogram č. 2 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1890.....	49
Kartogram č. 3 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1900.....	49
Kartogram č. 4 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1910.....	50
Kartogram č. 5 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1919.....	51
Kartogram č. 6 : Hustota obyvateľstva na Slovensku v roku 1921.....	52

Kartogram č. 7 : Prírastkovosť obyvateľstva od roku 1880 do roku 1910 v %	53
Kartogram č. 8 : Prírastkovosť obyvateľstva od roku 1910 do roku 1921 v %	54
Kartogram č. 9 : Prírastkovosť obyvateľstva od roku 1919 – 1921 v %.....	55
Kartogram č. 10 : Počet prítomných obyvateľov pripadajúcich na jeden dom v príslušnom okrese v roku 1919	56
Kartogram č. 11 : Počet prítomných obyvateľov pripadajúcich na jeden obývaný dom v príslušnom okrese v roku 1921	57
Kartogram č. 12 : Prírastok (+) / úbytok (-) počtu domov v roku 1921 oproti roku 1919 v abs.	57
Kartogram č. 13 : Koeficient a index maskulinity v roku 1910	59
Kartogram č. 14 : Koeficient a index maskulinity v roku 1919	60
Kartogram č. 15 : Koeficient a index maskulinity v roku 1921	60
Kartogram č. 16 : Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1880	67
Kartogram č. 17: Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1890	68
Kartogram č. 18: Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1900	68
Kartogram č. 19: Podiel obyvateľov so slovenskou materinskou rečou podľa výsledkov uhorského sčítania ľudu z roku 1910	69
Kartogram č. 20: Podiel obyvateľov s československou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919.....	70
Kartogram č. 21 : Podiel obyvateľov s československou národnosťou podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1921	71
Kartogram č. 22 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880	72
Kartogram č. 23 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890	73
Kartogram č. 24 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900	73
Kartogram č. 25 : Podiel obyvateľov s maďarskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910	74
Kartogram č. 26 : Podiel obyvateľov s maďarskou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919.....	75
Kartogram č. 27 : Podiel obyvateľov s maďarskou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921	75
Kartogram č. 28 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880	77
Kartogram č. 29 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890	77
Kartogram č. 30 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900	78
Kartogram č. 31 : Podiel obyvateľov s nemeckou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910.....	78
Kartogram č. 32 : Podiel obyvateľov s nemeckou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919.....	80
Kartogram č. 33 : Podiel obyvateľov s nemeckou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921	81
Kartogram č. 34 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880	82

Kartogram č. 35 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890	83
Kartogram č. 36 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900	84
Kartogram č. 37 : Podiel obyvateľov s rusínskou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910	84
Kartogram č. 38 : Podiel obyvateľov s rusínskou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919	85
Kartogram č. 39 : Podiel obyvateľov s veľkoruskou, ukrajinskou a karpatoruskou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921	86
Kartogram č. 40 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1880	87
Kartogram č. 41 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1890	87
Kartogram č. 42 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1900	88
Kartogram č. 43 : Podiel obyvateľov s inou materinskou rečou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910	89
Kartogram č. 44 : Podiel obyvateľov s inou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919	90
Kartogram č. 45 : Podiel obyvateľov s inou národnosťou podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921	91
Kartogram č. 46 : Podiel obyvateľov so židovskou národnosťou podľa výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1921	92
Kartogram č. 47 : Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919	96
Kartogram č. 48 : Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921	96
Kartogram č. 49 : Podiel gréckokatolíckeho obyvateľstva podľa výsledkov mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919	98
Kartogram č. 50 : Podiel gréckokatolíckeho obyvateľstva podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921	98
Kartogram č. 51 : Podiel prítomného evanjelického obyvateľstva augsburského vyznania podľa údajov sčítania obyvateľstva z roku 1919	99
Kartogram č. 52 : Podiel prítomného evanjelického obyvateľstva augsburského vyznania z roku 1921	100
Kartogram č. 53 : Podiel evanjelického helvétskeho (kalvínskeho) obyvateľstva podľa údajov mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919	101
Kartogram č. 54 : Podiel evanjelického helvétskeho (kalvínskeho) obyvateľstva podľa údajov sčítania obyvateľstva z roku 1921	101
Kartogram č. 55 : Podiel prítomných osôb s izraelitským vierovyznaním podľa údajov sčítania ľudu z roku 1919	102
Kartogram č. 56 : Podiel prítomných osôb s izraelitským vierovyznaním podľa údajov sčítania obyvateľstva z roku 1921	103
Kartogram č. 57 : Podiel osôb iných vierovyznaní, prípadne bez vyznania podľa sčítania obyvateľstva z roku 1919	104
Kartogram č. 58 : Podiel osôb iných vierovyznaní, prípadne bez vyznania podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921	104

Zoznam príloh

Príloha č. 1 : Rozloha, počet prítomného obyvateľstva a hustota obyvateľstva na základe výsledkov mimoriadneho cenzu z roku 1919 podľa jednotlivých žúp a miest so zriadeným magistrátom.....	121
Príloha č. 2 : Základný prehľad počtu obyvateľstva podľa národností v jednotlivých slúžnovských okresoch v roku 1919 v abs.	121
Príloha č. 3 : Základný prehľad podielu národností v jednotlivých slúžnovských okresoch v roku 1919 v %	124
Príloha č. 4 : Konfesionálna skladba obyvateľstva jednotlivých žúp a bývalých municipálnych miest podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1919 v abs. a %	126

Príloha

Príloha č. 1 : Rozloha, počet prítomného obyvateľstva a hustota obyvateľstva na základe výsledkov mimoriadneho cenzu z roku 1919 podľa jednotlivých žúp a miest so zriadeným magistrátom

Župa, mesto	Plocha v km ²	Počet obyvateľov	Hustota - počet obyvateľov na km ²
Abovsko-turnianska	1491	74853	50,20
Košice m.	94	46826	498,15
Bratislavská	4227	327014	77,36
Bratislava m.	75	83200	1109,33
Gemersko-malohontská	3961	164341	41,49
Hontianska	2100	95573	45,51
Banská Štiavnica a Belá m.	88	14274	162,20
Komárňanská	1993	133423	66,95
Komárno m.	27	16552	613,04
Liptovská	2247	80615	35,88
Nitrianska	5527	462307	83,65
Novohradská	1766	95941	54,33
Oravská	1630	58769	36,05
Spišská	3459	159277	46,05
Šarišská	3647	172750	47,37
Tekovská	2724	176985	64,97
Trenčianska	4457	309301	69,40
Turčianska	1123	52842	47,05
Zemplínska	5666	271011	47,83
Zvolenská	2634	127360	48,35

m. – býv. municipálne mesto

Príloha č. 2 : Základný prehľad počtu obyvateľstva podľa národností v jednotlivých slúžnovských okresoch v roku 1919 v abs.

Slúžnovský okres, municip. mesto	československá	rusínska	maďarská	nemecká	iná	spolu
Abovsko-turnianska župa	37328	933	31932	2437	2223	74853
Košice okres	19972	279	6865	118	958	28192
Moldava a Turňa	4307	626	22296	2267	350	29846
Ždaňa	13049	28	2771	52	915	16815
Košice mesto	22858	86	17991	2477	3414	46826
Bratislavská župa	186711	95	121630	15947	2631	327014
Bratislava okres + Sv. Jur m.	31590	8	3018	6037	295	40948
Dunajská Streda	1020	34	34493	247	412	36206
Galanta	7158	1	44136	545	300	52140
Malacky	46452	15	313	475	272	47527
Senec + Modra, Pezinok m.	28010	18	10196	3571	456	42251
Šamorín	1739	5	27234	2957	290	32225
Trnava + Trnava m.	70742	14	2240	2115	606	75717
Bratislava mesto	27397	84	24126	30165	1428	83200
Gemersko-malohontská župa	78301	65	80213	2135	3627	164341
Feledince	1052	1	27343	24	752	29172
Horehronský: Pohorelá	13381	19	221	52	154	13827
Ratková	7465	5	277	44	136	7927
Revúca + Jelšava m.	12054	7	2792	101	569	15523
Rimavskosobotský : Hnúšťa +	26660	17	9921	206	754	37558

Rimavská Sobota m.						
Rožňava + Rožňava m.	16349	15	20417	1660	779	39220
Tornaľa	1340	1	19242	48	483	21114
Hontianska župa	51757	12	42654	359	791	95573
Bátovce	13031	6	1757	104	32	14930
Krupina	22464	1	271	49	278	23063
Nekyje	7403	1	10869	17	197	18487
Pastuchov	1120	0	15429	23	158	16730
Ipoľské Šiahy	7739	4	14328	166	126	22363
Banská Štiavnica a Banská Belá mesto	12621	1	1366	265	21	14274
Komárňanská župa	9483	5	123234	497	204	133423
Parkan	4861	1	37048	76	44	42030
Udvarský : Stará Ďala	2441	2	43890	299	29	46661
Žitnoostrovský : Zemianska Oča	2181	2	42296	122	131	44732
Komárno mesto	2441	4	13869	141	97	16552
Liptovská župa	77593	26	975	862	1159	80615
Hrádok	18325	2	162	112	225	18826
Liptovský Mikuláš	18391	9	264	144	339	19147
Nemecká Ľupča	14041	0	61	41	100	14243
Ružomberok + Ružomberok m.	26836	15	488	565	495	28399
Nitrianska župa	367283	318	71863	17329	5514	462307
Hlohovec	38892	209	1204	852	277	41434
Myjava	23130	0	31	23	196	23380
Nitra + Nitra mesto	42931	39	20591	1170	439	65170
Nové Mesto n. Váhom	35651	5	222	244	803	36925
Nové Zámky+ Nové Zámky m.	31685	14	24244	575	731	57249
Piešťany	27913	5	333	596	1069	29916
Prievidza	29671	24	1128	10631	344	41798
Senica	31164	5	221	359	453	32202
Skalický : Holič + Skalica m.	30781	5	167	303	238	31494
Šaľa nad Váhom	14675	4	22511	203	495	37888
Topoľčany	39323	6	933	1819	287	42368
Žabokreky	21467	2	278	554	182	22483
Novohradská župa	64031	29	29628	459	1794	95941
Halič	18057	0	264	18	112	18451
Lučenec + Lučenec m.	30898	23	23489	419	1419	56248
Modrý Kameň	15076	6	5875	22	263	21242
Oravská župa	57854	3	390	137	385	58769
Dolný Kubín	13934	3	228	60	95	14320
Námestovo	26370	0	15	25	184	26594
Trstená	6373	0	43	12	74	6502
Zámocký : Tvrdošín	11177	0	104	40	32	11353
Spišská župa	92607	12190	11476	36890	6114	159277
Gelnica + Gelnica m.	14658	89	3082	9683	768	28280
Kežmarok + Kežmarok, Spišská Belá m.	10556	688	1101	12968	1180	26493
Levoča + Levoča m.	9545	1214	1530	1541	685	14515
Spišská Nová Ves + Spišská Nová Ves m.	17293	1580	3146	3746	933	26698
Spišská Sobota + Poprad m.	14063	16	1237	5152	1192	21660
Spišská Stará Ves	5827	2338	81	288	422	8956
Spišské Podhradie+ Spišské Podhradie a Spišské Vlchy m.	13224	607	1025	1093	552	16501
Stará Ľubovňa	7441	5658	274	2419	382	16174
Šarišská župa	144342	17223	6148	2561	2476	172750
Bardejov + Bardejov m.	27333	5468	715	1223	686	35425

Giraltovce	15332	349	132	66	473	16352
Lemešany	16769	223	292	91	114	17489
Lipiany	19669	2752	175	43	90	22729
Prešov + Prešov m.	37252	214	4196	940	605	43207
Sabinov + Sabinov m.	21316	372	599	110	262	22659
Vyšný Svidník	6671	7845	39	88	246	14889
Tekovská župa	115006	47	46830	14363	739	176985
Levice + Levice m.	15083	5	33504	252	190	49034
Oslany	10843	15	128	2820	20	13826
Svätý Kríž + Kremnica m.	37731	19	1093	10832	214	49889
Vráble	19866	1	9720	127	188	29902
Zlaté Moravce	31483	7	2385	332	127	34334
Trenčianska župa	302569	88	2348	2258	2038	309301
Bánovce	26907	10	135	244	271	27567
Čadca	38899	1	51	115	218	39284
Ilava	28495	14	388	327	240	29464
Kysucké Nové Mesto	33168	19	94	28	165	33474
Považská Bystrica	23263	0	46	41	63	23413
Púchov	28165	7	113	225	154	28664
Trenčín + Trenčín m.	46850	14	585	474	396	48319
Veľká Bytča	27039	6	47	53	23	27168
Žilina + Žilina m.	49783	17	889	751	508	51948
Turčianska župa	41186	16	1273	9668	699	52842
Štubňanské Teplice	12965	6	183	8646	251	22051
Martin	28221	10	1090	1022	448	30791
Zemplínska župa	141335	50086	58669	3588	17333	271011
Bodrožský : Kráľovský Chlmec	862	24	19367	9	2495	22757
Humenné	15756	3369	1886	832	1420	23263
Kapušany	7581	255	17776	22	1951	27585
Medzilaborce	5844	9013	324	147	1066	16394
Michalovce	22383	7274	4121	445	3594	37817
Sečovce	22085	2146	4813	392	1083	30519
Slovenskonovomestký - Michalany	10164	19	7487	103	186	17959
Snina	5416	17630	390	154	991	24581
Sobrance	27611	3073	1593	886	1271	34434
Stropkov	4543	4957	182	158	1961	11801
Vranov	19090	2326	730	440	1315	23901
Zvolenská župa	121743	21	2950	928	1718	127360
Banská Bystrica + Banská Bystrica m.	38595	6	1789	647	836	41873
Brezno + Brezno m.	30499	5	511	107	409	31531
Veľká Slatina	27009	0	44	39	265	27357
Zvolen + Zvolen m.	25640	10	606	135	208	26599
Spolu	1954446	81332	689565	143466	54405	2923214
m. – býv. municipálne mesto						

Príloha č. 3 : Základný prehľad podielu národností v jednotlivých slúžnovských okresoch v roku 1919 v %

Slúžnovský okres, municip. mesto	československá	rusínska	maďarská	nemecká	iná	spolu
Abovsko-turnianska župa	49,87	1,25	42,66	3,25	2,97	100
Košice okres	70,84	0,99	24,35	0,42	3,40	100
Moldava a Turňa	14,43	2,10	74,70	7,60	1,17	100
Ždaňa	77,60	0,17	16,48	0,31	5,44	100
Košice mesto	48,81	0,18	38,42	5,29	7,29	100
Bratislavská župa	57,10	0,03	37,19	4,88	0,80	100
Bratislava okres + Sv. Jur m.	77,15	0,02	7,37	14,74	0,72	100
Dunajská Streda	2,82	0,09	95,27	0,68	1,14	100
Galanta	13,73	0,00	84,65	1,05	0,58	100
Malacky	97,74	0,03	0,66	1,00	0,57	100
Senec + Modra, Pezinok m.	66,29	0,04	24,13	8,45	1,08	100
Šamorín	5,40	0,02	84,51	9,18	0,90	100
Trnava + Trnava m.	93,43	0,02	2,96	2,79	0,80	100
Bratislava mesto	32,93	0,10	29,00	36,26	1,72	100
Gemersko-malohontská župa	47,64	0,04	48,81	1,30	2,21	100
Feledince	3,61	0,00	93,73	0,08	2,58	100
Horehronský: Pohorelá	96,77	0,14	1,60	0,38	1,11	100
Ratková	94,17	0,06	3,49	0,56	1,72	100
Revúca + Jelšava m.	77,65	0,05	17,99	0,65	3,67	100
Rimavskosobotský : Hnúšťa + Rimavská Sobotka m.	70,98	0,05	26,42	0,55	2,01	100
Rožňava + Rožňava m.	41,69	0,04	52,06	4,23	1,99	100
Tornaľa	6,35	0,00	91,13	0,23	2,29	100
Hontianska župa	54,15	0,01	44,63	0,38	0,83	100
Bátovce	87,28	0,04	11,77	0,70	0,21	100
Krupina	97,40	0,00	1,18	0,21	1,21	100
Nekyje	40,04	0,01	58,79	0,09	1,07	100
Pastuchov	6,69	0,00	92,22	0,14	0,94	100
Ipoľské Štiahly	34,61	0,02	64,07	0,74	0,56	100
Banská Štiavnica a Banská Belá mesto	88,42	0,01	9,57	1,86	0,15	100
Komárňanská župa	7,11	0,01	92,36	0,37	0,15	100
Parkan	11,57	0,00	88,15	0,18	0,10	100
Udvarský : Stará Ďala	5,23	0,00	94,06	0,64	0,06	100
Žitnoostrovský : Zemianska Oča	4,88	0,00	94,55	0,27	0,29	100
Komárno mesto	14,75	0,02	83,79	0,85	0,59	100
Liptovská župa	96,25	0,03	1,21	1,07	1,44	100
Hrádok	97,34	0,01	0,86	0,59	1,20	100
Liptovský Mikuláš	96,05	0,05	1,38	0,75	1,77	100
Nemecká Ľupča	98,58	0,00	0,43	0,29	0,70	100
Ružomberok + Ružomberok m.	94,50	0,05	1,72	1,99	1,74	100
Nitrianska župa	79,45	0,07	15,54	3,75	1,19	100
Hlohovec	93,86	0,50	2,91	2,06	0,67	100
Myjava	98,93	0,00	0,13	0,10	0,84	100
Nitra + Nitra mesto	65,88	0,06	31,60	1,80	0,67	100
Nové Mesto n. Váhom	96,55	0,01	0,60	0,66	2,17	100
Nové Zámky+ Nové Zámky m.	55,35	0,02	42,35	1,00	1,28	100
Piešťany	93,30	0,02	1,11	1,99	3,57	100
Prievidza	70,99	0,06	2,70	25,43	0,82	100
Senica	96,78	0,02	0,69	1,11	1,41	100
Skalický : Holíč + Skalica m.	97,74	0,02	0,53	0,96	0,76	100
Šaľa nad Váhom	38,73	0,01	59,41	0,54	1,31	100

Topoľčany	92,81	0,01	2,20	4,29	0,68	100
Žabokreky	95,48	0,01	1,24	2,46	0,81	100
Novohradská župa	66,74	0,03	30,88	0,48	1,87	100
Halič	97,86	0,00	1,43	0,10	0,61	100
Lučenec + Lučenec m.	54,93	0,04	41,76	0,74	2,52	100
Modrý Kameň	70,97	0,03	27,66	0,10	1,24	100
Oravská župa	98,44	0,01	0,66	0,23	0,66	100
Dolný Kubín	97,30	0,02	1,59	0,42	0,66	100
Námestovo	99,16	0,00	0,06	0,09	0,69	100
Trstená	98,02	0,00	0,66	0,18	1,14	100
Zámocký : Tvrdošín	98,45	0,00	0,92	0,35	0,28	100
Spišská župa	58,14	7,65	7,21	23,16	3,84	100
Gelnica + Gelnica m.	51,83	0,31	10,90	34,24	2,72	100
Kežmarok + Kežmarok, Spišská Belá m.	39,84	2,60	4,16	48,95	4,45	100
Levoča + Levoča m.	65,76	8,36	10,54	10,62	4,72	100
Spišská Nová Ves + Spišská Nová Ves m.	64,77	5,92	11,78	14,03	3,49	100
Spišská Sobota + Poprad m.	64,93	0,07	5,71	23,79	5,50	100
Spišská Stará Ves	65,06	26,11	0,90	3,22	4,71	100
Spišské Podhradie+ Spišské Podhradie a Spišské Vlchy m.	80,14	3,68	6,21	6,62	3,35	100
Stará Ľubovňa	46,01	34,98	1,69	14,96	2,36	100
Šarišská župa	83,56	9,97	3,56	1,48	1,43	100
Bardejov + Bardejov m.	77,16	15,44	2,02	3,45	1,94	100
Giraltovce	93,76	2,13	0,81	0,40	2,89	100
Lemešany	95,88	1,28	1,67	0,52	0,65	100
Lipiany	86,54	12,11	0,77	0,19	0,40	100
Prešov + Prešov m.	86,22	0,50	9,71	2,18	1,40	100
Sabinov + Sabinov m.	94,07	1,64	2,64	0,49	1,16	100
Vyšný Svidník	44,80	52,69	0,26	0,59	1,65	100
Tekovská župa	64,98	0,03	26,46	8,11	0,42	100
Levice + Levice m.	30,76	0,01	68,33	0,51	0,39	100
Oslany	78,42	0,11	0,93	20,40	0,14	100
Svätý Kríž + Kremnica m.	75,63	0,04	2,19	21,71	0,43	100
Vráble	66,44	0,00	32,51	0,42	0,63	100
Zlaté Moravce	91,70	0,02	6,95	0,97	0,37	100
Trenčianska župa	97,82	0,03	0,76	0,73	0,66	100
Bánovce	97,61	0,04	0,49	0,89	0,98	100
Čadca	99,02	0,00	0,13	0,29	0,55	100
Ilava	96,71	0,05	1,32	1,11	0,81	100
Kysucké Nové Mesto	99,09	0,06	0,28	0,08	0,49	100
Považská Bystrica	99,36	0,00	0,20	0,18	0,27	100
Púchov	98,26	0,02	0,39	0,78	0,54	100
Trenčín + Trenčín m.	96,96	0,03	1,21	0,98	0,82	100
Veľká Bytča	99,53	0,02	0,17	0,20	0,08	100
Žilina + Žilina m.	95,83	0,03	1,71	1,45	0,98	100
Turčianska župa	77,94	0,03	2,41	18,30	1,32	100
Štubňanské Teplice	58,80	0,03	0,83	39,21	1,14	100
Martin	91,65	0,03	3,54	3,32	1,45	100
Zemplínska župa	52,15	18,48	21,65	1,32	6,40	100
Bodrožský : Kráľovský Chlmec	3,79	0,11	85,10	0,04	10,96	100
Humenné	67,73	14,48	8,11	3,58	6,10	100
Kapušany	27,48	0,92	64,44	0,08	7,07	100
Medzilaborce	35,65	54,98	1,98	0,90	6,50	100
Michalovce	59,19	19,23	10,90	1,18	9,50	100

Sečovce	72,36	7,03	15,77	1,28	3,55	100
Slovenskonovomestký - Michal'any	56,60	0,11	41,69	0,57	1,04	100
Snina	22,03	71,72	1,59	0,63	4,03	100
Sobrance	80,19	8,92	4,63	2,57	3,69	100
Stropkov	38,50	42,00	1,54	1,34	16,62	100
Vranov	79,87	9,73	3,05	1,84	5,50	100
Zvolenská župa	95,59	0,02	2,31	0,73	1,35	100
Banská Bystrica + Banská Bystrica m.	92,17	0,01	4,27	1,55	2,00	100
Brezno + Brezno m.	96,73	0,02	1,62	0,34	1,30	100
Veľká Slatina	98,73	0,00	0,16	0,14	0,97	100
Zvolen + Zvolen m.	96,39	0,04	2,28	0,51	0,78	100
Spolu	66,86	2,78	23,59	4,91	1,86	100

m. – býv. municipálne mesto

Príloha č. 4 : Konfesiónalna skladba obyvateľstva jednotlivých žúp a bývalých municipálnych miest podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1919 v abs. a %

Župa, mesto	rímskokatolícke	gréckokatolícke	Evan. av.	Evan. ref.	izraelitské	iné	% Σ katolícke	% Σ evanjelické	% izraelitské
Abovsko-turnianska	53846	5726	2778	9862	2547	94	79,59	16,89	3,40
Košice m.	32093	2248	2148	2208	7797	332	73,34	9,30	16,65
Bratislavská	286916	147	18178	7036	14118	429	87,78	7,71	4,32
Bratislava m.	63646	233	8478	1196	9370	277	76,78	11,63	11,26
Gemersko-malohontská	76928	4062	52545	26095	4436	203	49,28	47,85	2,70
Hontianska	67658	71	20788	5134	1977	35	70,87	27,12	2,07
Banská Štiavnica a Belá m.	12051	11	1682	58	454	18	84,50	12,19	3,18
Komárňanská	101636	76	860	27545	3197	109	76,23	21,29	2,40
Komárno m.	10314	68	393	3594	2103	80	62,72	24,09	12,71
Liptovská	45423	67	31937	107	2675	426	56,43	39,75	3,32
Nitrianska	378047	229	54363	7667	21363	638	81,82	13,42	4,62
Novohradská	60601	102	31430	770	2930	55	63,27	33,56	3,05
Oravská	51219	14	6033	25	1463	15	87,18	10,31	2,49
Spišská	108366	17503	24756	979	7263	328	79,03	16,16	4,56
Šarišská	96177	50491	13175	607	12200	120	84,90	7,98	7,06
Tekovská	153418	121	3256	15703	4418	64	86,75	10,71	2,50
Trenčianská	274143	190	24901	257	9504	306	88,69	8,13	3,07
Turčianska	24542	40	26319	146	1741	54	46,52	50,08	3,29
Zemplínska	102637	104881	5408	33593	24459	254	76,57	14,39	9,03
Zvolenská	84630	122	39874	254	2382	97	66,55	31,51	1,87

m. – býv. municipálne mesto

Obsah

Predhovor k druhému - elektronickému vydaniu	6
Úvod	7
I. Príprava mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku 1919	10
I.1 Myšlienka mimoriadneho sčítania	10
I.2 Minister s plnou mocou pre správu Slovenska garantom cenzu	11
I.3 Porady na úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska	12
I.4 Štatisticko-technická príprava	18
I.4.1 Domový hárok	18
I.4.2 Obecný, okrskový súhrn	22
I.4.3 Okresný prehľad	25
I.4.4 Župný (stoličný) prehľad	26
I.4.5 Netypický hárok potvrdzujúci problém sezónnosti sčítania	26
I.4.6 Podrobné poučenie pre popisujúcich poverenikov	28
I.5 Organizačno-správna príprava	29
II. Priebeh sčítania	33
II.1 Prvý termín sčítania – marec 1919	33
II.2 Druhý termín sčítania – august 1919	35
III. Základné výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1919 v porovnaní s výsledkami niektorých oficiálnych cenzov	42
III.1 „Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919“	44
III.2 Sčítacie územie	46
III.3 Hustota a prírastkovosť obyvateľstva od roku 1880	48
III.4 Počet domov	56
III.5 Špecifikácia podľa pohlavia	59
III.6 Etnicita prítomného obyvateľstva	61
III.6.1 Slovenská materinská reč a československá národnosť	66
III.6.2 Obyvateľstvo maďarskej národnosti	72
III.6.3 Obyvateľstvo nemeckej národnosti	76
III.6.4 Rusínske obyvateľstvo	81
III.6.5 Iná a židovská národnosť	86
III.6.6 Národnostné zloženie miest a väčších sídiel	92
III.7 Náboženská skladba obyvateľstva	94
III.7.1 Rímskokatolícke obyvateľstvo	95
III.7.2 Gréckokatolícke obyvateľstvo	97
III.7.3 Evanjelické obyvateľstvo augsburského vierovyznania (luteráni)	99
III.7.4 Obyvateľstvo evanjelickej cirkvi helvétskeho vyznania (kalvíni)	100
III.7.5 Obyvateľstvo izraelitského vierovyznania	102
III.7.6 Iné vyznanie a bez vyznania	103
III.7.7 Konfesionálna štruktúra obyvateľstva väčších sídiel	105
Záver	107
Summary	109
Zoznam prameňov a literatúry	111
Archívne pramene	111
Pramene práva	112
Periodická tlač, úradné noviny a časopisy	112

Publikované pramene a topografické lexikóny	112
Použitá literatúra	113
Zoznam skratiek	115
Súčasn \acute{e} názvy obcí, ktoré boli použité v práci	115
Zoznam obrázkov	116
Zoznam tabuliek	116
Zoznam kartogramov	116
Zoznam prílloh	119
Príloha	120

I. Bratislavská župa:

1. Bratislava – okolie
2. Malacky
3. Senec
4. Šamorín
5. Trnava
6. Galanta
7. Dunajská Streda

II. Komárňanská župa:

8. Žitnoostrovský (Zemianska Oľča)
9. Udvardský (Stará Ďala)
10. Parkan

III. Nitrianska župa:

11. Skalický (Holíč)
12. Senica
13. Myjava
14. Nové Mesto nad Váhom
15. Piešťany
16. Hlohovec
17. Topoľčany
18. Žabokreky
19. Prievidza
20. Nitra
21. Šaľa nad Váhom
22. Nové Zámky

IV. Trenčianska župa:

23. Trenčín
24. Bánovce
25. Ilava
26. Púchov
27. Považská Bystrica
28. Veľká Bytča
29. Žilina
30. Kysucké Nové Mesto
31. Čadca

V. Oravská župa:

32. Námestovo
33. Dolný Kubín
34. Zámocký (Tvrdošín)
35. Trstená

VI. Turčianska župa:

36. Turčiansky sv. Martin
37. Štubňanske Teplice

VII. Tekovská župa:

38. Zlaté Moravce
39. Oslany
40. Svätý Kríž
41. Vrábľe
42. Levice

VIII. Hontianska župa:

43. Bátovce
44. Ipoľské Štiahly
45. Pastuchov
46. Krupina
47. Nekyje

IX. Liptovská župa:

48. Ružomberok
49. Nemecká Ľupča
50. Liptovský Mikuláš
51. Liptovský Hrádok

X. Zvolenská župa:

52. Banská Bystrica
53. Brezno nad Hronom
54. Zvolen
55. Veľká Slatina

XI. Novohradská župa:

56. Modrý Kameň
57. Holíč
58. Lučenec

XII. Gemersko-malohontská župa:

59. Rimavskosobotský (Hnúšťá)
60. Feled (Jesenské)
61. Horehronský (Pohorelá)
62. Revúca
63. Ratková
64. Tornaľa
65. Rožňava

XIII. Spišská župa:

66. Spišská Sobota
67. Spišská Nová Ves
68. Gelnica
69. Kežmarok
70. Levoča
71. Spišské Podhradie
72. Spišská Stará Ves
73. Stará Ľubovňa

XIV. Šarišská župa:

74. Lipiany
75. Bardejov
76. Sabinov
77. Prešov
78. Lemešany
79. Giraltovce
80. Vyšný Svidník

XV. Abovsko-turnianska župa:

81. Moldava (v tom aj Turňa)
82. Košice
83. Ždaňa

XVI. Zemplínska župa:

84. Medzilaborce
85. Stropkov
86. Humenné
87. Snina
88. Vranov
89. Sečovce
90. Michalovce
91. Sobrance
92. Kapušany
93. Slovensko-novomestský (Michalovce)
94. Bodrogský (Kráľovský Chlmec)

Autor: **PhDr. Pavol Tišliar, PhD.**
Vydal: **STATIS**
Výskumné demografické centrum (VDC) - Inštitút informatiky a štatistiky
(INFOSTAT), Dúbravská cesta 3, 845 24 Bratislava
Vydanie: **2. doplnené vydanie**
URL: **http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Tisliar_cenzus1919.pdf**
V edícií: **Akty**
Pod číslom: **5 (11-2007-A/5)**
Počet strán: **132**

ISBN 978-80-85659-46-7
EAN 9788085659467

ISBN 978-80-85659-46-7